

АРЧИБАЛД РАЈС: Живот, реч, наслеђе

Тематски зборник

Приредили
Андријана Лазаревић
Душан Радујко

Институт за политичке студије
Београд, 2023.

АРЧИБАЛД РАЈС: Живот, реч, наслеђе

ISBN 978-86-7419-375-4

DOI: https://doi.org/10.18485/ips_rajs_zrn.2023

Приредили:

Андријана Лазаревић, Душан Радујко

Издавач:

Институт за политичке студије, Београд

Добрињска 11, 5. спрат

Тел. 0113349205

<http://www.ips.ac.rs/>

За издавача:

др Миша Стојадиновић

Рецензенти:

др Љубиша Деспотовић, др Зоран Милошевић,

др Момчило Суботић, др Миша Стојадиновић

Дизајн корица:

Марија Стевановић

Прелом:

Иван Јовановић

Штампа:

Донат граф, Београд

Тираж

150

Рудолф Арчибалд Рајс (1875–1929)

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР 09-11

Стефан Радојковић, Синиша Вулић
ПРЕГЛЕД СРПСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ О ЖИВОТУ
И ДЕЛУ РУДОЛФА АРЧИБАЛДА РАЈСА:
КРИТИЧКИ ОСВРТ 13-37

Андријана Лазаревић, Љиљана Коларски
КРИМИНОЛОГ ДИПЛОМАТА: ДОПРИНОС
АРЧИБАЛДА РАЈСА У ИЗГРАДЊИ ЧВРШЋИХ
ВЕЗА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ШВАЈЦАРСКЕ 39-51

Милица Топаловић, Јован Берић
РУДОЛФ АРЧИБАЛД РАЈС О СРПСКОМ
ДРУШТВУ: ДА ЛИ СМО САЧУВАЛИ СЕБЕ? 53-77

Ненад Спасојевић, Андреа Матијевић
ЛИК И ДЕЛО ДР АРЧИБАЛДА РАЈСА У ОЧИМА
СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ 79-108

Јелена Вујановић
АРЧИБАЛД РАЈС У СРПСКИМ МЕДИЈИМА И
СРПСКОМ ДРУШТВУ: НЕКАД И САД 109-124

Душан Радујко, Виктор Стаменковић
ПРЕДСТАВЉАЊЕ АРЧИБАЛДА РАЈСА У ОНЛАЈН
ИСТРАЖИВАЊУ У ПЕРИОДУ 2013 – 2023. 125-149

Никола Перишић

МЕДИЈСКИ ДИСКУРС НА
ИНФОРМАТИВНИМ ИНТЕРНЕТ ПОРТАЛИМА У
СРБИЈИ ПРИЛИКОМ ИЗВЕШТАВАЊА
О ДЕВЕДЕСЕТОЈ ГОДИШЊИЦИ СМРТИ
РУДОЛФА АРЧИБАЛДА РАЈСА

151-167

Никола Лазић

ИСТОРИЈА НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА:
АНАЛИЗА ДИСКУРСА ИНСТАГРАМ ПРОФИЛА
„ЧУЈТЕ СРБИ” И ФЕЈСБУК СТРАНИЦЕ
„АРЧИБАЛД РАЈС – ЧУЈТЕ СРБИ”

169-188

CONTENTS

PREFACE 09-11

Stefan Radojković, Siniša Vulić

REVIEW OF SERBIAN LITERATURE
ON THE LIFE AND WORK OF RUDOLPH
ARCHIBALD REISS: A CRITICAL REVIEW 13-37

Andrijana Lazarević, Ljiljana Kolarski

DIPLOMAT CRIMINOLOGIST:
CONTRIBUTION OF ARCHIBALD REISS
IN BUILDING STRONG LINKS
BETWEEN SERBIA AND SWITZERLAND 39-51

Milica Topalović, Jovan Berić

RUDOLPHE ARCHIBALD REISS ON SERBIAN
SOCIETY: HAVE WE PRESERVED OURSELVES? 53-77

Nenad Spasojević, Andrea Matijević

THE CHARACTER AND THE DEED OF
DR. ARCHIBALD REISS IN THE EYES OF THE
STUDENTS OF THE UNIVERSITY OF BELGRADE 79-108

Jelena Vujanović

ARCHIBALD REISS IN SERBIAN MEDIA AND
SERBIAN SOCIETY: THEN AND NOW 109-124

Dušan Radujko, Viktor Stamenković

REPRESENTATION OF ARCHIBALD REISS IN
ONLINE REPORTING 2013 – 2023. 125-149

Nikola Perišić

MEDIA DISCOURSE ON INFORMATIONAL
INTERNET PORTALS IN SERBIA WHEN REPORTING
ON THE 90TH ANNIVERSARY OF THE DEATH OF
RUDOLPH ARCHIBALD REISS

151-167

Nikola Lazić

HISTORY ON SOCIAL NETWORKS: DISCOURSE
ANALYSIS OF THE INSTAGRAM PROFILE
“HEAR THE SERBIA” AND THE
FACEBOOK PAGE “ARCHIBALD REISS
- HEAR THE SERBIA”

169-188

Предговор

У потрази за разумевањем савремених друштвених проблема у потпуности је разумљив нагон да посегнемо за примерима из прошлости. Пратећи процес трагања за почетним узроком, друштвени научници са правом не сагледавају проблеме данашњице као изоловане од историјског контекста, већ увек имају у виду критичне тачке у прошлости током којих су постављени темељи тренутног стања. Ова потрага за одговорима у претходним етапама једног друштва често се не заврши са посматрањем друштвених норми и пракси, већ се преточи у фокусирано изучавање одређених појединаца чије животно искуство и допринос видимо као добар основ за разумевање њиховог времена, или чак као извор примера поучних за свако доба. Ово је свакако тачно у случају Арчибалда Рајса, криминолога, хуманисте, друштвеног критичара и појединца који је изузетно допринео томе да шира светска јавност схвати ниво страдања српског народа током Првог светског рата. Имајући у виду да многи радови који се налазе у овом зборнику исцрпно представљају елементе Рајсове биографије, нема потребе да то радимо у предговору. Али оно што је важно за разумевање циља који овај зборник покушава да постигне је уникатна позиција Рајса као странца који је провео скоро цео живот у Србији током периода великих изазова и промена. Ова позиција наизглед неутралног посматрача, у очима некога ко жели да разуме прошлост, али и садашњост учећи историјске поуке, чини Рајса логичним предметом истраживања. Као комшија који препричава анегдоту из нашег детињства, фасцинирани смо могућношћу да сагледамо себе из трећег лица, поготово у најформативнијим тренуцима.

Ипак, ово у потпуности разумљиво интересовање за истраживање важне историјске личности као што је Арчибалд Рајс се сусреће са неколико препрека, чије креативно превазилажење доприноси квалитету радова у овом зборнику. Ове истраживачке препреке су интересантне саме по себи, у методолошком смислу, али нам и говоре о комплексности Рајсове каријере и турбулентности времена у којем је живао. Први изазов можемо схватити као наклоност ка есенцијализацији, пракси издвајања и наглашавања одређеног елемента целине на штету целовите слике. Када су у питању истраживање историјских личности ова опасност увек постоји. У случају Арчибалда Рајса, свестране личности која је своју успешну каријеру провела у различитим државама и културама,

ова опасност је наглашена. Истраживачки рад који наглашава један аспект рада историјске личности, треба да то чини на опрезан начин, позиционирајући га не само у историјски контекст, већ и у шири животни контекст посматраног појединца. Други изазов проистиче из већ наведеног, и оправданог, порива да разумемо садашњост кроз изучавање прошлости. Ова жеља се увек треба омеђати разумевањем да тражење јасних и директних линија из прошлости у садашњост представља практично немогућ задатак. Увиди из прошлости, уочене сличности, добијају на значају тек када се утемељено размотре разлике проузроковане другим историјским контекстом. Многи радови у овом зборнику су усмерени на продубљивање разумевања ових разлике и начина на који се Рајсов живот и рад разумеју и користе у савременом контексту. Имајући ово у виду, Арчибалд Рајс престаје да буде монументална, али једнодимензионална личности. Кроз различите методолошке приступе аутори приступају њему у целости, посматрајући га као особу утемељену у историјски контекст, као аутора који критикујући своје доба говори и о многим вечним друштвеним проблемима, али и као симбол, алат у комуницирању и преношењу значења у савременој Србији.

У свом раду Стефан Радојковић и Синиша Вулић постављају темељ за даље разумевање улоге Арчибалда Рајса, нудећи детаљан преглед литературе о његовом животу и делу. Шта више, њихов рад доприноси утемељењу осталих радова у зборнику, приказујући истраживачку традицију којој се они придружују. Андријана Лазаревић и Љиљана Коларски се у свом раду фокусирају на дипломатски допринос Арчибалда Рајса, сагледавајући његову каријеру кроз призму билатералних односа између Србије и Швајцарске. Стављајући нагласак на Рајсово чувено дело друштвене критике, „Чујте Срби”, и начин на који његови закључци остају релевантни, Милица Топаловић и Јован Берић у свом раду анкетом и квантитативном анализом истражују степен сагласности испитаника са различитим Рајсовим ставовима. Продубљујући ове увиде квалитативним истраживањем фокусираним на један сегмент популације, Ненад Спасојевић и Андреа Матијевић анализирају начин на који студенти Универзитета у Београду посматрају допринос Арчибалда Рајса и његово наслеђе. Остатак зборника је посвећен различитим начинима на који се Рајс представља и уоквирује у јавном дискурсу. Јелена Вујановић, упоређујући примере медијског представљања Арчибалда Рајса у прошлости и

садашњости, објашњава у којим аспектима постоји континуитет, а у којима промене. Душан Радујко и Виктор Стаменковић доприносе овој дискусији својим истраживањем које посматрајући деценију извештавања у онлајн медијима нуди увид у начин на који медији уоквирују извештавања о Рајсу. Временски ограничавајући своју анализу медијског извештавања на деведесету годишњицу смрти Арчибалда Рајса, Никола Перишић у свом раду нуди детаљнију и прецизнију слику о начину на који се ова историјска личност представља у медијима. Коначно, пребацујући фокус на друштвене медије и њихову улогу у формирању слике о Арчибалду Рајсу, Никола Лазивић анализира дискурс који настаје на онлајн профилима, доприносећи разумевању савремених метода комуникације о историјским темама.

У Београду, јул 2023.

Андрејана Лазаревић

Душан Радујко

Стефан Радојковић*

Институт за политичке студије, Београд

Синиша Вулић**

Историјски музеј Србије, Београд

ПРЕГЛЕД СРПСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ О ЖИВОТУ И ДЕЛУ РУДОЛФА АРЧИБАЛДА РАЈСА: КРИТИЧКИ ОСВРТ

Сажетак

Предмет рада јесте српска историографска, криминалистичка и публицистичка литература о животу и делу Рудолфа Арчибалда Рајса. Аутори су настојали да, на основу репрезентативних публикација биографске литературе, монографија, тематских зборника радова и научних чланака, систематизују досадашња научно-истраживачка сазнања стручне литературе објављене на српском језику, као и да се критички осврну на њене домете. Анализом садржаја одабраних публикација уочени су одређени обрасци у научно-истраживачком приступу Рајсовом животу и делу, како у погледу тема које преовлађају као предмет истраживања тако и у епистемолошком и методолошком приступу приликом њихове анализе. У закључном делу раду, аутори су оцртали, на основу уочених домета и образаца истраживања српске историографске, криминалистичке и публицистичке литературе, непотпуно и недовољно истражене аспекте Рајсовог живота и дела, указали на потенцијално плодноне теоријске приступе приликом интерпретације његовог литерарног

---

*Имејл-адреса: stefan.radojkovic@hotmail.com.

**Имејл-адреса: sinisa.vulic@gmail.com.

опуса али и предложили неке од могућих смерова за будуће научно-истраживачке пројекте српске научне заједнице.

Кључне речи: *Рудолф Арчибалд Рајс, српска историографија, криминалистика литература, биографија, научно истраживање, преглед, критика*

УВОД

Нововековну историју Србије су током два века, значајним делом, обликовали странци који су у њу долазили не би ли у младој држави, са нацијом у изградњи, нашли плодно тле за неометано бављење занимањима која су овде још увек била у повоју. Током Првог светског рата, Србију је посетио, а у њој се и задржао, велики број странаца који су за рачун савезника Антанте имали задатак да помогну Србији или да пренесу стање у њој. Тако су се у Србији нашли бројни болничари, лекари, новинари, криминолози. Управо је један од последњих у Србији оставио најдубљи траг, како својом делатношћу у време рата, тако и последњом деценијом живота, коју је провео у новонасталој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Био је то Рудолф Арчибалд Рајс (*Rudolph Archibald Reiss*).

О Рајсу је највише писано последњих деценија, непосредно пошто је објављено његово најпопуларније писано дело, „Чујте, Срби!“ (фр. *Écoutez, les Serbes!*).¹ Оно се изнова и изнова штампа, чита, цитира и препричава, из њега се изводе поуке, закључци и политичке поенте.² Међутим, за проучавање Рајса и његове основне делатности, научници пре морају да се усредсреде на остатак његовог опуса. У њему лежи значајан допринос не само документовању

---

¹ Према подацима Народне библиотеке Србије (НБС), Рајсов спис „Чујте, Срби!“ први пут је штампан и објављен 1997. године, а последњи, у облику нецензуриране верзије, 2022. године. За више информација о последњој, објављеној, верзији Рајсовог списа видети Рајс 2022.

² До данас, према доступним подацима НБС-а, успели смо да забележимо седамдесет и пет (75) издања списа „Чујте Срби!“, од тога седамдесет и једно (71) издање у облику штампане монографије, док су четири (4) у следећим форматима: аудио запис, видео запис, мултимедијални запис и електронска књига. Овом броју треба придодати и три чланка објављена у стручним и научним часописима који се искључиво односе на поменути Рајсов спис. Такође, спис је предмет анализе и два зборника радова објављених поводом деведесет година од смрти Рудолфа Арчибалда Рајса.

догађаја и злочина на балканском ратишту, него и самом проучавању и унапређењу рада полиције широм тадашње Европе и потоњег света. Додатно, сматрамо поменута два подручја истраживања само почетним тачкама, сигурним ослонцима и референтним позицијама, у истраживању Рајсовог живота и дела, што ћемо и покушати да аргументујемо на наредним страницама.

Конкретно, рад има намеру да, у циљу стицања што шире слике о Рајсу, систематизује не само његов учинак на различитим пољима истраживања, него и оно што је писано о њему у оквиру српске историографије, криминологије и публицистике. Коришћењем различитих јединица литературе, пре свега научне али не и искључиво, где се Рајс поставља као главна или једна од споредних тема, покушали смо да прикажемо свеобухватну слику човека који се у широј јавности сагледава површно, док се у научној неретко његов лик и дело редукују на несумњиво пријатељство исказано према српском народу, односно документовање злочина почињених над њим. Другим речима, о њему се причало, још више писало у контексту Првог светског рата и његовог односа према Србима. Међутим, сматрамо да је потребно, поред систематизације научне литературе, и критички сагледати домете истраживања и разумевања Рајсовог дела и живота од стране српске научне, и не само научне, заједнице. Сматрамо поменути подухват вредним не само у научно-сазнајном погледу – указује на ограничења до данас објављеног корпуса стручне литературе и лаичке публицистике, те потенцијално отвара нове правце у истраживању, на први поглед, исцрпљене теме – већ и као чин који би сваки искрени пријатељ, попут добронамерног и критички настројеног Рудолфа Арчибалда Рајса, умео да цени и поштује.

ЛИТЕРАРНИ ОПУС РУДОЛФА АРЧИБАЛДА РАЈСА

Пре доласка у Србију, у Рајсовим делима није се могло уочити интересовање за ратну форензику, што је и очекивано, с обзиром на то да је припадао генерацији која до балканских ратова 1912. није сведочила значајнијим ратним сукобима у Европи. Рајсови рани радови тичу се пре свега тема везаних за полицију. У то време издата су дела „Судска фотографија” (фр. *La photographie judiciaire* 1903), „Приручник говорног портрета” (*Manuel du portrait parlé* 1905), „Приручник научне полиције” (*Manuel de police scientifique (technique)*

1911) о којима у наставку неће бити речи, пошто не припадају корпусу српске историографије, криминологије и публицистике.³ Наравно, претходно наведено не значи да није потребно стећи дубље увиде у поменути публикације.

По доласку у Србију 1914. године, Рајс је приступио послу због ког је доведен, састављању извештаја о злочинима почињеним од стране аустроугарских трупа, које су у то време још увек спроводиле ратне операције у земљи. Извештај је предат властима Краљевине Србије, после чега је објављен у Лондону, на енглеском језику (Reiss 1916). Предговор извештају писао је Војислав Јовановић Марамбо, као шеф ратног бироа Србије у Лондону (iii–iv). Рајс прецизно наводи прекршаје закона и обичаја ратовања које је починио окупатор, попут експлозивне муниције (1–16), разарања небрањене цивилне инфраструктуре (17–23), злочина над заробљеницима (24–29) и цивилима (30–146), разбојништава (147–171), а на крају се бави и мотивима злочина проистеклим из пропаганде и индоктринације (172–185), као и односом српских војника и официра према заробљеним непријатељима (186–191). Извештај је састављен у другом лицу, као обраћање његовом наручиоцу.

Прикупљена сазнања Рајс је још пре тога објавио самостално, на француском језику, на ком је писао током целе каријере. У Паризу је, годину дана раније, из штампе изашло доста краће издање од оног које ће касније бити упућено влади Србије, пошто се у њему нису налазила сведочења учесника догађаја; генерално гледано, информације су изложене знатно сажетије, како би било пријемљивије читаоцу који то није по службеној дужности (Reiss 1915).

До краја рата, Рајс ће наставити да бележи злочине почињене од стране окупатора у Србији, а како је време одмицало, његова пажња се све више окретала Бугарској, земљи која није била учесница рата у време састављања првог извештаја. Тако су објављена „Кршења правила и закона ратовања” (Reiss 1918; Пршић и Бојковић 1997). Књига је писана током 1917. године у Солуну, а извори су махом прикупљени из околине Битоља и осталих крајева ослобођених јесени 1916. године, после победе српске војске на Кајмакчлану, које је Рајс у то време често и темељно обилазио. Тон који користи приликом састављања овог извештаја показује и промену његовог става о самом рату и месту Србије у истом (Пршић и Бојковић 1997, 213–214). Иако је први извештај био пун уважавања према

³ За више информација о садржају наведених дела видети Reiss 1903; Reiss 1905; Reiss 2011.

Србији, њеној војсци и поступању исте са заробљеницима, Рајс се позиције неутралног посматрача држао далеко чвршће него што је то овде случај. Издање обилује фотографијама ратних разарања и расељених цивила Битоља и околине (365–378), али и приказима њиховог свакодневног живота у време окупације, а представљена су и сведочења мештана.

Такође, поменути извештај добио је своје издање и на енглеском језику. Објављен је у Лондону, после завршетка рата (Reiss 1919). За разлику од првог извештаја, овде су француска и енглеска издања по садржају практично истоветна, укључујући и фотографије које је аутор приложио у обема књигама. Било је то последње дело које је објавио, а да се директно тицало ратне форензике, којом је почео да се бави по доласку у Србију.

По завршетку рата, Рајс је наставио да проводи време на простору данашње Северне Македоније, који је остао предмет сукоба Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца са Бугарском и Албанијом, где практично током целог међуратног периода није било правог мира. Живећи ту, Рајс је детаљно проучавао скорију историју подручја, као и догађаје који су се одигравали пред његовим очима у једном готово анархичном пределу. Прикупљена сазнања изложио је у делу „Комитско питање у јужној Србији” (Reiss 1924), посвећеном, пре свега, првим годинама делатности Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО) у новонасталој држави, док је мањи део посвећен качацима. Описани чиновни варирају од саботажа на саобраћајној инфраструктури, па све до бруталних убистава и сакаћења војника и цивила.

На послетку, не могу се изоставити два дела по којима је Рудолф Арчибалд Рајс најпознатији у широј српској јавности. Прво од њих, „Шта сам видео и доживео у великим данима”, писано је у виду мемоара везаних за период Првог светског рата, тачније од доласка Рајса у Србију до ослобођења и пораза Централних сила (Рајс 1991). Аутор овде редом описује догађаје, од контаката са српском владом (1–10), сведочења Колубарској бици и злочинима (26–45), преко епидемије тифуса (46–64), последње одбране и повлачења преко Албаније (64–86), све до самог Солунског фронта, ком је посвећено највише простора (98–214). Важан део посвећен је односима Срба са савезницима (214–223), као и самим српским командантима (223–241). Из ових делова потичу неки од најпознатијих Рајсових закључака о квалитетима и манама српског народа, као и

о његовим односима са остатком Европе. У овим мемоарима могу се већ запазити поруке и идеје које ће доминирати и последњим Рајсовим уратком, попут следећих (viii): „Ове године навршиће се десет година од свршетка Великог Рата. Да будем искрен, морам рећи да су се они који су у њему узели активног учешћа, бољему надали него што им је донео овај послератни период. Они су били у патњи, они су исто тако имали право да учествују у почастима, и та почаст им је често пута била одрицана због људи који су мало или који нису ништа учинили за своју отаџбину. Свеједно, знам да они не би ни за шта на свету заменили своје својство старог борца и да чувају, као светињу, своје успомене из ове велике епохе. Нека их ова скромна књига, писана од једног друга и пријатеља из рђавих дана, подсети на неке од њих!”

Дело по ком је Рудолф Арчибалд Рајс најпознатији српској јавности XXI века објављено је деценијама после његове смрти. Дидактички спис „Чујте, Срби!” је од аутора датиран на 1. јун 1928. године, нешто више од годину дана пре његове смрти, уз напомену да се не објављује за Рајсовог живота. Дело не само да није објављено непосредно после, него је морало да сачека неколико промена режима и епоха, како би га 1997. године академик Владимир Стојанчевић предао ради објављивања.⁴ На крају је дело преведено са француског језика⁵ и објављено у целости,⁶ у време бројних бурних друштвених и политичких догађаја који су сигурно допринели репутацији списка; поменуто дело је стекло изразиту популарност брзином каква, може бити, никада раније није виђена на овим просторима.⁷ Популарност књиге која се може сматрати неком врстом отвореног писма не јењава ни, скоро, тридесет година касније. Аутор анализира оно што је из прве руке сазнао о српском народу и записује своја запажања о ономе што му се допада и што замера. Дело је подељено на пет целина: *Врлине, Мане, О интелигенцији, О политичарима, и О омладини* (Рајс 1998, 2009). О самом делу писано је много, о чему ће више речи бити касније, у наставку овог рада.

⁴ За више информација видети Стојанчевић 1997, 103–105.

⁵ Превод је сачинио Драган Кебелић, према подацима НБС-а.

⁶ Делимично преведено дело „Чујте Срби!“, објављено је и од стране Левентала 1993. године. За више информација видети Левентал 1993, 191–221.

⁷ Приложници текстова уз прво објављено, целовито, издање списка „Чујте Срби!“, на српском језику, поред академика Владимира Стојанчевића, били су редом: Милић Ф. Петровић, Слађана Бојковић и Добрица Ћосић.

БИОГРАФИЈЕ О РУДОЛФУ АРЧИБАЛДУ РАЈСУ

Иако се о Рајсу писало и још увек пише како у научној, тако и у популарној литератури, ретко ко се одлучио да напише комплетну биографију, која би осликала његов живот пре, за време и после Првог светског рата. Најисцрпнију биографију о Рудолфу Арчибалду Рајсу сачинио је Зденко Левентал (1914–1999), доктор медицине. Иако није био историчар, нити је уопште долазио из сфере друштвено-хуманистичких наука, Левентал је спровео до данас најсвеобухватније истраживање на ову тему. Аутор је до почетка седамдесетих година прошлог века био професор Медицинског факултета Универзитета у Београду, после чега се сели у Швајцарску и професуру наставља у Берну. Вероватно је тамо и побуђено његово интересовање за најзнаменитијег Швајцарца српске историје, те је тако настала монографија „Р. А. Рајс: Швајцарац на Кајмакчалану” (Левентал 1993). За истраживање је коришћен изузетан број књига, текстова у периодичним издањима, како дневним новинама тако и научним часописима из Југославије и Швајцарске, радио емисија и радова из различитих области, од криминологије до историје, као и сама Рајсова дела (247–255). Утисак је да је писац успео да нађе и употреби практично све у чему се Рајс до тог тренутка помињао, било као протагониста или као споредни лик, било као аутор. Левентал своје излагање води хронолошки, почев од Рајсовог детињства и одрастања. Такође, посвећује значајан део првој фази његове каријере, пре доласка у Србију, о којој овде нема много ни знања ни интересовања (14–32). Време Првог светског рата приказано је кроз његов однос према ономе што види, јачање његових симпатија према Србима, као и на борбу да сазнања која је прикупио стигну у медије тадашње, савезничке, западне Европе (33–167). Ипак, највећи део своје књиге Левентал је посветио Рајсовом животу у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, с акцентом на његов однос са народом, двором и политичарима (168–190). Левентал последње Рајсове године представља као време у коме иступа као својеврсни саветник власти земље у обнови после Првог светског рата. Међутим, како су се погледи Швајцарца и нове генерације политичара много чешће разилазили него слагали, његов ентузијазам брзо је замењен разочарањем пред немогућношћу „исправљања мана” које је сматрао да је уочио (191): „При набрајању ваших позитивних особина, нећу говорити о онима у вашем народу које називате ‘интелигенцијом’.

Њоме ћу се позабавити тек у поглављу посвећеном пороцима”. Поменуто осећање додатно су ојачале социоекономске промене у држави које су довеле до озбиљног раслојавања становништва и стварање друштва која није подсећало на оно које је нешто раније хвалили због широке једнакости. Књига је писана и објављивана на немачком, француском и српском језику средином осамдесетих година,⁸ а 1993. из штампе је изашло и друго, допуњено, издање на српском језику.

Рајсову биографију, додуше значајно сажетије, сачинило је више историчара, такође. Једна од њих је Слађана Бојковић, која је објавила чланак, најпре у прва два издања списа „Чујте, Срби!”, а потом и у оквиру зборника радова „Срби о Рајсу”, под насловом „Уместо биографије Р. А. Рајса” (Бојковић 1998, 19–28; Бојковић 2019, 10–17). После кратког осврта на период његовог живота и дела пре рата (Бојковић 1998, 18–20), ауторка посвећује две једнако велике целине животу и раду са Србима за време и после Првог светског рата. Осим краће биографије са акцентом на однос Рајса и Срба у последњих десетак година његовог живота, рад нема неки одређен став који заступа. С обзиром на чињеницу да чланак не поседује научни апарат, не можемо рећи који извори су коришћени; по садржају би се могло претпоставити да је реч о Рајсовим делима која су у овом чланку већ помињана.⁹

Још једну биографију вредну пажње саставила је и Светлана Ристовић, криминолог са Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду (Ристовић, 2019, 346–357). Њен рад, иако биографски, фокус ставља на ратну и послератну делатност Рајса, тј. на његову сарадњу са полицијом ради унапређењу исте. Рајс је са полицијом Србије почео да сарађује већ 1915. године, када је тадашња Влада одлучила да искористи његово искуство у раду на реформама полиције које је уобличио непосредно пре почетка рата. Упоредо са документовањем ратних злочина, израђује нацрт реформе и за српску полицију, који подразумева њену аутономију кроз одвајање од осталих јавних служби. Влада је врло брзо усвојила закључке реферата под насловом „Принципи модерне полиције”, али

⁸ За више информација о првом издању Рајсове биографије на српском језику, видети Левентал 1984.

⁹ Биографија Слађане Бојковић првобитно је издата 1997. године, у оквиру првог и целокупног објављивања, преведеног са француског језика, Рајсовог списа „Чујте Срби!”. Иста биографија поново је штампана и у издању из 1998. године. За више информација видети у: Бојковић 1997.

је његово спровођење одложено због познатих околности (437). По завршетку рата, Рајс наставља да сарађује са српском полицијом, што је довело до огромних помака у виду њене професионализације, која ће бити озваничена отварањем прве полицијске школе 1921. године, чији ће директор бити управо он (352). Иако због сплетки које није могао да поднесе убрзо напушта поменути позицију (353–354), Рајсово наслеђе осећа се и дан-данас, кроз рад Криминалистичко-полицијског универзитета – проистекао је из Централне полицијске школе основане 1931. године у Земуну, основане у складу с његовим принципима и начелима (353).

НАУЧНИ ЧЛАНЦИ О РУДОЛФУ АРЧИБАЛДУ РАЈСУ

Као што смо показали, о Рајсу је на српском језику вероватно писано доста више него што је он писао уопште. Његова популарност непосредно после смрти била је огромна, а она је обновљена деценијама касније, објављивањем списка „Чујте, Срби!"; и данас, поменути спис најчешћа је тема када се у широј јавности говори о Рајсовом стваралаштву. Пошто смо важније биографске текстове о Рајсу обрадили, свакако не и једине,¹⁰ у наставку ћемо се посветити научним чланцима о Рајсу и његовим публикацијама, који се могу, угрубо, поделити у три групе: чланци о Рајсу и његовом деловању везаном за полицију, чланци о Рајсу и његовим активностима везаним за рат и, на крају, чланци посвећени изучавању Рајсовом животу и стваралаштву након Првог светског рата.

У погледу научних чланака чији предмет анализе представља Рајсова постигнућа у оквиру полицијског рада, највише пажње посвећено је од стране Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду, за чије је оснивање управо он заслужан. Већ смо поменули чланак Ристовић (2019), који смо због фокуса на различите периоде Рајсовог живота, сврстали у биографије. Искључиво о Рајсовом бављењу полицијом врло подробно и прецизно писала је Кнежевић-Лукић (2019), у оквиру докторске дисертације „Настанак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941)". Рајсу је посвећено неколико одељака дисертације, од којих први анализира његов стручни рад пре доласка у Србију. Уредно су побројани научни радови које је писао као студент, асистент и доцент на студијама хемије у Лозани, где се бавио пре свега фотографијом, за чије је увођење

¹⁰ За више информација, видети Димић 2020, 373–388; још у: Колунџија 2020.

у полицијско-форензичку праксу већ у раној младости учинио много (122–127). Нешто касније, у поглављу посвећеном техничком аспекту полицијског рада, ауторка даје детаљан хронолошки приказ времена великих реформи у органима реда Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, са честим освртима на улогу Швајцарца који је, заједно са Душаном Алимпићем, те реформе у великој мери предводио (193–220). У дисертацији се до детаља описује и улога коју је имао у стварању образовног система за будуће полицијске раднике (232–233), а посебан одељак посвећен је директно његовом раду у Краљевини СХС, где ауторка указује на његов значај у увођењу бројних савремених метода у рад полиције (272–277). Ипак, помало парадоксално у односу на значај који Рајс има за успостављање професионалне полицијске службе у Србији, његовој полицијској каријери посвећено је релативно мало пажње од стране српске научне заједнице, колико нам је познато.¹¹

Очекивано, највише о Рајсовом стваралаштву писано је у контексту његовог ратног ангажмана у Србији, при њеној војсци, најпре као независног истраживача позваног од стране српске владе смештене тада у Нишу, а потом као добровољца који је наставио својим радом да се бави у саставу њене војске. Од мноштва научних радова, овде смо издвојили неколико чланака за која сматрамо да су, како репрезентативни за читав научни опус посвећен овом аспекту Рајсовог живота и дела, тако и од значаја за тему нашег рада.

Део научних радова посвећен Рајсовом ратном ангажману у први план своје анализе ставља документовање и, још више, објављивање налаза у вези аустроугарских ратних злочина светском јавном мњењу. Примера ради, Субошић и Зеџ (2019, 39–63) у свом раду „Утицај извештаја Арчибалда Рајса на западноевропско јавно мњење у Србији током Првог светског рата” дају обиман увод о слици Србије у западним европским медијима, снажно нарушеној Мајским превратом, те проблематизују узроке каснијег писања о поступању Срба током Балканских ратова, пре свега наспрам Албанаца (39–42). Још у време састављања извештаја, Рајс, како би обезбедио хитно информисање европске јавности, објављује чланке о ономе чему је сведочио за листове из Швајцарске (*Gazette de Lausanne*), Француске (*Le Petit Parisien*) и Холандије (*De Telegraaf*) у којима

¹¹ Изузетак у том погледу представља следећи научни рад: Krivokapić i Ristović 2002, 117–126.

пише највише о употреби недозвољене муниције и артиљеријским нападима на цивилне циљеве (47–50). Наредне године, Рајс, после напада германофила у швајцарским медијима, боравећи на западу, пише допуњене новинске извештаје, поткрепљене статистикама и фотографијама као доказима злочина које је евидентирао. Аутори доследно преносе табелу са пописом убијених по полу и начинима на које им је то учињено, као и фотографије које је Рајс направио (51–59). Мање простора посвећено је званичним Рајсовим извештајима објављеним под српским покровитељством, мада су и они поменути, уз основне тезе изнете у њима (59–61). Слично, рад на поменутој тему прилажу Деспотовић и Петровић (2019, 118–128). Аутори и овде најпре износе опширан увод на тему третмана Србије у западним, европским, медијима почетком XX века (118–120). Говорећи о почетку Рајсовог рада у Србији, аутори нам доносе кратак преглед његове дотадашње биографије, те такође пишу о првим текстовима које је слао из Србије страним медијима, пре свега за *Gazette de Lausanne* (122–124). Ипак, у наставку се овај чланак разликује од претходног по томе што даје опширније информације о предавањима која је Рајс држао, пре свега у Паризу, на Сорбони, те о значајном утицају који су она имала на западно јавно мњење (126). Аутори значајно мању пажњу поклањају најпознатијем делу Рајсове делатности у Великом рату, тј. извештајима објављеним 1916. и 1918. године, могуће због тога што су многи други аутори о њима већ нашироко писали.

Један од најистакнутијих и најплодоноснијих аутора који су у средиште свог научно-истраживачког рада управо сместили Рајсова дела настала током и након Првог светског рата, а у вези почињених злочина над српским становништвом, јесте пуковник др Милоје Пршић, некадашњи директор Војноисторијског института. Због намере поменутог аутора да темељно обради све што је Рајс писао током рата – у чему је у знатној мери и успео, узгред буди речено – нисмо у прилици да сачинимо преглед свих објављених научних радова и других публикација. С тим на уму, указујемо на два репрезентативна научна рада издвојена из целокупног корпуса научних публикација, оба објављена у зборнику радова Криминалистичко-полицијског универзитета (Пршић 2019а, 2019б). У првом чланку, прештампаном из публикације „Уметношћу до истине: Срби и Велики Рат” објављене 2017. године,¹² аутор пружа

¹² За више информација, видети Богдановић 2017.

сумарни преглед свих Рајсових извештаја везаних за ратне злочине почињене над српским народом током Првог светског рата. Поред тога, слично као и у оквиру научних чланака посвећених утицају Рајсових извештаја на јавно мњење у свету, Пршић указује на домете Рајсових осам службених извештаја и у том погледу (Пршић 2019а, 141): „Рајс је приморао – пером и фото–апаратом – европску јавност да промени расположење и став према Србији и српском народу, који су били резултат пропагандних лажи”. Међутим, овај аспект чланка, иако не неважан, од секундарног је значаја. Најзначајнији допринос у научно–сазнајном погледу представља преглед и приказ, поред поменутих извештаја,¹³ две анкете – *Како су Аустро–Мађари ратовали у Србији и Одговор на аустро–угарске оптужбе против Срба* (137–140).

Други и далеко обимнији научни рад Пршића (2019б), такође првобитно објављен 2000. године у часопису „Војно дело”,¹⁴ има за циљ да подробније обради тј. прикаже одабране извештаје Рајса писане током рата али и пружи шири контекст читаоцу како би боље разумео како положај Срба у Европи и Двојној монархији, тако и самог Рајса који се обрео на балканском ратишту 1914. године. С друге стране, информације о његовом најпознатијем извештају – заснованом на догађајима из 1914. године – као и каснијим новинским текстовима и предавањима, мање су истакнуте (147–160). У наставку, аутор се најпре фокусира на злочине окупатора, посвећујући злочинима бугарских војника више пажње него што то чини већина осталих аутора посвећених изучавању ратних злочина над српским народом током Првог светског рата (161–168). На крају, Рајсови радови тј. његови званични ратни извештаји и из њих изведене публикације анализирају се на сличан начин као што ми чинимо овде, кроз анализу садржаја и цитирање оригиналне документације (173): „У првој реченици *Извештаја* записано је да је ‘мала варош Сурдулица стекла једну жалосну славу у Србији, због страховитог масакрирања извршеном у њој од стране Бугара. То је била једна станица на

¹³ Тих осам извештаја су редом: 1) *Зверства Бугара и Аустро–Немаца (бугарска зверства у току рата)*, 2) *Извештај српској врховној команди – Сурдулица*, 3) *Извештај – анкета о бугарским злочинима у окупираној Србији 1915–1918*, 4) *Аустро–бугаро–немачке повреде ратних закона и правила – дописи једног практичара – криминалисте са српског–македонског фронта*, 5) *Аустро–Бугаро–Немци у освојеној Србији*, 6) *Аустро–Бугаро–Немци у окупираној Србији – документи непријатеља*, 7) *Плава књига*, и 8) *Аустроугари у освојеној Србији*. За више информација видети Пршић 2019а, 141–144.

¹⁴ За више информација, видети Пршић 2000, 124–149.

путу изгнанства кроз која су пролазили несретни Срби, одвођени у бугарско ропство.’ Наведена констатација и, уопште, документ аргументовани су изјавама и сведочењима очевидаца догађаја”. Поново, аутор посебну пажњу посвећује бугарским злочинима, тј. другом Рајсовом извештају (*Извештај српској врховној команди – Сурдулица*), а новинске чланке које је Рајс истовремено писао и објављивао, аутор помиње успутно (169–178).

Важно је поменути и научне радове који се баве Рајсовим делом у контексту локалне историје. Дobar пример таквог рада јесте студија Петровића (2019, 216–225) о Рајсовим записима о бугарским злочинима у пожаревачко крају. Аутор је као примарни извор користио *Извештај о страдању пожаревачког краја од бугарских зверстава* који се чува у Архиву Југославије (АЈ 334-8-28/3-47). Аутор до појединости анализира и преноси Рајсов извештај уз све потресне детаље о иживљавању над становништвом села данашњег Браничевског округа. Сам извештај Рајс је саставио крајем 1918. године, после бугарске капитулације, а у оквиру припрема српске делегације за Конференцију мира у Паризу. Вредност рада огледа се у доследном преношењу садржаја извештаја и извођењу његове сазнајне вредности из архивских оквира.

О Рајсовој делатности после Првог светског рата писано је великим делом кроз призму његове улоге у реорганизацији тадашње полиције, о чему је нешто већ речено, или кроз анализе дела „Чујте, Срби!”; знатно мање простора посвећено је анализи свега осталог што је у то време радио и писао. Пре него што следеће странице посветимо Рајсовом најпознатијем спису, сматрамо вредним доприносом осврнути се на научни рад Јовановића (2019, 309–319) на тему откривања спомен плоче палим борцима у златиборском селу Сирогојну 1922. године. Аутор, уз тврдњу да је реч о првој таквој спомен плочи, преноси готово у целости Рајсов текст из „Политике” од 2. јула 1922. године, где сведочи о свом путу у Сирогојно, говору који је одржао и откривању спомен плоче на цркви Светих апостола Петра и Павла у селу. Аутор преноси и кратак одломак из Рајсовог говора (316–317). Сам текст износи закључке који се односе на критику културе сећања у Србији тог и овог времена (319), те на њен неуспех: „По свему судећи, биће потребно још времена да суочавање Срба с прошлошћу укључи и оно с њиховом стварношћу, како би достојније био схваћен и значај спомен-плоча у цркви Св. апостола Петра и Павла у Сирогојну, тј. имена на њима урезаним. Исто би се односило и на опхођење према Арчибалду Рајсу, [...]”

Од научних чланака који анализирају спис „Чујте, Срби!”, важно је у првом реду поменути чланак који је написан као пропратни текст приликом његовог првобитног, целовитог, објављивања (Петровић 1998, Петровић 2019). Заправо, Милић Ф. Петровић (2019, 320–329), у поновно штампаном тексту под насловом „О рукопису Родолфа Арчибалда Рајса Чујте Срби!”, о самом рукопису говори сасвим мало; највећим делом препричава текст који је централна тема рада и с времена на време износи вредносне судове (искључиво позитивне) о ономе што Рајс пише. Текстом провејавају и паралеле са тадашњим политичким контекстом, тј. распадом социјалистичке Југославије и односом великих сила према Савезној Републици Југославији (328): „На крају ће сецесија, уз мешање неких фактора из иностранства, након пола века, 1991. године, изазвати нове-старе тешкоће и поновно страдање српског народа. Управо због такве историје чини се да је Србији и српском народу и данас потребан један нови Рајс, који би био у стању да Рајсовом методом раскринка нову антисрпску политику и пропагандну хистерију светских моћника”. Можда баш овакав текст у то време писан, није био класичан, интерпретативан и с дубљим увидима проткан, предговор за дело као што је „Чујте, Срби!”, али свакако јесте одсликавао време током којег је објављен, а можда и наслућивао разлоге иза одлуке да се оно, коначно, представи јавности у целости. На сличан начин писао је нешто касније и Шуваковић (2012, 2019). Аутор, у поново објављеном чланку, анализира дело и преноси његов садржај део по део, уз повремено изношење јасног слагања са Рајсовим ставовима и његовим моралним поентама (2019, 330–345). Овај чланак такође обилује паралелама са савременим периодом, пре свега када аутор говори о политичким поделама, корупцији и привилегованим појединцима у вези с влашћу. У чланку је остављен простор и за критику Рајса, али само у закључку, где му се спочитава да није поменуо краља Александра I Карађорђевића, ког аутор сматра најодговорнијим за стање у друштву које је Рајс описивао (2019, 342): „Да ли је некога Рајс поштедео у својој беспштедној критици тадашњег политичког естаблишмента? Јесте, краља Александра. [...] Додуше, Александар је приликом завођења диктатуре и оптужио, баш попут Рајса, парламентарни систем да води земљу у пропаст, али се тиме не негира чињеница о претежности његовог политичког утицаја у односу на друге политичке субјекте, укључујући наравно и политичке странке. Уосталом, иста примедба коју Рајс изриче Пашићу у погледу богаћења

могла би се изрећи и краљу Александру. Швајцарац о томе ћути – вероватно из поштовања према Александровим ратним заслугама – само што ћутање понекад бива гласније од сваког вриска”.⁴⁵ Такође, поруке о женама које треба да се држе даље од науке и студентима који не треба да праве јавна окупљања добиле су заједно тек једну реченицу у закључку као тезе које се успутно и благо називају „у данашњем времену неприхватљивим”, после чега се закључује (344): „Насупрот овим констатацијама, [...] Рајсове поруке имају трајну морално-етичку вредност”.

Последњи у низу радова о којима ћемо говорити заузима нешто другачију позицију од осталих. Баковић (2015, 73–99) у упоредној студији о Рајсовом „Чујте, Срби!” и „Црногорском човјеку” Герхарда Геземана (*Gerhard Gesemann*) истиче Рајсово дело као једно од упоришта тзв. антимодернизма у српском друштву и истиче места која други аутори углавном умањују или прећуткују, попут већ поменутог о критици еманципације жена или оног игнорисаног, где исказује симпатије према Мусолинију (Рајс 1998, 54–55). Баковић иде још даље, тражећи линију која би повезала Рајса са Владиком Николајем (Велимировићем) и његовим богомољачким портретом, премда осим временске и делом идејне подударности – делимична подударња не изненађују, знајући колико је таквих покрета било у свакој европској земљи тог времена – јасна веза није пронађена. У наставку, аутор евидентира тј. идентификује идејне основе Рајса и Геземана као „антизападне” и ставља их на исту страну са читавим низом хетерогених идеја којима је заједничко учовање одређених одударња српске историје и културе у односу на доминантни западни културолошки образац, идући у томе тако далеко да све те идеје назива *балканским примитивизмом* (88–90): „Слична чежња за „одбацивањем очева и прихватањем дедова, оних које су очеви били одбацили”, повела је и „однемчене” Рајса и Геземана до денунцијације интелектуализма као нечег бездушног, слабог и декадентног. Тиме су се њих двојица придружила парадоксалној плејади југословенских интелектуалаца који су славили балкански примитивизам као антипод и лек дегенерисаној Европи”. Закључком овог дела чланка може се сматрати став да су Рајсове идеје биле одјек европских „антимодернистичких” трендова, који се могу довести у везу са тада активним фашистичким и нацистичким политичким опцијама, попут Мусолинија о коме Рајс изражава позитиван став. Ипак, како је Рудолф Арчибалд Рајс умро 1929. године, Баковић

се уздржава од изношења коначног става о његовом односу према тим идеологијама (93): „Важност дела *Чујте, Срби!* и *Црногорски човек* лежи превасходно у томе што представљају експлицитан пример транснационалног и транскултурног трансфера међуратног конзервативизма, јер се оба списа могу сместити како у немачки реакционарни контекст тако и у балкански органицистички канон, тиме приказујући дифузну природу преноса идеја на микроплану и синкретичке могућности различитих интелектуалних традиција”.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

С обзиром на условљеност колико форматом самог чланка, толико и предметом његовог истраживања, јасно је да нисмо могли обухватније и дубље анализирати све што је објављено од стране српске научне и лаичке мисли. С тим на уму, определили смо се приказивање и анализирање оних научних радова и биографија о Рајсу и његовом делу, укључујући и његове најзначајније списе, извештаје и књиге, који су не само репрезентативни узорци безобалне продукције о животу и делу овог Швајцарца већ и указују на одређене правилности; истовремено, остављају довољно простора и за критички осврт у сагледавању како појединих публикација, тако и према целокупној домаћој научној и лаичкој продукцији. Све наведено у овом пасусу не значи да су само посредно споменуте, или непажњом аутора овог прегледног чланка у потпуности изостављене публикације, од мање вредности. Напротив, све оне допринеле су да данас, када говоримо и пишемо о Рудолфу Арчибалду Рајсу, готово нема „белих мрља” приликом „мапирања” његовог живота и дела.

Заправо, прво што се одмах запажа јесте чињеница да су Рајсов живот и дело темељно истражени и описани од стране српске научне и лаичке публицистике. Истина, одређени периоди његовог живота су за домаћу научну и популарну продукцију важнији у односу на неке друге, посебно Рајсов живот пре 1914. године, али чињеница јесте да не постоје отворена велика истраживачка питања због недостатка, или недоступности, информација и података.¹⁵ Да је ова тврдња истинита показатељ је и чињеница да су многи, овде приказани и анализирани, научни чланци заправо прештампани,

---

¹⁵ Један од ретких научних радова који нам доноси на увид до сада непозната документа из живота Рајса – два писма која додатно расветљују његов однос како према локалним властима у Београду тако и властима Краљевине Срба Хрвата и Словенаца – објављен је 2021. године. За више информација видети Milošević 2021, 91–104.

оригинални радови – неки и по више пута, додали бисмо – из периода деведесетих година XX века или с почетка XXI века, када се о Рајсу почело интензивније писати и за његово дело интересовати. Последишно, чини се да заинтересованим научницима и аматерима-истраживачима није преостало превише „простора” тј. необрађених тема из Рајсовог живота.

Иако наведено делује као непремостиво ограничење, оно заправо представља досадашње домете српске историографије, криминалистике и публицистике. У том смислу, индикативан је чланак Баковића (2015) и његов компаративан приступ идејним, или чак идеолошким, основама Рајсовог најпознатијег списка, „Чујте, Срби!” те његово смештање у шире, европске, идејне и идеолошке токове међуратног периода. Било да се слажемо с његовим теоријским поставкама о модернизму/антимодернизму и из њих извученим закључцима или не, неоспорно је удахнуо „свеж ваздух” у простор који се до скоро чинио „засићеним” класичним историографским истраживањима и из њих проистеклим научним сазнањима. Сличан, упоредни приступ истраживању Рајса, покушао је Јовић (2016) поредећи немачке интелектуалце, међу њима Рајса и Геземана, који су у годинама Првог светског рата стали на страну Србије и својим радом задужили српски народ. Нажалост, ни ова студија не удаљава се превише од класичног историографског начина анализирања теме, као ни од изразито локално схваћеног доприноса поменутих појединаца немачког порекла. У теоријском погледу, користећи концептуалне оквири студија сећања ради анализе историјских извора попут Рајсових извештаја, за сада је најдаље стигао Ристић (2017). Међутим, чланци Баковића и Ристића представљају изузетке од доминантних образаца истраживања и анализирања Рајсовог живота и дела српске научне и лаичке мисли.

Користимо овде прилику да истакнемо још неке, по нашем мишљењу могуће и потенцијално вредне, правце истраживања за српску историографију, криминалистику и публицистику уопште. Најпре, потребно нам је опширно и темељно упознавање како са најранијим, стручним, делима Рудолфа Арчибалда Рајса, тако и његовим животом пре 1914. године. У том погледу, од изузетног значаја би била истраживања усмерена на преглед и анализу литературе писане и објављене о Рајсу ван српског говорног подручја, а број јединица литературе у том смислу није безначајан.¹⁶ Оваквим

¹⁶ Површно анализирање, како приложене библиографије Зденка Левентала, тако и резултата добијених преко платформе *Google Scholar* претраживањем немачке верзије Рајсовог

приступом, осим што би мапирали евентуалне и, за нашу научну и лаичку заједницу, нове историјске изворе, добили бисмо прилику да Рајсов живот и дело сместимо и разумемо у ширим, европским, оквирима тог времена. Такође на овом трагу, значајан научно-сазнајни потенцијал имају компаративне студије било да истражују идејне и идеолошке основе иза Рајсових списа или пореде његов лик и дело с њему сличним или, зашто не, различитим појединцима. Додатно, поред историографских приступа истраживању лика и дела Рудолфа Арчибалда Рајса, простора би требало направити теоријски усмереним истраживањима заснованим на другим онтолошким, епистемолошким и методолошким поставкама преосталих друштвено-хуманистичких наука.

На крају, с обзиром да је тема документовања ратних злочина, злочина против човечности и геноцида над српским народом и, још више, објављивања истих светском јавном мњењу једна од доминантних у оквиру српске научне и лаичке мисли, сматрамо интригантним и потенцијално корисним за истраживање тренд и чињеницу да су разноврсни злочини почињени над српским народом током XX века признати, како од међународне научне заједнице тако и од релевантних чиниоца у оквиру система међународних односа, искључиво ако су представљени од стране научника и истраживача попут Рајса, Рафаела Лемкина (*Raphael Lemkin*) и Дика Мартија (*Dick Marty*).¹⁷ Истовремено, верујемо да нашој стручној јавности, пре свега научно-истраживачкој, није потребна већа критика од ове, изнете у последњем параграфу.

имена и презимена, упућују на закључак о постојању десетина, што научних чланака, што зборника радова и монографија, посвећених или експлицитно лику Рудолфа Арчибалда Рајса или неком од његових списа, извештаја и приручника. На пример, видети Geiger 2019, 156–166; још у: Straus and Vavera. 2017, 305–310.

¹⁷ Иницијални корак у том смеру учињен је од стране Švaković 2019, 177–190.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Geiger, Vladimir. 2019. „Izvještaj o krivotvorinama novčanice od 10 dinara – 40 kruna Ministarstva financija Kraljevstva SHS izdanja 1919. godine.” *Numizmatičke Vijesti* 61 (72): 156–166.
- Jiri, Straus and František, Vavera. 2017. “Rudolph Archibald Reiss – an underestimated personage of the world forensic sciences.” *Kriminalistika* 50 (4): 305–310.
- Jović, Pavle. 2016. „Nemački intelektualci kao prijatelji srpskog naroda u Velikom ratu.” *Arhiv Vojvodine*. Poslednji pristup 9. maj 2023. <https://arhivvojvodine.org.rs/zbornici-radova/3mk/PavleJovic.pdf>.
- Krivokapić, Vidak, i Ristović, Svetlana. 2002. „Doprinos profesora Dr Rudolfa Arčibalda Rajsa izgradnji policijskog školstva u Srbiji.” *Bezbednost* 44 (1): 117–126.
- Milošević, Srđan. 2021. “A contribution to the Study of Rodolph Archibald Reiss’s Activities in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (1919 – 1929).” *Journal of Criminalistics and Law* 26 (1): 91–104.
- Reiss, R. A. 1903. *La photographie judiciaire*. Paris: éditions Charles Mendel;
- Reiss, R. A. 1905. *Le Portrait parlé*. Lausanne: Paris;
- Reiss, R. A. 1915. *Comment les Austro-Hongrois ont fait la guerre en Serbie : observations directes d’un neutre*. Paris: A. Colin.
- Reiss, R. A. 1918. *Les infractions aux règles et lois de la guerre*. Paris: Payot & Cie, Lausanne.
- Reiss, R. A. 1919. *The Kingdom of Serbia - Infringements of the rules and laws of war committed by the Austro-Bulgaro-Germans: Letters of a criminologist on the Serbian Macedonian front*. London: George Allen & Unwin ltd.
- Reiss, R. A. 2011. *Manuel de police scientifique (technique)*. New York: Nabu Press.
- Reiss, R. A., Dr. Sc. 1916. *Report Upon The Atrocities Committed by The Austro-Hungarian Army During The First Invasion of Serbia*. English translation by F. S. Copeland. London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co.

- Reiss, R. A., Dr. Sc. 1924. *The comitadji question in southern Serbia*. London: Hazel, Watson and Viney Ltd. London.
- Straus, Jiri, and Vavera, František. 2017. "Rudolph Archibald Reiss – an underestimated personage of the world forensic sciences." *Kriminalistika* 50 (4): 305–310.
- Šuvaković, Uroš. 2019. "It is heroism to tell the truth – Examples of honest Swiss Archibald Reiss and Dick Marty." *Archibald Reiss Days* 9 (2): 177–190.
- Vidak, Krivokapić i Svetlana, Ristović. 2002. „Doprinos profesora Dr Rudolfa Arčibalda Rajsa izgradnji policijskog školstva u Srbiji.” *Bezbednost* 44 (1): 117–126.
- Vladimir, Geiger. 2019. „Izveštaj o krivotvorinama novčanice od 10 dinara – 40 kruna Ministarstva financija Kraljevstva SHS izdanja 1919. godine.” *Numizmatičke Vijesti*, 61 (72): 156–166.
- Архив Југославије, [AJ 334-8-28/3-47], фонд Министарства иностраних послова, 334-8-28/3-47. „Извештај професора др Арчибалда Рајса – Бугарска зверства и стрељања у Пожаревачком крају”, 8/31. јануар 1918, према: Петровић 2019, 218.
- Баковић, Никола. 2015. „Источно од модернистичког раја. Српски „увезени” антимодернизам у делима *Чујте Срби!* Арчибалда Рајса и *Црногорски човјек* Герхарда Геземана.” *Токови историје* (2): 73–99.
- Богдановић, Лидија, прир. 2017. *Уметношћу до истине: Срби и Велики рат*, Београд: Удружење за неговање и чување српске баштине „Кајмакчалан”.
- Богдановић, Лидија, прир. 2017. *Уметношћу до истине: Срби и Велики рат*. Београд: Удружење за неговање и чување српске баштине „Кајмакчалан”.
- Бојковић, Слађана. 1997. „Уместо биографије Р. А. Рајса.” У *Чујте Срби!*, Р. А. Рајс, 19–28. Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Историјски музеј Србије: Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије од 1912-1920. и потомака.
- Бојковић, Слађана. 1998. „Уместо биографије Р. А. Рајса.” У *Чујте Срби!*, Р. А. Рајс, 19–28. Београд: Историјски музеј Србије; Горњи Милановац: Дечје новине.

Бојковић, Слађана. 2019. „Уместо биографије Р. А. Рајса.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 10–17. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Деспотовић, Љубиша, и Петровић, Небојша. 2019. „Утицај извештаја Арчибалда Рајса на западноевропско јавно мњење о Србији током Првог светског рата.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 118–128. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Димић, Љубодраг. 2020. „Родолф Арчибалд Рајс (1875–1929): у потрази за истином, правдом и правом.” *Социолошки преглед* 54 (2): 373–388. doi: 10.5937/socpreg54-26989.

Јовановић, Зоран. 2019. „Трагом мало знаног текста Арчибалда Рајса поводом откривања првог спомен-обележја српским војницима страдалим у ратовима 1912–1918. у Сирогојну 1922. године.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 309–319. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Кнежевић-Лукић, Невенка Д. 2019. „Настанак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941).” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Студије при универзитету.

Колунџија, Зоран, ур. 2020. *Арчибалд Рајс, војник истине и правде*, Нови Сад: Прометеј.

Левентал, Зденко. 1984. *Швајцарац на Кајмакчалану: књига о др Рајсу*. Београд: Просвета.

Левентал, Зденко. 1993. *Р. А. Рајс: Швајцарац на Кајмакчалану*. Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Ден Орфелин.

Петровић, Драгош. 2019. „Извештај Арчибалда Рајса о страдању пожаревачког краја од Бугара 1916–1918.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 216–225. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Петровић, Милић Ф. 1998. „О рукопису Родолфа Арчибалда Рајса Чујте Срби!” У *Чујте Срби!*, Р. А. Рајс, 7–18. Београд: Историјски музеј Србије; Горњи Милановац: Дечје новине.

Петровић, Милић. 2019. „О рукопису Родолфа Арчибалда Рајса Чујте Срби!” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 320–329. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Пршић, Милоје, и Бојковић, Слађана, прир. 1997. *О злочинима Аустроугара-Бугара-Немаца у Србији 1914–1918: изабрани радови*. Београд: Историјски музеј Србије: Стручна књига.

Пршић, Милоје. 2000. „Арчибалд Рајс о злочинима Аустроугара, Бугара и Немаца у Србији 1914–1918. године.” *Војно дело* 52 (1): 124–149.

Пршић, Милоје. 2019а. „Родолф Арчибалд Рајс – пером и фотоапаратом до истине о злочинима над Србима у Великом рату.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 129–146. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Пршић, Милоје. 2019б. „Арчибалд Рајс о злочинима Аустроугара, Бугара и Немаца у Србији 1914–1918. године.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 147–178. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Рајс, Р. А. 1991. *Шта сам видео и проживео у великим данима*. Београд: Дерета.

Рајс, Р. А. 1998. *Чујте Срби!*. Београд: Историјски музеј Србије; Горњи Милановац: Дечје новине.

Рајс, Родолф Арчибалд. 2009. *Чујте Срби! : чувајте се себе*, Београд: Акиа М. Принц.

Рајс, Родолф Арчибалд. 2022. *Чујте Срби!: (нецензурирана верзија)*. Београд: Book.

Ристић, Иван. 2017. „Смрт, страдање и сећање: Прилог проучавању политичке употребе смрти, страдања и колективног памћења на примеру српско-бугарских односа после Првог светског рата.” *Токови историје* (2): 37–57.

Ристовић, Светлана. 2019. „Рудолф Арчибалд Рајс у Београду: Реформатор српске полиције.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић,

346–357. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Родолф Арчибалд, Рајс. 2022. *Чујте Срби!*: (нецензурирана верзија). Београд: Book.

Стојанчевић, Владимир. 1997. „Рецензија на спис др Арчибалд Рајс: ‘Чујте Срби!’” У *Чујте Срби!*, Р. А. Рајс, 103–105. Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Историјски музеј Србије: Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије од 1912-1920. и потомака.

Субошић, Дане, и Зеџ, Десанка. 2019. „Утицај извештаја Арчибалда Рајса на западноевропско јавно мњење о Србији током Првог светског рата.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 39–63. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Шуваковић, Урош. 2019. „Актуелност дела Арчибалда Рајса „Чујте, Срби!” у савременом добу.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 330–345. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Stefan Radojković*

Institute for Political Studies, Belgrade

Siniša Vulić**

Historical Museum of Serbia, Belgrade

REVIEW OF SERBIAN LITERATURE ON THE LIFE AND WORK OF RUDOLPH ARCHIBALD REISS: A CRITICAL REVIEW

Resume

The subject of the article is Serbian historiographical, criminalistic and journalistic literature regarding the life and work of Rudolph Archibald Reiss. In the last three decades, after the publication of his most popular written essay, "Listen, Serbs!" the production of literature regarding Reiss, in the Serbian language, has reached an enviable number of publications. By analyzing the content of selected publications, certain patterns were observed within the scientific approach to Reiss' life and work, both in terms of the topics that prevail as the subject of the research and in terms of epistemological and methodological approach when it comes to their analysis. By using different units of literature, primarily scientific one where Reiss represents the central or one of the secondary topics, it was observed that within the scientific research projects of the Serbian scientific community his personae and work are often reduced to the undoubted friendship expressed towards the Serbian people, i.e. his role in documenting the war crimes during World War I committed against it. However, we believe that, in addition to the systematization of scientific

---

* E-mail address: stefan.radojkovic@hotmail.com.

** E-mail address: sinisa.vulic@gmail.com.

literature, it is necessary to take a critical look at the scope of research and understanding of Reiss work and life by the Serbian scientific community. We consider the mentioned undertaking valuable not only from a scientific point of view – it points to the limitations of the body of professional literature published to date – but also potentially opens new directions within the research of, at first glance, exhausted topic. For this reason and on the basis of the observed scope and research patterns of Serbian historiographical, criminalistic and journalistic literature, the authors have outlined incompletely and/or insufficiently researched aspects of Reiss' life and work, have indicated potentially fruitful theoretical approaches when interpreting his literary opus but also have suggested some possible directions for future scientific research projects of the Serbian scientific community as well.

Keywords: *Rudolph Archibald Reiss, Serbian historiography, criminology, literature, biography, scientific research, review, critique*

Андријана Лазаревић*

Институт за политичке студије, Београд

Љиљана Коларски**

Институт за политичке студије, Београд

КРИМИНОЛОГ ДИПЛОМАТА: ДОПРИНОС АРЧИБАЛДА РАЈСА У ИЗГРАДЊИ ЧВРШЋИХ ВЕЗА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ШВАЈЦАРСКЕ

Сажетак

Овај рад истражује живот и наслеђе Арчибалда Рајса, швајцарског форензичара и криминолога који је дао значајан допринос развоју форензичке науке и криминологије у Србији. Рајсова пионирска употреба научних метода у кривичним истрагама помогла је да се модернизује систем кривичног правосуђа у Србији и успостави форензичка наука као дисциплина у земљи. Поред тога, Рајс је играо кључну улогу у изградњи чвршћих веза између Србије и Швајцарске кроз свој рад као „криминолог дипломата“. Као швајцарски држављанин, Рајс је искористио своје дипломатске вештине и везе да унапреди сарадњу Србије и Швајцарске у различитим областима. Овај рад тврди да су Рајсов рад у форензичкој науци и криминологији, као и његови дипломатски напори, имали трајан утицај на обе земље. Испитујући Рајсов живот и наслеђе, рад настоји да пружи увид у његов допринос развоју криминологије у Србији,

---

* Имејл-адреса: andrijana.lazarevic@ips.ac.rs.

** Имејл-адреса: ljiljana.kolarski@ips.ac.rs.

*као и еволуцију српско-швајцарских односа уз приказ
савремене билатералне сарадње.*

Кључне речи: *Арчибалд Рајс, криминолог, Швајцарска,
Срби, Србија, билатерални односи*

УВОД

*Био сам са вама када стіе били у невољи. Делио сам са вама тіе
їаїїње и жрїївоао сам сјајан живоїї и веома леїу каријеру која
је мноїо обећавала.*

Чуїїе Срби!

Однос Србије и Швајцарске има богату и сложену историју, обележену културним, економским и политичким везама. Личност која је одиграла значајну улогу у обликовању овог односа био је Арчибалд Рајс (*Rudolph Archibald Reiss*), швајцарски форензичар и криминолог чији је рад оставио неизбрисив траг у обе земље. Рајсов допринос развоју форензичке науке и криминологије у Србији био је кључан, јер је помогао у модернизацији српског кривичног правосудног система и успостављању форензичке науке као дисциплине у земљи. Његово пионирско коришћење научних метода у кривичним истрагама донело му је надимак „Шерлок Холмс са Балкана”, а његову стручност су тражили и српски званичници и међународна заједница. Поред својих научних доприноса, Рајс је био и „криминолог дипломата”, користећи своје дипломатске вештине и везе за унапређење сарадње између Србије и Швајцарске. Његови напори су се кретали од саветовања српској влади о кривичном правосуђу и форензичким питањима до олакшавања културне и економске размене између две земље. Упркос значајном доприносу, Рајс је остао релативно непознат ван Србије и Швајцарске, а његово наслеђе заслужује даљу пажњу. Овај рад настоји да попуни ову празнину истражујући Рајсов допринос изградњи чвршћих веза између Србије и Швајцарске, са фокусом на његову улогу „криминолога дипломате”. Испитујући Рајсов живот и наслеђе, рад има за циљ да пружи увид у историју и еволуцију српско-швајцарских односа и пружи приказ савремене билатералне сарадње. Такође, рад настоји да допринесе научној дискусији о пресеку криминологије и дипломатије

и наглашава важност историјских личности попут Арчибалда Рајса у обликовању савременог света.

ОД ХЕМИЧАРА ДО КРИМИНОЛОГА - ЖИВОТ И РАЗВОЈ КАРИЈЕРЕ АРЧИБАЛДА РАЈСА

Пре него што се посветимо анализи рада и доприноса Арчибалда Рајса Србији и српском народу у време Првог светског рата, неопходно је да се вратимо у прошлост и представимо чињенице о животу овог великана које су допринеле његовом алтруистичком и филантропском деловању.

Потекао из угледне и имућне немачке породице, Арчибалд Рајс рођен је 8. јула 1875. године на породичном поседу Хехтсберг (*Hechtsberg*) (Levental 1984, 10). Рођен је у протестантској породици као осмо од десеторо деце али је породицу рано напустио заменивши немачки идентитет швајцарским, да би се годинама касније идентификовао са српским народом (Petrović 2015, 291). Иако мањка података о његовом приватном животу, о којем никада није много ни говорио ни писао, у одређеним писмима се може закључити да је имао осећај неприпадности у свом блиском окружењу, називајући себе „петим точком породице”, те је тврдио да је „млад и болестан” стигао у Швајцарску (Levental 1984, 14). Међутим, како се после показало, као натурализованог Швајцарац, Рајс је одлазак у Швајцарску сматрао својеврсним, личним спасом јер га је прихватила и пружила му све услове да гради успешну каријеру.

Како Петровић (Petrović 2015) свеобухватно наводи: „Немац по пореклу, Јеврејин по крви, хемичар по образовању, криминолог по занимању, пионир полицијске технике и фотографије, оснивач Института за полицијске науке и криминалистику у Лозани, организатор полицијске службе у многим европским и ваневропским земљама, професор Универзитета у Лозани и признати научник, иследник ратних злочина и ратни дописник из Србије, велики пријатељ Срба из најтежих дана, аутор бројних књига, приручника и чланака о Србији и српском народу, почасни капетан српске војске из Првог светског рата” (291). Међутим, све наведено засновано је на Рајсовом правичном резонувању дешавања његовог времена, искреном приступу у свом раду, високим моралним квалитетима, хуманистичкој души, алтруистичком карактеру и филантропском делању.

Иако је стекао диплому доктора хемије на Универзитету у Лозани, Рајс је често мењао сфере интересовања којима се детаљно посвећивао. Након хемије усмерио се на фотографију, односно, примену фотографије у судству и медицини. Одлучивши се да своје усавршавање усмери у области фотографије у криминалистици и судству, Рајс одлази у Париз и бива под менторством чувеног полицијског службеника и биометричара Алфонса Бертијона (*Alphonse Bertillon*) (Levental 1984, 21). По повратку из Париза активно се посветио истраживању и усавршавању тзв. судске фотографије и почиње са објављивањем радова, чланака, књига за које се процењује да их је било преко две стотине. Своју прву књигу под називом „Судска фотографија” објавио је 1903. године са само 28 година што му је донело велику популарност и углед у Европи али и широм света (Levental 1984, 21). Рајс је убрзо постао професор на Универзитету у Лозани код кога су се усавршавали и српски стручњаци у бертијонажи¹, међу њима Аца Андоновић, Ваца Лазаревић и Душан Алимпих (Mikić 2008, 93). Једна од највећих заслуга током живота у Швајцарској је његов свесрдни ангажман за формирање Института за техничку полицију и криминалистику 1909. године који је највећим делом финансиран личним новчаним средствима Рајса (Levental 1984, 22). Наредних пет година, док није добио позив из Србије, Рајсов живот је обележио успех у истраживању и објављивању, углед у научним круговима, те га све чешће позивају владе разних држава да држи обуке што је био случај са Бразилом, Аустралијом, Холандијом, Белгијом, Румунијом, Грчком, Луксембургом или да шаљу своје официре на обуку. Међу њима је било и неколицина Срба, попут Саве Ђорђевића и Драгољуба Савића који је стекао надимак „мали Рајс” (Levental 1984, 158).

Следеће поглавље представиће почетак Рајсовог рада у Србији, његову интеграцију у српско друштво и огроман допринос који је дао у унапређењу криминологије, превасходно полицијске технике и кривичног процеса, а највише слику о страдању и храбрости српског народа.

---

¹ Бертијонажа представља прву признату методу за утврђивање идентитета и евиденцију извршилаца кривичних дела коју је установио француски полицијски службеник и биометричар Алфонс Бертијон по ком је метода добила назив (Knežević Lukić 2019, 33).

ПОЧЕТАК ИЗГРАЊЕ СНАЖНЕ ВЕЗЕ СА СРБИЈОМ

Година 1914. била је пресудна у историји српског народа али може се рећи и у животу Арчибалда Рајса. На врхунцу своје каријере, одликован наградама и готово стекавши светску славу, Рајс је све то напустио и упутио се у Србију, тада њему непознату, сиромашну и угрожену државу. Овде је неизбежно питање разлога због којег Рајс готово долази у рат док многи из њега беже. Његов велики чин доласка у Србију може се приписати истанчаном осећају за правду који је био оштећен хипокризијом швајцарског политичког врха који се званично декларисао као неутралан док је уистину био германофилски настројен (Levental 1984, 31). Одлучивши се да напусти Швајцарску кренула је његова истинска борба за правду чиме је стекао и назив „војник истине и правде” (Kolundžija 2020).

Пре него што се фокусирамо на рад Арчибалда Рајса, све добробити које је учинио за Србију, укратко ћемо представити контекст у којем се Србија налазила почетком 20. века. Комплексни односи на Балкану и немогућност да се размирице реше мирним путем резултирале су избијањем Балканских ратова, од 1912. до 1913. године, који су били само увод у сукобе огромних размера. У том периоду, експанзионистичке аспирације Аустро-Угарске на Исток распламсале су се под охрабрењем Немачке да потчини балканске земље услед разочарања исходом балканских ратова. Најбољи приказ тињајућег анимозитета Аустро-Угарске према Србији види се из речи аустро-угарског конзула у Лозани: „Пазите, код нас се у Аустрији више не може. Свет је нервозан, незадовољан, унижен. Једино један победнички рат може нас извући из овог стања” (Pršić 2019, 5).

У таквим околностима Србија добија ултиматум од Аустро-Угарске као последица атентата у Сарајеву на Видовдан, 28. јуна 1914., године чиме почиње време страдања за српски народ. Већ у јесен 1914. године дешавају се први злочини Аустро-Угарске над српским становништвом у Мачви и Јадру, на које савезници нису реаговали (Petровић 2015, 291). Свирепо убиство над 4000 цивила код тзв. мачванског фронта које је починила војска Његовог Апостолског Величанства европска јавност је сматрала српском пропагандом (Despotović i Petrović 2016, 114). Тада је већ постало јасно да је Србија морала сама да пронађе начин како би се суочила са изазовима који су пред њом. Како би се испитали злочини, тадашња српска влада на челу са Николом Пашићем упутила је позив Арчибалду Рајсу

да дође у Ниш, уз искрене речи Пашића: „Треба нам један искрен пријатељ, који зна да посматра. Пођите на фронт. Отворите очи и уши и кажите онда свету шта сте видели и чули” (Petorović 2015, 291). Одлука да се позове управо Арчибалд Рајс била је елемент дипломатских напора српске владе да се ухвати у коштац са силом која је починила злочине на њеној територији, позивајући особу која је уживала поштовање и поверење Запада. С обзиром да се Рајсу може приписати невероватан осећај објективности и неутралности, какав је остао до краја рата, позив је прихватио са следећим ставом: „Нећу сакрити од вас ништа битно од онога што сам видео, јер прави пријатељ није онај који вам ласка, већ онај који вам каже истину, целу истину” (Rajs 2020, 6).

На предлог Николе Пашића, Рајс је прво обишао Ниш и аустро-угарске заробљенике како би нашао материјал за своју анкету а потом се упутио у Ваљево, где се налазио Главни Стан српске војске да извештава о злочинима који су почињени (Rajs 2020, 24). Тада ступа на дело Рајсова стручност, наочитост, академски ауторитет и професионализам. Јединственост Рајсовог рада огледа се у апсолутној објективности, преданом и марљивом раду, материјализацији доказа, а надасве приступ људима који су били веома важни субјекти истраживачког рада. Без имало пристрасности, Рајс је спровео анкету испитујући аустро-угарске заробљенике и српске очевице, поткрепио изјаве фотографијама снимљених на лицу места са прецизним подацима о имену и презимену жртава, месту и времену злочина, називу војне јединице која је починила злочине, посебно фотографије-дописнице злочинаца поред жртава (Petorović 2015, 292).

Међутим, његово истраживање се није заснивало само на изјавама аустро-угарских заробљеника и српских очевидаца већ је подразумевало темељно и савесно истраживање уз одлазак на лице места, понекад и усред паљбе, отварање гробова, прегледање лешева и рањеника, посете бомбардованих места, техничка испитивања на најсавременији начин (Levental 1984, 37). Резултати Рајсовог истраживања доказали су да су војници починили ратне злочине, противно Женевској конвенцији, а који су се састојали од следећег: разарање културне, научне, образовне установе српског народа, употребе забрањене експлозивне муниције са чиме су аустро-угарски војници били упознати, бомбардовање небрањених градова у којима није било војника и ноћу када становништво спава, а након бомбардовања је следило паљење кућа, пљачкање цркава и манастира, државних архива, масакрирање цивилног становништва

не базирајући се на старосну доб, од новорођенчета до стараца (Petrović 2015, 292). Свој први извештај из Србије под насловом „Код аустријских заробљеника” упутио је управо за престижне новине из Лозане (fr. *Gazette de Lausanne*), за које је и раније писао (Despotović i Petrović 2016, 116).

Поред многобројних анкета које је спроводио, изродио се снажан интерес за политичке прилике у земљи, профил политичара, а надамсе, карактерне црте обичног човека што је допринело свеобухватности његовог истраживања. Сви почињени злочини подстакли су га да тражи одговор на питање зашто су се ти злочини десили. Рајс тврди да је дугогодишња аспирација ка ширењу територије Аустро-Угарске и доласку до Солуна допринела бестијалном понашању, компромитовању српског народа уз помоћ пропаганде на Западу како би послужила као одличан изговор за бруталне злочине (Levental 1984, 54). Овде је важно истаћи да се Рајс, поред злочина аустро-угарске војске, посветио изучавању и злочина почињених од стране Немаца али и Бугара. По препоруци српске владе, Рајс је провео пет недеља на југу Србије у току рата, уз бугарску границу, како би испитао бруталности бугарске војске (Krstić-Mistridželović i Zekavica 2016, 126).

Дошавши до чињеница и необоривих доказа са лица места, Арчибалд Рајс је већ прве године по почетку рата активно радио на промоцији јунаштва српског народа и приказивању неправде и патње кроз коју је прошао одржавањем конференција у савезничким градовима (Despotović i Petrović 2016, 117). Посвећеност истини, правди и дубоко саосећање ка српском страдању створило је у њему тежњу да се посвети помоћи, не само кроз истраживање и писање, већ дељењем патње. Као добровољац, са српском војском је прешао Албанију, био на Крфу, Солунском фронту, Кајмакчалану и на другим местима где је сматрао да је његова помоћ неопходна (Petrović 2015, 295). По повратку са Крфа организовао је смештај српске деце и избеглица на Корзици и у Швајцарској, улагао лична средства за помоћ Србији, а хонораре од објављених радова редовно слао српском фонду за сирочад у Србији (Petrović 2015, 294).

Након завршетка рата, Рајс је усмерио своју експертизу на развијање полицијског образовања у Србији. Прва државна Полицијска школа основана је 1921. године, која се развијала до Криминалистичко полицијске академије данас, а њен оснивач и први директор био је Арчибалд Рајс (Ristović 2011, 175). Увео је примену научних метода у кривичним истрагама као почетну тачку

форензике и криминологије што је довело до модернизације система кривичног правосуђа и утемељењу форензичке науке као посебне дисциплине у Србији. Поред тога, носилац је много почасних звања широм света, од тога неколико српских одликовања и медаља за заслуге у Првом светском рату као што је почасни капетан I класе пешадије Војске Краљевине СХС. Као зачетник форензике и криминологије као науке употреба научних метода у кривичним истрагама помогла је да се модернизује систем кривичног правосуђа у Србији и успостави форензичка наука као дисциплина у земљи.

Арчибалд Рајс није био Србин по рођењу али се својом љубављу према правди, моралности и српском народу може сматрати једним од највећих пријатеља Србије у њеној историји. Колико је Рајс био цењен говори и чињеница да га је карловачки владика Иринеј са 15 свештеника сахранио уз дирљиве, опроштајне речи: „дошао си из лепе Швајцарске у тренутку када се наша домовина борила за остварење националних идеала и за свој опстанак. У том тешком часу пружио си нам не само обе руке, него и срце - целог себе... у борби за народ унео си сву своју љубав, рад твој био је љубав твоја” (Kolundžija 2020, 762).

У наредном поглављу пружићемо приказ савремених билатералних односа Србије и Швајцарске који су почели да се интензивније развијају почетком 20. века захваљујући напорима Арчибалда Рајса.

САВРЕМЕНИ БИЛАТЕРАЛНИ ОДНОСИ СРБИЈЕ И ШВАЈЦАРСКЕ

Поред доприноса у области развоја криминологије у свету и Србији, допринос Арчибалда Рајса огледа се и у његовима напорима да прикаже реалну слику стања српског друштва у Европи чиме самоиницијативно улази у дипломатске воде. Иако осујећен у намери да постане швајцарски дипломата у Београду (више: Petrović 2015, 296–297), то га није спречило да кроз свој ангажман на различитим областима допринесе даљем развоју и интензивирању сарадње између Србије и Швајцарске. Билатерални односи између Швајцарске и Србије и формално бивају успостављени 1916. године. Рајс је својим настојањем да гласно говори о истини и злочинима почињеним над српским становништвом, своју међународну репутацију користио делујући као својеврсни дипломата и бранилац интереса Србије у иностранству. Из тог разлога, с правом му можемо приписати улогу

криминолога дипломате чиме је постао пионир у обједињавању одређене научне дисциплине и дипломатије.

Након више деценија затишја у односима две државе поновно интензивирање билатералних односа почиње крајем 20. века, тачније, 1991. године кроз хуманитарну помоћ и подршку миграцијама да би временом прерасла у подршку транзиционим процесима и реформама Србије у складу са европским вредностима и стандардима (Ministarstvo spoljnih poslova (MSP) n.d.). Сарадња Швајцарске са Србијом базира се на блиском партнерству заснованом на снажним политичким, економским, научним и културним везама. У овом делу рада, даћемо одговор на питање, шта карактерише савремене билатералне односе Србије и Швајцарске и у којим областима је сарадња најинтензивнија.

Најпре ћемо истаћи економску сарадњу која је посебно значајан аспект савремених односа две државе, а које се одвија путем редовних састанака влада, економских форума и заједничких комисија за постављање приоритета и разматрање евентуалних изазова. Примера ради, Организација Швајцарска глобална компанија (*Switzerland Global Enterprise*), која промовише швајцарску трговину и инвестиције, активна је у Србији и помаже у интензивирању трговинских односа. Швајцарска је у 2022. години у погледу страних директних инвестиција заузела осмо место са 162,6 милиона евра (Danas 2022), што указује на снажне економске односе између ове две земље. Споразум о слободној трговини са државама чланицама Европске асоцијација за слободну трговину (EFTA - European Free Trade Association - Швајцарска, Норвешка, Исланд и Лихтенштајн) омогућава безцарински извоз српских производа и нове инвестиције а Швајцарска је наш најзначајнији трговински партнер унутар ове заједнице држава. Швајцарска се рангира као 25. партнер Србије по обиму робне размене, 26. по висини нашег извоза и 21. по висини увоза (MSP n.d.). У Србији је регистровано 543 активних пословних субјеката, чији су већински власници швајцарски држављани, и запошљавају преко 11.000 радника (MSP n.d.). Незаобилазно је поменути и сарадњу у образовању, истраживању и иновацијама која се последњих година континуирано развија. Као показатељ тога, Србија је пуноправни члан ЦЕРН-а (European Organization for Nuclear Research) од марта 2019. године, а научна сарадња између ове две земље повећала се захваљујући различитим партнерским односима међу универзитетима. Уз научно-истраживачки аспект оживљава и културна размена што се примећује кроз подршку

програмима попут „Култура за демократију” у Србији, са циљем подстицања критичког и креативног размишљање о друштвеним темама које су од важности за локалне заједнице” (Pejović 2022).

Препознајући везе и узимајући у обзир напредак постигнут у протеклих 30 година као и преостале изазове, Швајцарска агенција за развој и сарадњу (Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC)) и Државни секретаријат за економске послове (State Secretariat for Economic Affairs (SECO)) представили су Пограм за сарадњу са Србијом за период од 2022. до 2025. Стратегија сарадње је осмишљена да подржи реформе Србије и њен пут ка ЕУ, са фокусом на демократско управљање, економски развој и запошљавање, одрживо управљање енергијом и урбаним развојем, као и управљање миграцијама ((Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC) 2022). Швајцарски програм сарадње за Србију 2022-2025 има три главна циља: први циљ је да се промовише демократско управљање и цивилно друштво тако што ће се осигурати да грађани и цивилно друштво активно учествују у инклузивним демократским процесима, ка креирању одговорнијег и ефикаснијег деловања институција. Као други циљ истакнуто је подстицање економског развоја и запошљавања осигуравањем да жене и мушкарци имају подједнако користи од инклузивног и одрживог економског раста и једнаке економске могућности. Коначно, у оквиру трећег циља истиче се бављење климатским променама и одрживим урбаним развојем тако што ће се обезбедити да српско друштво и привреда имају користи од побољшане отпорности на климатске промене и декарбонизације у складу са циљевима „Зелене агенде за Западни Балкан”. Поред наведених циљева, област сарадње од посебног интереса јесу миграције и даљи рад на унапређењу система заштите миграната и управљања системом азила.

ЗАКЉУЧАК

Арчибалд Рајс је одиграо значајну улогу у обликовању односа Србије и Швајцарске, и као криминолог и као дипломата. Његова пионирска употреба научних метода у кривичним истрагама и његове дипломатске вештине помогли су да се модернизује српски систем кривичног правосуђа и успостави форензичка наука као дисциплина у земљи. Рајсови напори су се кретали од саветовања српске владе о кривичном правосуђу до олакшавања културне и економске размене између две земље. Упркос свом значајном доприносу, Рајс је и даље

релативно непознат ван Србије и Швајцарске. Овај рад је имао за циљ да расветли његово наслеђе и истражи његову улогу „криминолога дипломате” у изградњи чвршћих веза између Србије и Швајцарске. Рајсов живот и наслеђе нуде вредан увид у део историје Првог светског рата и развој криминологије у Србији. Из српске перспективе, важно је наставити писати и помињати Арчибалда Рајса из више разлога. Прво, Рајс је био истакнути криминолог који је дао значајан допринос развоју криминологије као науке у Србији. Био је кључан и у модернизацији форензичке лабораторије у Београду и обуци српских форензичких стручњака, који су играли кључну улогу у систему кривичног правосуђа у земљи. Друго, Рајсов рад у Србији није био ограничен само на криминологију, јер је допринео и културном и друштвеном животу земље. Био је страствени заговорник просвете и учествовао у оснивању прве организације Црвеног крста Србије. Рајс је био и велики поборник српске уметности и књижевности, а његова лична збирка српске народне ношње и текстила данас се налази у Етнографском музеју у Београду.

Настављајући да пишемо и помињемо Арчибалда Рајса, одајемо почаст његовом доприносу научном, културном и друштвеном развоју Србије, истовремено наглашавајући значај великана који су у потрази за истином, правдом и добротинством. Његово наслеђе служи као подсетник на кључну улогу коју наука, образовање и дипломатија играју у изградњи бољег света.

РЕФЕРЕНЦЕ

Levental, Zdenko. 1984. *Švajcarac na Kajmakčalanu-knjiga o dr Rajsu*. Beograd: Prosveta.

Knežević Lukić, Nevenka. 2019. „Nastanak i razvoj naučno-tehničke policije u Srbiji (1904-1941).” Univerzitet u Beogradu: Studije pri Univerzitetu-Istorija i filozofija prirodnih nauka i tehnologije.

Mikić, Sava. 2008. „Dr Rodolf Arčibald Rajs, Veliki prijatelj našeg Naroda iz najtežih dana.” U *Ogledalo Arčibalda Rajsa*, ur. Dejan Mihailović 93–97. Beograd: Prosveta.

Kolundžija Zoran, ur. 2020. *Arčibald Rajs, vojnik istine i pravde*. Novi Sad: Prometaj.

Serbinfo.ch. <https://serbinfo.ch/>.

Pršić, Miloje, prir. 2019. *O Srbiji i Srbima*. Beograd: Zavod za udžbenike i Kriminalističko-policijski univerzitet.

Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije (MSP). n.d. „Švajcarska - Bilateralni odnosi.” Poslednji pristup 01. april 2023. <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/svajcarska>.

Danas. 2022. “Odakle je stiglo najviše stranih direktnih investicija u Srbiju?” Poslednji pristup 1. maj 2023. <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/odakle-je-stiglo-najvise-stranih-direktnih-investicija-u-srbiju/>.

Raj, Arčibald. 2020. *Čujte Srbi*. Beograd: Vulkan.

Petrović, F. Milić. 2015. „Rudolf Arčibald Rajs (1875-1929).” U *Srbi i Nemci*, ur. Milorad Sofronijević, 290–303. Pančevo: Mali Nemo.

Despotović, Ljubiša, i Nebojša Petrović. 2016. „Istorijski i naučni doprinos dr Arčibalda Rajsja razotkrivanju ratnih zločina okupatora u Srbiji u Velikom ratu.” *Kultura polisa* 13 (30): 111–120.

Rajs, Arčibald. 2020. „Šta sam video i proživeo u velikim danima.” U *Arčibald Rajs vojnik istine i pravde*, ur. Zoran Kolundžija, 15–25. Novi Sad: Prometej.

Swiss Agency for Development and Cooperation. 2022. “Swiss Cooperation Programme for Serbia 2022–25”. Poslednji pristup 05. maj 2023. <https://www.eda.admin.ch/countries/serbia/en/home/international-cooperation/strategy.html>.

Krstić-Mistridželović, Ivana i Radomir Zekavica. 2016. „Serbia And The Great War Through The Eyes Of Archibald Reiss.” International Scientific Conference *Archibald Reiss Days*, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade.

Ristović, Svetlana. 2011. “Establishing Police Education In Serbia and Contribution Of Archibald Reiss.” International Scientific Conference *Archibald Reiss Days*, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade.

Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije. 2023. „Švajcarska - Bilateralni odnosi.” Poslednji pristup 05. maj 2023. <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/svajcarska>.

Pejović, Branko. 2022. „’Interakcija’ dobila i švajcarsku podršku”. *Politika*. Poslednji pristup 05. maj 2023. <https://www.politika.rs/scc/clanak/503869/Interakcija-dobila-i-svajcarsku-podrsku>.

Andrijana Lazarević*

Institute for Political Studies, Belgrade

Ljiljana Kolarski**

Institute for Political Studies, Belgrade

DIPLOMAT CRIMINOLOGIST: CONTRIBUTION OF ARCHIBALD REISS IN BUILDING STRONG LINKS BETWEEN SERBIA AND SWITZERLAND

Resume

This paper explores the life and legacy of Archibald Risse, a Swiss forensic scientist and criminologist who made a significant contribution to the development of forensic science and criminology in Serbia. Risse's pioneering use of scientific methods in criminal investigations helped modernize Serbia's criminal justice system and establish forensic science as a discipline in the country. In addition, Risse played a key role in building stronger ties between Serbia and Switzerland through his work as a "criminologist diplomat". As a Swiss citizen, Risse used his diplomatic skills and connections to promote cooperation between Serbia and Switzerland in various fields. This paper argues that Risse's work in forensic science and criminology, as well as his diplomatic efforts, had a lasting impact on both countries. Examining Risse's life and legacy, the paper seeks to provide an insight into his contribution to the development of forensic science and criminology in Serbia, as well as the evolution of Serbian-Swiss relations with a presentation of contemporary bilateral cooperation.

Keywords: *Archibald Reiss, criminologist, Switzerland, Serbs, Serbia, bilateral relations*

---

* E-mail address: andrijana.lazarevic@ips.ac.rs.

** E-mail address: ljiljana.kolarski@ips.ac.rs.

Милица Топаловић*

Институт за политичке студије, Београд

Јован Берих**

Институт за политичке студије, Београд

РУДОЛФ АРЧИБАЛД РАЈС О СРПСКОМ ДРУШТВУ: ДА ЛИ СМО САЧУВАЛИ СЕБЕ?

Сажетак

Рад ће понудити одговор на истраживачко питање о томе да ли и колико се друштво и политичка сцена у Србији разликује од оне у којој је живео др Рудолф Арчибалд Рајс с почетка 20. века. У раду је примењен квантитативни метод, метод упитника, у коме је на Рајсове тврдње, пет стотина грађана и грађанки одговорило исказујући своју (не)сагласност. Ставови испитаника, методом компарације, упоређивани су са онима које је Рајс изнео у својој неформалној заоставитини, делу „Чујте Срби“, у којем је покушао да објасни целокупно српско друштво, уз оштре критике, али истовремено предлоге и конкретна решења за његов опстанак и развој. Студија је поткрепљена и налазима постојећих истраживања у различитим доменима, чиме је повећан експликативни потенцијал рада. Налази аутора наводе на закључак да су у стогодишњем периоду, стање нације и политичка сцена у Србији остали готово непромењени, те да је др Рајс био

---

* Имејл-адреса: milica.topalovic@ips.ac.rs.

** Имејл-адреса: jovanberic@live.com.

сведок промена и проблема који су и данас више него актуелни и акутни у српском друштву.

Кључне речи: *Рудолф Арчибалд Рајс, „Чујте Срби”, Србија, истраживање, упитник*

УВОД

Рудолф Арчибалд Рајс (*Rudolph Archibald Reiss* 1875–1929), чије је име опште познато у српској јавности и народу, био је швајцарски публициста, доктор и професор хемије на Универзитету у Лозани. Иако имена улица, булевара и сокака у готово сваком граду и вароши у Србији говоре о томе да је један странац заслужио част, помен и сећање на његов живот и дело, уистину се о његовој љубави према Србији, пожртвованости, али и разочарењу јако мало зна. Може се рећи да је велики део свог живота посветио могућности да разуме овај балкански народ. У међувремену га је заволео и сведочио бројним патњама које је, заједно са њим, проживео у Великом рату, али и значајним променама које су га након рата задесиле. Све што је у народу волео, подржавао, за шта се залагао, али на крају и презрео, налази се у његовој неформалној заоставштини, у делу написаном непосредно пре његове смрти – „Чујте Срби” (*Écoute les Serbes*), дело које се књижевно гледано, може сврстати и у мемоаре.

Због фабриковане пропаганде о Србима варварима, и рушитељима мира, за коју је заслужна немачка, аустријска и ватиканска штампа (Соговић 1936), Рајс је своје вишедеценијско искуство и углед ставио на цену да Србе подсети ко су они у бити, а да светску јавност упозна са храброшћу, пожртвованосту и достојанством која их је красила. Поред српских интелектуалаца и студената у иностранству, Рајс је настојао да Србе ослободи имица „насилног народа, ирационалне агресије” (Јевтовић и Арачки 2013, 250), користећи се сопственим знањем, социјалним капиталом и многобројним чланцима у швајцарском журналу Газета (*Gazette*), као и у другим аустријским и немачким часописима (Петровић 2019; Левентал 1993, 45; Димић, 2019, 376–377). Његова намера није била усмерена само на упознавање међународне јавности са Србима који су и те како део цивилизованог света, већ и да „објави злодела која је наводно починио овај мали народ који није желео ништа, осим да живи у слободи” (Марковић и Старчевић 2014, 14–15).

Дошавши у Србију 1914. године на позив српске владе, ради истраге о немачким, бугарским и аустријским зверствима почињеним над српским цивилима, Рајс је након преласка преко Албаније, био са српском војском све до 1918. и уласка у ослобођен Београд (Jevtović i Ačađki 2013, 251). Као неутрални сведок, водећи се искључиво научним принципом и сматрајући истину као своју свету дужност, посвећеним радом упознаје светску јавност са неделима и зверствима почињеним над српским народом у Великој рату. Истовремено, током боравка у Србији, како за време рата, тако и након њега, он испитује и анализира стање духа српског народа, као и понашање водећих личности тога времена. Као изграђено име у свету криминологије и форензике, Рајс је успео не само да осветли злочине окупатора над српским народом, већ је омогућио и развијање ове науке кроз обуку младих професионалаца. Ипак, ратна дешавања и његова посвећеност истини и правди коштала су га даље професионалне каријере, а како и он сам наводи „што се човек више жртвује за некога или нешто, то му је приврженији” (Рајс 2014, 73). Стога је, као искрени пријатељ српског народа, сматрао да би поред врлина које је небројано пута износио и заступао, требало да укаже и на лоше стране као смернице ка побољшању и напретку. „Нећу сакрити од вас ништа битно од онога што сам видео, јер прави пријатељ није онај који вам ласка, већ онај који вам каже истину, целу истину” (5), речи су Арчибалда Рајса написане у уводном делу његовог последњег дела „Чујте Срби: чувајте се себе”, човека који је до краја живота остао посвећен истини и правди.

Ово кратко, али сажето дело имало је за циљ да на једном месту опише различите друштвене групе, сфере друштва, декадентне путеве којима је кренуло, да потврди, али и оповргне стереотипе и генерализације о српском народу. Рајс се осврће на врлине српског народа о којима је већ нашироко писао, али адресира и мане желећи да освети људе како би се вратили истинским и лепим врлинама у чије постојање се, без икакве сумње, уверио. У том контексту, са надом у бољу будућност, Рајс и завршава дело „Чујете Срби”, позивајући се на „дух Косова, Карађорђа, Куманова и Кајмакчалана” (74), који поново треба пробудити.

Циљ рада је да покаже какви су били думети аналитичких способности Арчибалда Рајса, односно да потврди и/или оповргне тврдње које је у поменутом делу изнео, пре готово једног века. Безмало јаки, у одређеној мери и пристрасни закључци и дојмови о

различитим сегментима друштва, након вишедеценијског периода ће бити тестирани у српском друштву, а резултате ће приказати овај рад. Сврха истраживања је покушај да се увиди колико се друштво у Србији променило из периода и сочива Арчибалда Рајса, као и да покаже задовољство грађана општим стањем у држави. Рад је подељен у четири дела. Након увода о заслугама, животу и делу др Арчибалда Рајса и поводу за спровођење упитника, следи објашњење коришћене методологије у истраживању. Резултати истраживања су представљени у посебном делу рада, генерисањем података и тврдњи у два посебна подналова, уз дискусија о резултатима спроведеног истраживања, као и могућностима за њихово побољшање, након чега следи закључак.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је спроведено у првој половини априла месеца 2023. године, путем интернет платформи, али и непосредно на терену са грађанима Србије, методом случајног узорка. Истраживањем је обухваћено пет стотина испитаника различитих животних доба, поднебља, образовања и запослења. Интенција аутора била је да узорак испитаника буде географски балансиран, те су у оквиру истраживања обухваћени становници великих урбаних центара (Београд, Ниш, Нови Сад, Крагујевац), као и становници насеља и руралних средина АП Војводине, западне, источне и јужне Србије. Нажалост, број испитаника који се одазвао са територије АП Косова и Метохије није био задовољавајући, те га аутори нису узели у разматрање за потребе израде овог рада. Избор узорка је полно/родно балансиран, те се јасно може видети и различита родна перспектива на одређене конзервативне тврдње др Рајса. Замисао аутора је била да, коришћењем Ликертове скале (*Likert*), грађани бирањем одговора на затворена питања (у потпуности се слажем, слажем се, неутрално, не слажем се и у потпуности се не слажем, исказане у бројевима 1–5), представе своје ставове, сагласност или не са тврдњама Рудолфа Арчибалда Рајса, изнетим у поменутом делу.

Истраживање је подељено на два сета различитих тврдњи са којима су грађани и грађанке исказали (не)сагласност. Први сет тврдњи обухватио је питања/констатације о карактеру, култури, вредностима, образовању и другим обичајним и нематеријалним својствима српског народа. Таквих тврдњи је укупно 15, уз сет

особина српског народа које је Рајс описивао, а грађани исказивали своју сагласност са њима (родољубље, храброст, религиозност, гостољубље, демократичност и понос). Други сет тврдњи тиче се директно политичког и државног уређења, корупције, партија и партијског система, као и општег економског стања грађана и грађанки и њих је укупно 16. Већина ставова референцирана је директно из његовог дела „Чујте Срби”, док је одређен број парафразирани (наведен у италијанском стилу), како због ограничености простора и времена предвиђеног за израду упитника (5–10 минута по учеснику), тако и због комплексности језика и контекста у којем је др Рајс писао.

Испитаницима је унапред предочена сврха, начин и коришћење добијених података. С обзиром на то да је Рајс врло директно и отворено писао о својим опажањима, често не бирајући ни политички коректан језик, испитаници су били охрабрени да учествују у анкети и одговарају на деликатна и осетљива питања, чињеницом да је упитник у потпуности анониман. Иако аутори нису водили строгу евиденцију о броју учесника који су тек након информације о анонимности пристали на израду, чињеница да број није занемарљив, говори у прилог томе да се грађани Србије не осећају пријатно и слободно да искажу мишљење о дневнополитичким темама.

Ради једноставније обраде података и прегледности добијених резултата, одговоре потпуно се слажем и слажем се, аутори су сагледали у једној групи, као и не слажем се и потпуно се не слажем, осим онда када су одговори на самом крају Ликертове скале били многобројни и значајни. Такође, учесници су груписани методом уопштавања, те су подељени на: оне који живе у срединама мањим и већим од 100 хиљада становника; оне који су запослени у државном, приватном (као и samozапослени, *freelance* и сл.), незапослене и студенте; оне који имају средње и/или више образовање (ткзв. интелигенција), као и на оне који су млађи и старији од 30 година.

За потребе израде упитника, није било неопходно да учесници имају претходно знање о животу, делу и заслугама др Рајса, већ је било потребно да имају изграђен став о српском народу и да разумеју основне појмове из дневнополитичког живота. Намера аутора је да, исказујући тврдње у презенту, добију адекватне статистичке податке о размишљању просечног грађанина/грађанке у актуелном тренутку о различитим темама, готово један век након поменутог дела.

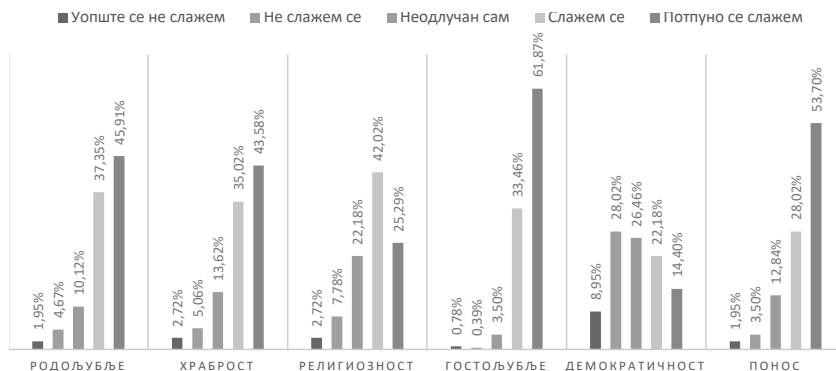
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Сагласност грађана и грађанки са тврдњама др Арчибалда Рајса о карактеру, култури, вредностима и образовању у Србији

Способност и умеће аутора књиге „Чујте Срби”, не види се само у вокабулару и стилу који је користио, већ и у вештини да на јако малом броју страна, врло опширно, детаљно и сликовито искаже мисли, ставове и обухвати велики број група којима се директно и индиректно обраћа. Овај део рада представиће најзапаженије резултате спроведеног истраживања о карактеру, вредностима, култури, образовању, али и посебним групама становништва попут сељака, жена, ратних инвалида, младих и образованих у Србији.

Први део дела, др Рајс је посветио опису карактера српског народа. Пре свега, он говори о томе да је народ у тој мери храбар да „његова храброст често сеже до јунаштва” (Рајс 2014, 7), са чиме је 78,6% испитаника сагласно и у потпуности сагласно, док 81,7% сматра да су Срби пре свега поносни. Такође, наводи да је народ родољубив, те да не познаје нити „један народ у којем легендарни национални јунаци толико живе у народној души, као код вас” (7), као и то да је такав патриотизам одржала религија која је заправо постала народна традиција (8). Исто размишљају и потомци Срба које Рајс описује, те чак 83,3% испитаника Србе сматра родољубивима и 67,3% религиознима. Највећи постотак грађана мисли да су Срби гостољубиви (чак 95,3%), те да „у села човек не може доћи, а да не наиђе на широкогруд дочек” (9), поносни (81,7%), док 38,4% не сматра да је демократичност својствена карактеру Срба (уз 26,5% уздржаних) (Графикон 1). Међутим, већ у међуратном периоду, Рајс увиђа промене, европеизацију и уплив другачије моде, обичаја и понашања у народу, који нису били својствени Србима, те запажа да: „Стари, поштовани и честити обичаји се све више губе и уступају место побеснелом самољубљу, разузданом снобизму и све већем неморалу” (61–62). Са оваквом тврдњом сагласно је чак 78% процената испитаних, од чега чак 48% чине жене. Без обзира на различитости, Срби се уједињују под заједничким непријатељем, закључује Рајс, као и 62,4% испитаника.

Графикон 1. Врлине српског народа

Извор: Обрада аутора.

Делује да је у погледу родне равноправности, Рајс био најконзервативнији. Он не само да сматра да је улога жене по природи одређена, већ одриче потребу за њеним високим образовањем јер им оно одузима женственост и способност да стварају децу и воде породицу (69). „Погледајте своје жене на улицама. Нису то више људска лица, то су вештачке, жестоко обојене маске” (19–20). Иако би сада био под оштром критиком јавности због пропагирања дискриминације, родне неравноправности и увођења родних улога, међу грађанима и грађанкама, тестирана је његова тврдња да је „[...] жена, по природи, створена за другачију судбину од мушкарца” (69). Очигледно је да је конзервативно и патријархално васпитање на овим простора посве актуелно, с обзиром на податак да је проценат оних који су са овом тврдњом сагласни (27,6) и суздржаних (22,6), у укупном скору већи од процената оних који одричу и у потпуности одричу сагласност са оваквом констатацијом, међу којима невероватних 57,7% чине управо жене. Парадокс проистиче из тога што је од тог постотка, чак 38,5% високообразованих жена млађих од 50 година. Дакле, пракса у ширем друштвено-политичком контексту да жена не би требало да стиче статус образовањем, већ да га изводи из мужевљевог или очевог (Топаловић 2021, 89), није страна ни модерном српском друштву, чак ни међу грађанкама.

Посебно место, с обзиром на српска страдања у Великом рату и борби за ослобођење од окупатора, страдањима којима је и лично присуствовао, Рајс придаје ратним ветеранима и инвалидима.

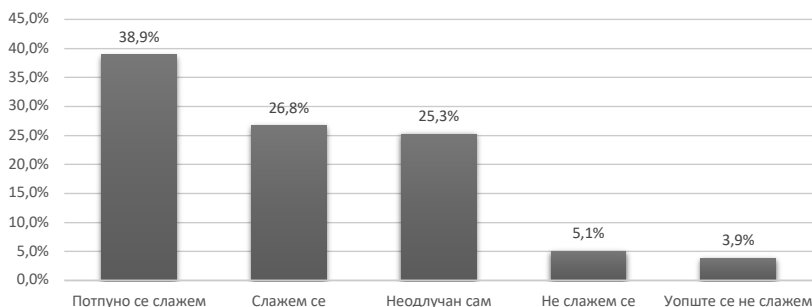
Чињеница да ратни инвалиди у Србији немају достојанствен живот (Рајс 2014, 15–16), те да њихова мисија и жртва престаје да буде поштована оног тренутка када више нису здрави и под опасачем, чини се да је постала више правило него изузетак, те је са овом Рајсовом тврдњом сагласно чак 73% грађана. На несрећу Србије, ова тема је увек актуелна, иако Рајс говори о преживелима након Првог светског рата, испитаници су сведоци да ратни ветерани и инвалиди након ратова деведесетих „не само да нису добили адекватну надокнаду као бивши припадници оружаних снага вршећи државну службу у ратном стању, већ су понижени неједнаким поступањем према ветеранима као друштвеној групи” (Марковић-Савић 2023, 239).

Питање високог образовања у Србији више је него критички сагледано у делу, а нарочито могућност бесплатног образовања којим се добија, не само велики број дипломаца без знања и вештина, већ се држава лишава „најздравијег елемента, пољопривредника и занатлија” (Рајс 2014, 67). Интересантно је да је са тврдњом да људи који стекну универзитетско образовање себе сматрају супериорнијим од људи са села који живе једноставно и патријархално (27), сагласно 29% грађана, од којих готово 18% чине људи који живе у срединама преко 100 хиљада становника. Ако се притом узме у обзир податак да је у 2021. само неколицина области (Београдска, Нишка, Јужнобачка и сл.), које су веће од 100 хиљада становника, бележиле позитивни миграциони салдо (Републички завод за статистику [РЗС] 2022), долази се до закључка да разлог преласка из руралних средина у урбане, није само у тражењу бољих услова и шанси, већ и у изградњи статуса. На то указује и забрињавајући податак да је чак 28% испитаника одговорило да млади одлазе са села у велике градске средине јер им је понижавајуће да буду сељаци. Такође, важно је нагласити да је време у којем је др Рајс увидео проблем у масовној миграцији сеоског становништва био период када је само пет посто светског становништва живело у граду, док сада половина светског становништва живи у градовима (Петковић 2014, 63). Иако је преко 40% грађана одговорило да млади прелазе у град ради образовања, 49,6% је сагласно и у потпуности сагласно са тврдњом да се превише људи гура на студије уместо да се од њих стварају пољопривредници и веште занатлије (Рајс 2014, 28). Од тог постотка, чак 29% чине људи из урбаних средина који у граду живе због статуса, и 20% оних који

имају завршен виши од IV степена образовања, што наводи на закључак да је друштво у Србији у дубокој моралној хипокризији. Јасно је да велики проценат становништва одлази из руралних средина јер су, према истраживањима, управо пољопривредна домаћинства у Србији, у односу на непољопривредна у већем ризику од финансијског сиромаштва (56,7% у односу на 33,1%) (Petrović 2010, 223). С друге стране, само 18% високообразованих, који су сагласни да превише људи иде на студије, сматра да би Србија требало да буде превасходно пољопривредна држава (Рајс 2014, 67).

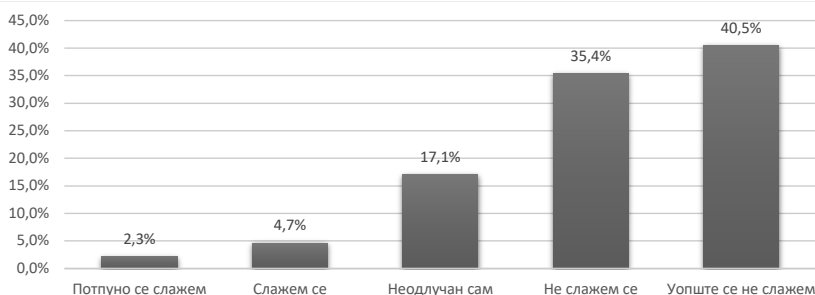
Поражавајући податак, који је и сам Рајс могао да предвиди, је да је чак 65,7% испитаника сагласно са тврдњом да „многи припадници ‘интелигенције’ би хладно жртвовали слободу и опстанак земље, уколико би то њима лично било од користи” (34), од чега 46,8% управо високообразованих (Графикон 2)! Уколико томе придодемо податак да се 37% испитаника не слаже или у потпуности не слаже са тврдњом да су Универзитети у Србији патриотски настројени (у односу на 19% који се слажу), те и да је „вредност универзитетске наставе у професоровом начину посматрања и његовом личном утицају на духовно изграђивање студента” (68) (56,8%), онда је јасно од какве интелигенције је Рајс streпео, као и од омладине која се на тим универзитетима школовала. Ни ту се не запажа претерана разлика у размишљању, јер чак 57% испитаника сматра да је младима држава дужна да обезбеди све како би водили што је могуће пријатнији живот (65). Са друге стране, чак 75,9%, од чега 43,6% млађих од 30 година, се не слажу и у потпуности се не слажу са тврдњом да су млади спремни да дају живот за државу (Графикон 3). Како ратовима, санкцијама, транзицијом потресено друштво у Србији није имало годинама излаза из свеобухватне друштвене кризе, управо се млади издвајају као највећи губитници у претходним деценијама (Mihailović 2004). Социолози овај феномен називају процесом индивидуализације међу младима (Мојић 2010, 249), где постају недовољно интегрисани, забринути и пожртвовани за заједницу и шире друштво у којем живе, из чега проистиче и неспремност за подношење жртве, као и велика усресређеност на лични комфор.

Графикон 2. Многи припадници ‘интелигенције’ би хладно жртвовали слободу и опстанак земље, уколико би то њима лично било од користи

Извор: Обрада аутора.

Графикон 3. Млади су спремни да дају живот за државу

Извор: Обрада аутора.

Сагласност грађана и грађанки Србије са тврдњама др Арчибалда Рајса о држави, политици, корупцији и партијском систему

Веома важан сегмент коме је Рајс посветио пажњу описујући Србе у горепоменутом делу јесу и политичке прилике тога времена. Сагледавајући политички систем, парламентаризам, односе између политичких странака, односно њихових вођа, аутор уочава бројне појаве попут везивање народа за вође, склоност ка страначкој политици како би се прибавила лична корист, затим корупцију, грабљење за власт, злоупотреби избора и сл., те примећује да је народ на један специфичан начин „велики љубитељ политичких

или, боље речено, страначких свађа” (Рајс 2014, 38). Стога ће у наредним редовима бити представљени резултати истраживања у погледу сагласности грађана са одређеним тврдњама и запажањима Арчибалда Рајса које задиру у област друштвено-политичког живота, а које су пре свега везане за поверење у институције и политичаре, корупцију и демократичност, што ће бити поткрепљено и резултатима других истраживањима.

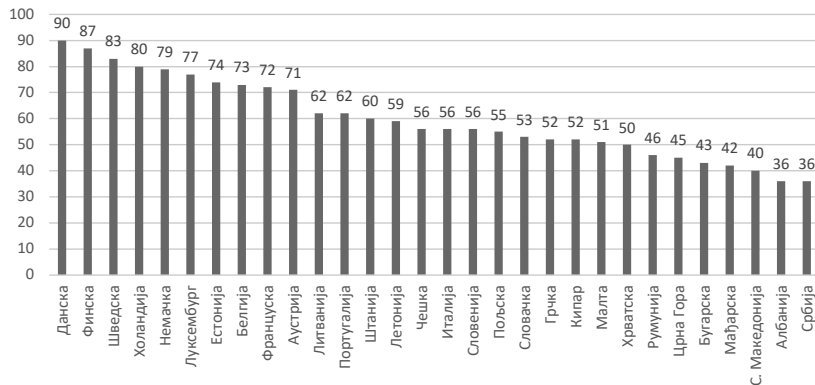
Како би се изградило поверење у институције народ треба да има поверење у руководиоце и службенике који исте представљају. „Државни службеник не врши службу као своје право, већ као своју надлежност и дужност. Не врши је у своје име, већ као државни орган” (Vasiljević 2016, 113). У којој мери ће одређени орган државне управе професионално и успешно функционисати зависи од стручности и одговорности запослених службеника (Rabrenović i Vukašinić-Radojičić 2017, 337–338; 347). Стога државног службеника треба да одликују стручне вештине, али и одређене моралне вредности које би требало да допринесу законитом, политички неутралном, професионалном, транспарентном и ефикасном раду државне управе (Vasiljević 2016, 114). Ипак, Рајс још пре једног века примећује да „најзначајнија места у администрацији и другде заузимају медиокритети, чак и људи без икакве вредности” (Рајс 2014, 19). Резултати истраживања показују да се анектирани грађани Републике Србије у великој мери слажу са Рајсовим запажањима. Чак 68,1% анектираних се не слаже са тврдњом да *кључна места у администрацији заузимају људи адекватних компетенција* (12,1% се слаже), а 71,2% анектираних се не слаже са тврдњом да *кључна места у администрацији заузимају људи са израженим патриотским духом* (9,4% се слаже), односно 81,7% када је тврдња гласила да *људе на руководећим позицијама одликује достојанство и част* (8,1% се слаже).

Узрок неповерења и оваквих ставова може се наћи у Рајсовим запажањима о подмитљивости, односно корупцији, која је постала веома учестала појава након рата (Рајс 2014, 13; 23–25; 44–46), а према резултатима истраживања и исказима испитаника опстала је до данашњег дана. Са тврдњом да је српско друштво „заражено корупцијом” апсолутно се сложило 69,6% испитаника, 17,1% се слаже, док је неутралних свега 6,2%, а оних који се апсолутно не слажу и не слажу по 3,5%. О проблему веома раширене корупције у српском друштву сведоче и бројна друга истраживања (Stojilović

и Plić 2021; Lutovac 2017; Đekić, Čukanović-Karavidić i Filipović 2017; Petrović, Đorđević i Savković, 2013; CeSID 2021). Сагледавајући различита истраживања генерално се може закључити да најмање сваки други пунолетни становник сматра да је у Републици Србији корупција веома распрострањена.

Уколико се стање у погледу корупције сагледа компаративно између земаља на глобалном плану, подаци потврђују да је стање у Републици Србији забрињавајуће и да је неопходно што пре предузети одређене мере. Према подацима организације Транспаренси интернешнал (*Transparency International*) за 2022. годину, која користи индикатор индекс перцепције корупције¹, Србија се у поређењу са државама ЕУ и земљама из региона које нису чланице, налази на последњем месту заједно са Албанијом (Графикон 4), а на глобалном плану заузима 101. место. Такође, може се приметити да од 2016. године резултат (*score*) Србије пада са 42 на 36 колико је износио у 2022. години (*Transparency International 2022*), што указује на то да се стање у погледу корупције погоршава.

Графикон 4. Индекс перцепције корупције за државе чланице ЕУ, Србију, Црну Гору, Албанију и Северну Македонију (2022)

Извор: Обрада аутора; (*Transparency International 2022*).

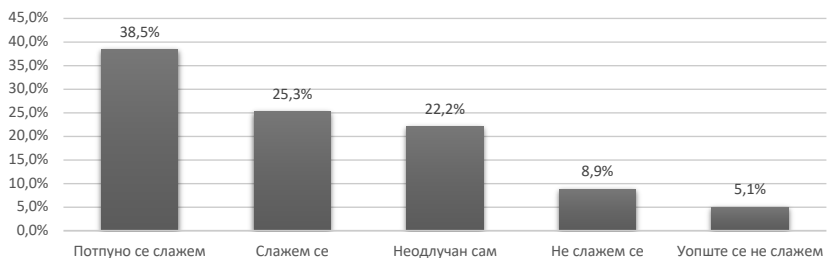
Према Рајсу чиновници опонашају руководиоце, те „заборављају да су они ту ради народа, а не народ ради њих” (Рајс 2014, 61), са чим се апсолутно слаже и слаже чак 86% испитаника. Тако је корупција

¹ „Индекс перцепције корупције је најраспрострањенија глобална ранг листа корупције у свету. Он мери колико се јавни сектор сваке земље сматра корумпираним” (*Transparency International 2021*). Резултат (*score*) земље је „перципирани ниво корупције у јавном сектору на скали од 0-100, где 0 означава највиши ниво корупције” (2021).

захватила све сегменте друштва. Ипак, за чиновнике, за разлику од људи на руководећим позицијама, аутор проналази одређене олакшавајуће околности због ниских плата које нису довољне за живот (25; 45–46; 65–66). Занимљив је податак да се чак 63,8% анектираних људи слаже са тврдњом да ниске плате у државној управи поспешују корупцију (Графикон 5).

Графикон 5. Ниске плате у државној управи поспешују корупцију

Извор: Обрада аутора.

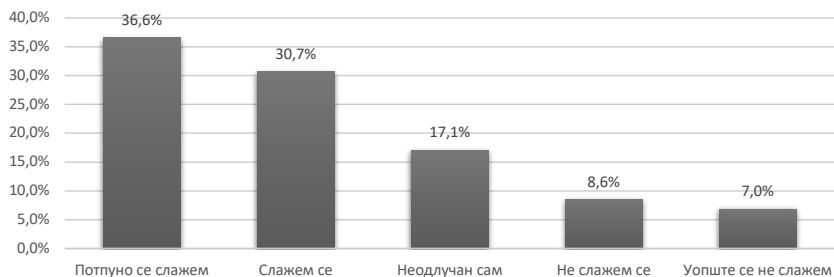
Корупција урушава демократске институције и владавину права, те представља једну од главних препрека развоју (Polaine 2018, 4). Стога је препозната као један од важних сегмената у оквиру Циљева одрживог развоја 2030. У оквиру циља 16 се износи да је неопходно радити на сузбијању мита и корупције у свим њиховим облицима како би тежили ка стварању праведнијег и инклузивнијег друштва заснованог на владавини права, добром управљању на свим нивоима власти и одговорним, ефикасним и транспарентним институцијама (UN 2015).

Са друге стране, Рајс пре скоро једног века примећује какву моћ политика и политичке функције носе, те износи „политика се меша у све и свуда управља” (Рајс 2014, 46), а са овом тврдњом се апсолутно слаже 71,2% испитаника. Уколико се урачунају и они који се слажу са овом тврдњом (16%) долази се до податка да 87,2% грађана Србије сматра да политика залази у све сфере друштва. Забрињавајуће је и то што се 88,8% (69,3% се апсолутно слаже) испитаника сложило са следећом Рајсовом изјавом: „Укаже ли се неко место у власти било оно важно или осредње, свеједно, о избору не одлучују заслуге кандидата, већ политичке везе” (46). Овакви подаци јасно упућују да су грађани Србије свесни да компетенције и лична залагања у погледу професионалног усавршавања и запошљавања лако могу бити скрајнута, наспрам непотизма и страначких веза.

Уколико се подаци сагледају по типу насеља у којем људи живе може се уочити да се они који живе у срединама са преко 100 становника у већем проценту слажу и апсолутно слажу са горенаведеном тврдњом (92,06%) у односу на људе који живе у срединама које имају испод 100 хиљада становника (85,5%). Поражавајући је и податак да међу младима до 29 година који су чинили готово половину испитаника скоро да нема оних који се не слажу са овом тврдњом (2%). Овакве податке поткрепљује и истраживање које указује да грађани Републике Србије као најучесталију активност повезану са корупцијом идентификују „запошљавање у државној служби преко везе” (Stojilović i Plić 2021, 16). Према овом истраживању чак три четвртине грађана сматра да се то у Србији дешава веома често или често, а уколико се подаци сагледају према типу насеља „79% градског становништва мисли да се запошљавање у државној служби преко везе дешава често или веома често, док то мисли 65% оних који живе у руралним срединама” (18). Овакве налазе потврђују и друга истраживања која показују да се ставови грађана по питању коришћења положаја ради запошљавања пријатеља или рођака нису значајније мењали током 2018, 2019. и 2020. године. У сваком од истраживања апсолутна већина грађана истиче да се ово дешава у великој мери, док се број оних који сматрају да се донекле дешава креће негде између 27% и 28%, у зависности од године у којој је спроведено истраживање (CeSID 2020, 36).

Све наведено говори о стању друштва у којем живимо, као и апатији која је све присутнија. Стога не треба да чуде резултати истраживања који указују на то да се 67,3% испитаника слаже са Рајсовом изјавом: „Частан човек се сматра глупаком, а цени се само онај који лукавством уме да окрене догађаје у своју корист” (Рајс 2014, 33).

Графикон 6. Частан човек се сматра глупаком, а цени се само онај који лукавством уме да окрене догађаје у своју корист

Извор: Обрада аутора.

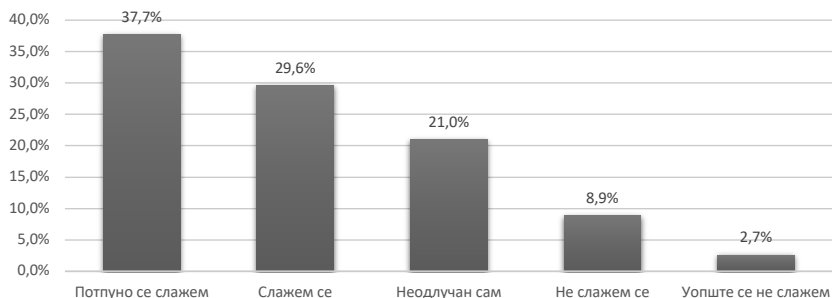
У складу са тим Рајс сматра да, пре свега, *лична корист мотивише професионалне политичаре* (39), а са овом изјавом се апсолутно слаже 70% испитаника (17,9% се слаже), док се са тврдњом „странка има у виду само једно: да се одржи на власти ако је има, или да до ње дође ако је нема” (50), чак 86% испитаника сложило (68,1% се апсолутно слаже). До сличних резултата у погледу поверења у политичке странке и политичаре дошли су и други истраживачи. Истраживање из 2011. године у коме је коришћен метод фокус група показује да су учесници идентификовали политичаре као људе према којима се жели направити дистанца, иако политика није била „изричито тематизована питањима за дискусију, нити су модератори политичаре помињали” (Spasić 2011, 186). Учесници су перципирали „политичаре пре свега као отуђену, засебну *класу* са властитим интересима и јасно одвојену од народа, а не као специјализоване делатнике у једној значајној друштвеној сфери, којој је сврха да артикулише различите светоназоре и заступа интересе појединих делова друштва” (189). Друго, квантитативно истраживање, показује да се 75,2% грађана потпуно или углавном слаже са тврдњом: „већини политичара није стало до народа” (Lutovac 2017, 18), а 65,1% испитаника се углавном или уопште не слаже са тврдњом: „већини политичара се може веровати” (18). Исто истраживање предочава да је у Србији веома присутна криза поверења у политичке странке, те 58,8% испитаника износи да уопште или углавном нема поверење у политичке странке, док велико поверење има свега 3,9% испитаника, а 10% углавном има поверење (29). Истраживање које је спровео Цесид (CeSID 2015) указује на сличан тренд, тачније да 66% грађана нема поверења у политичке странке, 20% је неутралног става, а

само 7% има. Интересантно је и истраживање где је испитивано поверење правника у шире друштвене и политичке институције. Према резултатима управо је најниже поверење исказано према политичким странкама (84% испитаника је изнело да нема поверења) (Mraković i Vuković 2019, 85–57).

Овакви подаци јасно упућују на велики проблем поверења у политичке странке и људе који управљају државом. Стога и не чуди да се сваки други испитаник апсолутно слаже са тврдњом да је *законе у Србији важније донети, него их применити* (18,3% се слаже). Ипак не би требало занемарити ни чињеницу да се 7% људи не слаже, а 14,4% апсолутно не слаже, што указује да ипак постоји одређен број грађана који сматрају да се донети закони примењују. Рајс не говори конкретно о имплементацији закона, али примећује површност која је завладала међу истакнутим припадницима српског друштва. Они, трудећи се да досегну спољни (вештачки) сјај, копирају одређене ствари у науци, архитектури и другим областима из иностранства, али заборављају да „тај вештачки сјај брзо потамни пошто га не одржава права снага, која долази изнутра” (Рајс 2014, 20).

Све горенаведене констатације које су према резултатима истраживања актуелне и данас довеле су до тога да се чак 67,3% испитаника сложило са тврдњом да *већину становништва не интересује политика* и да „тражи само могућност мирног живота и да има оно најнеопходније за живот” (51). Занимљив је и податак да је чак 21% испитаника неутралног става, док се са тврдњом није сложило само 8,9%, а апсолутно се није сложило свега 2,7% (Графикон 7). Истраживање из 2017. године показује да 37% грађана Србије политика не интересује, док је 34% изјавило да настоји да буде у току са политичким збивањима, али се лично не ангажују, док свега 4% себе сматра политички активном особом. Као главне разлоге због којих се не ангажују у већој мери у политичком животу, грађани у највећем проценту наводе да су изгубили поверење у политичке странке (25%) и политичаре (22%), нешто мањи број је оних који износе да немају већег интереса за политику (15%), да немају прилике, нити им је пружена шанса (10%) или да то не чине због страха, јер се плаше последица (9%) (CeSID 2017).

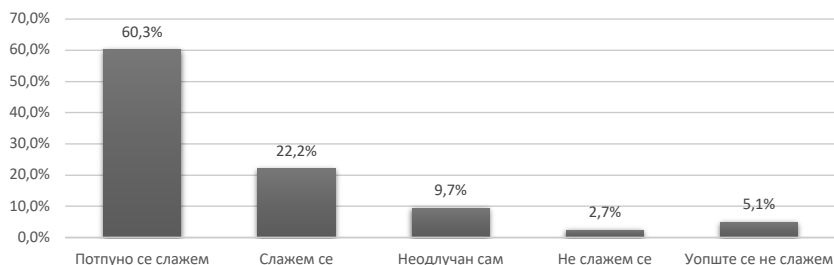
Графикон 7. Већину становништва не интересује политика. Већина становништва тражи само могућност мирног живота и да има оно најнеопходније за живот.

Извор: Обрада аутора.

Са тим је повезана чињеница да се грађани Републике Србије у великом проценту (82,5%) слажу и са Рајсовом изјавом да „истинска демократија јесте да сваки грађанин слободно може да развија своју делатност, под условом да она не штети заједници, и да тако зарађује довољно за достојанствен живот” (Рајс 2014, 54). Бројни аутори сматрају управо да је „политичко-економско постигнуће демократског типа владавине узрочни фактор развоја продемократских оријентација грађана” (видети Pavlović 2010, 39). Овакав поглед на демократију, који се пре свега односи на то да држава треба да обезбедити услове за квалитетан живот, на овим просторима могао је настати „услед одсуства демократске традиције у (политичкој) историји, дугог периода ауторитарне владавине и трауматичних искуства с њом” (Pavlović 2010, 38). У том контексту „позитивна евалуација демократског облика владавине последица је пожељности пре свега њених ефеката исказаних у терминима економског постигнућа, али није ‘подржана’ прихватањем демократских процедура и норми, права и слобода које дефинишу њену суштину” (38). Рајс пре скоро једног века, на другом примеру, уочава сличан тренд, те као узрок коруптивног понашања политичара у ослобођеној Србији наводи управо турску заоставштину (Рајс 2014, 13–14).

Графикон 8. Истинска демократија јесте да сваки грађанин слободно може да развија своју делатност, под условом да она не штети заједници, и да тако зарађује довољно за достојанствен живот.

Извор: Обрада аутора.

Са друге стране, уколико дође до одређених промена, а успешно функционисање нових институција и жељени ефекти изостану, могу се јавити нове фрустрације и незадовољство који доводе до аверзије грађана и де-демократизације (Pavlović 2010, 53–54), што поткрепљују и подаци који указују да се чак 44% грађана у потпуности слаже, а 11% углавном слаже, са тврдњом да је „за нашу земљу у овом тренутку најбоље да има једног јаког лидера кога би сви слушали, јер само чврста рука може да нас изведе из кризе” (Stojilović i Plić 2022, 50), као и подаци који сугеришу да грађани уопште нису (44%) или су мало (14%) заинтересовани за програме политичких партија (21).

Критикујући професионалне политичаре, Рајс износи и одређена запажања о парламенту и извршној власти тадашње државе. Наиме, он уочава да посланици, као и министри припадају политичким странкама, те да због тога они не могу да гласају и спровode реформе по савести, већ им је неопходно одобрење странке (Рајс 2014, 48–51). Стога, професионални политичари у парламенту о законима не гласају „следећи потребе државе и нације, већ интересе политичких странака” (50). Да је оваква перцепција присутна и данас потврђују истраживања. У истраживању спроведеном 2012. године на питање кога народни посланици заступају, апсолутна већина испитаника истиче да они заступају првенствено партије, нешто мањи број је уверен (29,3%) да заступају сопствене интересе, док 10,9% сматра да заступају подједнако и бираче и партије, а свега 3,4% првенствено бираче (Todosijević i Pavlović 2017, 75–76). Са тврдњом да „посланици у Скупштини више брину о интересима својим политичких странака него о грађанима” у потпуности је сагласно

59% испитаника, а 13% углавном сагласно (Stojilović i Ilić 2022, 61), а чак 62% грађана Србије мисли да запослени у јавном сектору одлуке доносе „у складу са партијским или личним интересом, уместо у складу са јавним интересом” (29).

Приметивши овакав тренд Рајс пре скоро једног века износи да би у парламент требало делегирати представнике различитих професија (струка), уместо професионалних политичара (Рајс 2014, 52–54), а са овом тврдњом се слаже чак 73,5% испитаника (52,1% се апсолутно слаже), док је неутралног става 14,8% испитаника. У истраживању спроведеном 2012. године уочава се да сваки други грађанин мисли да је „начин на који се наши представници у Народној скупштини бирају лош или веома лош” (Todosijević i Pavlović 2017, 73). Друго истраживање показује да се апсолутна већина грађана (57,6%) потпуно или углавном слаже са тврдњом: „Власт би била успешнија ако би одлуке доносили независни стручњаци, а не политичари” (Lutovac 2017, 23). У том контексту, Рајс пише да посланик „сме да има само једног шефа који му наређује: тај шеф му је властита савест” (Рајс 2014, 48–49). Са овом тврдњом сагласно је 72,4% испитаника (54,1% се апсолутно слаже), неутралног става је 14,8%, док је оних који се не слажу 5,8%, односно 7% оних који се апсолутно не слажу.

У том контексту можемо и завршити анализу ових резултата који јасно предочавају да би политичари требало више пажње да посвете ослушкивању потреба и интереса грађана, а државни службеници етичким кодексима које њихова функција или запослење носе, али водећи се и инхерентним осећајем за опште добро који би код сваког човека требало да долази изнутра.

ЗАКЉУЧАК

На исти начин као што је током рата и боравка у Србији јасно и прецизно, служећи се искључиво конкретним доказима и чињеницама које је проверавао на терену, одговарао свима који су анонимно и негативно писали о његовом раду и жртвама које је српски народ подносио, тако је и у годинама након рата Рајс јасно осликао политичку ситуацију и српски народ са свим његовим врлинама и манама. Иако је дело „Чујте Срби” писано пре скоро једног века, аутор веома прецизно скицира све оно што је дубоко уткано у сам народ. Рајс је посвећено идентификовао кључне врлине и мане које су толико дубоко укореване у душу српског народа да

су опстале до данашњих дана. Томе сведоче резултати овог, али и других истраживања која за предмет узимају младе, образовање, поверење у институције, корупцију, политички систем, политичаре, однос према горућим проблемима и маргинализованим групама.

Ово истраживање се у великој мери разликује од досадашњих у томе што на јединствен начин обухвата целовито друштво, од његове свакодневнице и особина до врло конкретних ствари државног и политичког карактера, а као референтну тачку користи сведочење једног истакнутог интелектуалца, странца који је волео Србију колико и матицу. Намера аутора је, у највећој мери успела, јер су испитаници одговарали на конкретне тврдње Арчибалда Рајса, које су у модерној Србији још релевантније него пре једног века. Резултати су били више него јасни, са веома малим бројем питања око којих је било подељених ставова и мишљења. Анализирајући податке, на први поглед, рекло би се да би народ требало да буде поносан на чињеницу да се у стогодишњем периоду много ствари није променило, те да су наследници Срба, о којима је писао Рајс, достојни својих предака. Међутим, дубљом анализом, долази се до закључка да су промене које је Арчибалд увидео на почетку прошлог век, сада више него озбиљни проблеми у српском друштву и да је велика већина грађана тога свесна. Нарочито се у томе истичу подаци везани за карактер народа, за образовање, политичке институције, корупцију, странке и младе у Србији. Промене које су аутори уочили тичу се односа према маргинализованим групама, политичкој култури и обавештености грађана, која има позитиван тренд, али недовољно добре исходе за савремени свет и модерно друштво чији смо део.

Без обзира на јасне показатеље да су Рајсове тврдње и запажања о манама српског народа опстале до данас, охрабрује чињеница да је народ њих свестан. Управо то може бити потенцијал на коме би требало започети промене ка унапређењу система и елиминисању негативних појава које угрожавају друштво и његов напредак. И сам Рајс је кумовао овом интересантном наслову, управо као опомену, као упозорење и прекор српском народу који највише треба себе да се чува, јер је пред непријатељем уједињен. Стога би спроведено истраживање могло бити претеча других, опсежнијих која би прецизно идентификовала сваки од сегмента обухваћених овим радом. Конкретни подаци могли би бити основ за спровођење реформи које би унапредиле целокупни систем и елиминисале акутне проблеме који спречавају просперитет и раст Републике Србије како на националном, тако и на међународном нивоу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Димић, Д. Љубодраг. 2019. „Родолф Арчибалд Рајс (1875–1929): у потрази за истином, правдом и правом.” *Социолошки преглед* 54 (2): 373–390. doi: 10.5937/socpreg54-26989.
- Левентал, Зденко. 1993. Р. А. Рајс: Швајцарац на Кајмакчалану. Дечије новине, Ден Орфелин.
- Марковић-Савић, Оливера. 2023. „Надокнада за јавну службу за време рата и дискриминација као фактори маргинализације ратних ветерана.” *Политичка ревија* 75 (1): 237–257.
- Марковић, Ж. и М. Старчевић, прир. 2014. Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта. Београд.
- Петковић, С. Јелена. 2014. „Град у транзицији: Култура као потенцијал урбаног развоја.” *Годишњак за социологију* 10 (12-13): 63–78.
- Рајс Р. Арчибалд. 2014. Чујте Срби! Чувајте се себе. Београд: Добра књига.
- Републички завод за статистику. [РЗС] 2022. Унутрашње миграције 2021. Београд: Републички завод за статистику. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G20221187.pdf>. Последњи приступ 25. априла 2023.
- Топаловић, Милица. 2021. „Он или она војник? Осврт на родну осетљивост језика у сектору безбедности.” *Администрација и јавне политике* 7(15): 85–100. doi: 10.22182/ajp.1512021.6.
- Corovic, V. 1936. *Relations between Serbia and Austro-Hungary in XX Century*. Belgrade: Kultura.
- CeSID. 2020. *Izveštaj sa istraživanja javnog mnjenja: percepcija građana o borbi protiv korupcije u Srbiji za 2020. godinu*. Beograd: USAID; CeSID.. <http://www.cesid.rs/istrazivanje/izvestaj-sa-istrazivanja-javnog-mnjenja-percepcija-gradana-o-borbi-protiv-korupcije-u-srbiji-za-2020-godinu-iii-ciklus/> poslednji pristup 5. maja 2023.
- CeSID. 2017. *Javno mnjenje Srbije: politički aktivizam građana Srbije*. Beograd: CeSID; USAID.. <http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2017/06/POLITI%C4%8CKI-AKTIVIZAM-GRA%C4%90ANA-SRBIJE-2017.pdf>. poslednji pristup 5. maja 2023.

- CeSID. 2015. *Javno mnjenje Srbije: aktivizam građana*. Beograd: CeSID; USAID. http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2017/02/CeSID_USAID_Aktivizam-gra%C4%91ana_2015.pdf. Poslednji pristup 5. maja 2023.
- Đekić, Marija, Marija Čukanović-Karavidić, i Predrag Filipović. 2017. „Korupcija kao oblik finansijske prevare i njena zastupljenost u Srbiji.” *Revizor* 21(81): 101–113.
- Jevtović, Zoran, i Zoran Arački. 2013. “Archibald Reiss Propaganda – Communication Influence on Conflict Paradigm Construction.” U *Dani Arčibalda Rajsja*, ur. Goran Milošević, 249–255. Beograd: Službeni glasnik.
- Lutovac, Zoran. 2017. „Odnos građana prema političkoj eliti i reprezentativnoj demokratiji.” U *Građani Srbije i populizam*, ur. Zoran Lutovac, 13–40. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mraković, Marko, i Danilo Vuković. 2019. „Unutarnja’ kriza pravosuđa? Stavovi pripadnika pravničkih profesija o pravosuđu u Hrvatskoj i Srbiji.” *Politička misao: časopis za politologiju* 56 (1): 75–105. doi:10.20901/pm.56.1.03.
- Mihailović, S. 2004. „Oduzimanje budućnosti: Omladina Srbije u vodama tranzicije.” U *Mladi zagubljeni u tranziciji*, ur. Mihailović, S. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Mojić, Dušan. 2010. „Tranzicije u tranziciji’: Položaj mladih u društvu Srbije u prvoj polovini XX veka.” U *Ekonomsko-socijalna struktura Srbije. Učinak prve decenije tranzicije*, ur. Mihail Arandarenko, Aleksandra Praščević i Slobodan Cvejić, 247–259. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Pavlović, Zoran. 2010. „Prihvatanje demokratije i demokratske orijentacije u Srbiji u kontekstu društvenih promena.” *Psihološka istraživanja* 13(1): 35–58. doi:10.5937/PsIstra1001035P.
- Petrović, M. F. 2019. „Svedok istine o Srbiji 1914–1918.” U *Rodolf Arčibald Rajs: Ratni dopisi iz Srbije* (Knj. 2), ur. M. Petrović. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Petrović, Mina. 2010. „Siromaštvo i materijalna deprivacija seoskog stanovništva.” U *Ekonomsko-socijalna struktura Srbije. Učinak prve decenije tranzicije*, ur. Mihail Arandarenko, Aleksandra Praščević i Slobodan Cvejić, 215–233. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.

- Petrović, Predrag, Saša Đorđević, i Marko Savković. 2013. *Građani Srbije o korupciji u policiji*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku. <https://bezbednost.org/publikacija/gradjani-srbije-o-korupciji-u-policiji-2/>. Poslednji pristup 4. maja 2023.
- Polaine, Martin. 2018. *Good Practices in Public Sector Excellence to Prevent Corruption*. UNDP. <https://www.undp.org/mongolia/publications/good-practices-public-sector-excellence-prevent-corruption> last accessed 5 May 2023.
- Rabrenović, Aleksandra, i Zorica Vukašinović-Radojičić. 2017. „Uvođenje kompetencija u službenički sistem Republike Srbije–konceptualna pitanja.” *Pravni život* 66 (2): 337–349.
- Spasić, Ivana. 2011. „Političari kao apsolutni drugi: kako građani Srbije opisuju profesionalne političke delatnike.” U *Ustav i demokratija u procesu transformacije*, ur. Milan Podunavac, 181–193. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Stojilović, Darko, i Vujo Ilić. 2022. *Stavovi građana Srbije o učešću u demokratskim procesima 2021*. Beograd: CRTA.
- Stojilović, Darko, i Vujo Ilić. 2021. *Mišljenje građana Srbije o korupciji 2021*. Beograd: CRTA.
- Todosijević, Bojan, i Zoran Pavlović. 2017. „Nepoverenje u demokratske institucije i podrška nedemokratskim sistemima vladavine: populistički mehanizam.” U *Populizam*, ur. Zoran Lutovac, 67–85. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Transparency International. 2022. *Corruption perceptions index*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/srb>. Last accessed 4 May 2023.
- Transparency International. 2021. *The Abcs of The Cpi: How The Corruption Perceptions Index Is Calculated*. <https://www.transparency.org/en/news/how-cpi-scores-are-calculated>. Last accessed 4 May 2023.
- UN. 2015. *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. UN. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf> last accessed 4 May 2023.
- Vasiljević, Dragan. 2016. „Prilog pitanju etike kadrova u državnoj upravi.” *Nauka, bezbednost, policija* 21(2): 111–122. doi:10.5937/nbp1602111V.

Milica Topalović*

Institute for Political Studies, Belgrade

Jovan Berić**

Institute for Political Studies, Belgrade

RUDOLPHE ARCHIBALD REISS ON SERBIAN SOCIETY: HAVE WE PRESERVED OURSELVES?

Resume

The paper will offer an answer to the research question about whether and to what extent the society and political scene in Serbia differs from the one in which Dr. Rudolphe Archibald Reiss lived at the beginning of the 20th century. The paper used a quantitative method, a questionnaire, in which five hundred citizens responded to Reiss's claims by expressing their (dis)agreement. The views of the interviewees using the method of comparison were compared with those presented by Reiss in his informal legacy, the book "Listen, Serbs", in which he tried to explain the entire Serbian society, with harsh criticism, but at the same time proposals and concrete solutions for its survival and development. The study is supported by the findings of existing research in different domains, which increases the explanatory potential of this paper. The author's findings lead to the conclusion that in the hundred-year period, the state of the nation and the political scene in Serbia remained almost unchanged and that Dr. Reiss was a witness to

---

* E-mail address: milica.topalovic@ips.ac.rs.

** E-mail address: jovanberic@live.com.

changes and problems that are still more than current and acute in Serbian society today.

Keywords: *A Rudolph Archibal Rice, "Listen, Serbs", Serbia, questionnaire, statements*

Ненад Спасојевић*

Институт за политичке студије, Београд

Андреа Матијевић**

Институт за политичке студије, Београд

ЛИК И ДЕЛО ДР АРЧИБАЛДА РАЈСА У ОЧИМА СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Сажетак

Циљ овог рада састоји се у приказу степена упознатости студената Универзитета у Београду са ликом и делом др Арчибалда Рајса, као и у приказу њихових ставова о деловању др Рајса у Србији. Основна претпоставка аутора је да студенти Београдског универзитета нису (у довољној мери) информисани о лику и делу др Рајса. Додатно, аутори износе претпоставку да је оваква непуњеност између осталог и последица чињенице да Рајсово културно-историјско наслеђе у Србији није довољно препознатљиво. За потребе тестирања ових претпоставки, аутори се служе квалитативним методама, и то методом посматрања, методом анализе садржаја примарне и секундарне грађе, али и истраживачком методом фокус група. Налази истраживања потврђују полазне претпоставке, обзиром да је утврђено да студенти Београдског универзитета, као стратум популације младих Србије, немају довољно знања и нису упознати са чињеницама које се везују за живот и деловање др Арчибалда Рајса и његов значај за Србију, на

---

* Имејл-адреса: nenad.spasojevic@ips.ac.rs.

** Имејл-адреса: andrea.matijevic@ips.ac.rs.

шта свакако утиче чињеница да је Рајсово наслеђе у Србији скрајнуто, односно недовољно видљиво широј јавности.

Кључне речи: *др Арчибалд Рајс, наслеђе, студенти, Универзитет у Београду, испитивање ставова*

УВОД

Од Првог светског рата и прекрајања мапа у Европи које је у великој мери одредило судбину Србије прошло је више од једног века. Оаква временска дистанца омогућава рационалнији и потпунији приступ догађајима из Великог рата, њиховим последицама и ненаученим лекцијама, подухватима и грешкама, али и улози појединаца који су у већој или мањој мери обликовали ток рата. Историја Србије за време овог рата обилује примерима великих војсковођа, ратних хероја, али и обичних људи који се нису плашили смрти зарад виших циљева. Борбеност и храброст српског сељака привукла је грађане различитих европских држава у настојању да помогну српском народу који се тих година налазио на бранику Европе. Једна од таквих личности био је и др Арчибалд Рајс, Швајцарац који је заволео Србију као своју отаџбину и ког је песник Војислав Илић Млађи називао „Витезом пера”.

Рудолф Арчибалд Рајс (*Rudolphe Archibald Reiss*), рођен је 8. јула 1875. године у месту Хехцберг (данашњи Хаузах), у јужнонемачкој покрајини Баден. Након основне и средње школе одлази на студије хемије у Швајцарску, где стиче звање доктора природних наука. Почетком 1900-их из звања асистента прелази у звање доцента фото-хемије и научне фотографије, и стиче завичајност града Лозане и швајцарско држављанство. Недуго затим постаје и ванредни професор криминалистике на Универзитету у Лозани. Као један од најпознатијих светских форензичара и криминолога, др Рајс долази у Србију 1914. године, на позив председника министарског савета Краљевине Србије Николе Пашића. Овај позив поклопио се са Рајсовим незадовољством понашањем Централних сила над цивилима у рату, због чега одлучује да исти прихвати и да се посвети изучавању ратних злочина над српским живљем. Рајс је први упознао свет са злочинима аустроугарске војске над српским цивилима у Мачви и Подрињу. Суочавање са ратном стварношћу у Србији утицало

је на Рајса да најпре постане швајцарски добровољац српске војске, а затим и да се одлучи за живот у Србији. Рајсова величина посебно се огледа у томе што је поред званичних извештаја српској влади о ратним злочинима (видети нпр: Reiss 1916; Рајс 1916; Рајс 1917) преузео и улогу ратног дописника из Србије (видети нпр: Reiss 1919). Његови чланци су указивали на заслуге и допринос Србије остваривању циља Антанте, што је у коначници допринело креирању нове карте Европе у корист Србије и остваривању идеје Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). По примерју, именован је за шефа Одсека за документацију злочина, а био је и родоначелник и први директор државне Полицијске школе у Србији, претече Криминалистичко-полицијског универзитета. Након рата, Рајс се залагао за очување сећања на погинуле војнике, па је тако учествовао у подизању Дома ратника у Београду, спомен костурнице на Мачванском Прњавору, споменика погинулим ратницима у Крупњу, Мачковом камену и на Кајмакчалану (Колунџија 2020). Важан споменик српском војнику представљају и његова дела. Рајс је написао неколико дела са ратном тематиком, од којих је већина објављена на српском језику (видети: Рајс 1918; Рајс 1924; Рајс 1928а; Рајс 1928б, итд). Његова најпознатија књига, написана у форми заветног текста, јесте „Чујте Срби, чувајте се себе”, а обзиром на то да је до 2020. штампано више од 60 издања ове књиге многи је сматрају „српском библијом” (Колунџија 2020). Др Арчибалд Рајс је преминуо 1929. године у својој кући на Топчидеру у Београду од последица можданог удара. Његово гробно место налази се на Топчидерском гробљу, а доследно његовој последњој жељи, срце му је у урни пренесено на Кајмакчалан и постављено крај спомен капеле.

У којој мери су чињенице о доприносу др Арчибалда Рајса борби Срба у Првом светском рату, стварању Краљевине СХС и упознатости европских држава са српским жртвама и њиховом улогом у заједничкој борби против Централних сила познате широј јавности у Србији данас, првенствено младима? Сам Рајс у делу „Чујте Срби, чувајте се себе” наводи да „опасан ветар [вам] захвата омладину и гаси онај прочишћавајући пламен” (Рајс 1928а); његов савременик Сава М. Ђорђевић (1930) сматрао је да је једна од најжалоснијих појава доба у којем је живео незаинтересованост омладине за општу ствар, настала као последица рђавих примера, политичког партизанства и начина на који се поступало са онима који су жртвовали свој живот и своју будућност на бојним пољима, а који

су довели до угушивања сваког осећаја поштовања и захвалности. Да ли су ове тврдње актуелне и готово век касније, односно да ли се млади „сећају” др Арчибалда Рајса и његовог значаја за Србију? Да би дали одговор на ово питање, аутори овог рада спровели су истраживање знања и ставова о лику и делу др Рајса на популацији студената Универзитета у Београду, као стратуму популације младих Србије, паралелно уз истраживање елемената Рајсовог наслеђа у Србији и тренутном односу српског народа према истом.

Основна претпоставка на којој је засновано истраживање у овом раду је да популација студената Универзитета у Београду није у довољној мери информисана о лику и делу др Арчибалда Рајса, како у биографском смислу, тако и у погледу његове научне и друштвене делатности током живота у некадашњој Србији. Пратећи даље хипотетички оквир истраживања, на основу чињеница потврђених теренским истраживањем и методом анализе садржаја, аутори истичу и то да су студенти ускраћени за могућност да се подробније упознају са појединостима из живота др Рајса као једне за Србију важне историјске личности. Због свега наведеног, аутори овог рада сматрају да Рајсово наслеђе у Србији, превасходно културно-историјско наслеђе материјалног карактера, није довољно препознатљиво и видљиво. Додатно, налази теренског истраживања који ће бити представљени у раду указују и на запостављање културно-образовног потенцијала Рајсовог наслеђа у Србији данас.

Рад ће у наредном поглављу приказати које су методе коришћене за анализу елемената културно-историјског наслеђа др Арчибалда Рајса и истраживање ставова и знања студената Београдског универзитета о истом. Затим ће у поглављу Резултати истраживања бити приказани налази добијени из прикупљених података применом ових метода. На крају, у закључним разматрањима ће бити изнети кључни налази и биће истакнута важност очувања и видљивости културно-историјског наслеђа за подстицање културе памћења важних личности и догађаја из српске историје.

МЕТОДИ ИСТРАЖИВАЊА

За потребе овог истраживања, аутори се користе варијететом метода квалитативног типа. Први корак представљало је теренско истраживање уз примену метода посматрања које је спроведено на територији града Београда, а којим се настојало утврдити стање

материјалних елемената Рајсовог наслеђа. Аутори праве осврт на овакве елементе наслеђа и у другим местима у Србији, попут споменика, школа, културно-историјских објеката који носе Рајсово име, итд. Надаље, аутори су приступили и анализи садржаја, полазећи од архивске грађе, како би се утврдило да ли постоје извори који сведоче о Рајсовом животу у Србији. У анализу је узет фонд Архива Српске академије наука и уметности (САНУ) и Архива Србије, уз документа која се везују за Конференцију мира у Паризу и као таква чувају у фонду Архива Југославије. Поред претраге архивске грађе, аутори врше и анализу фонда библиотека Србије како би се утврдило колико јединица литературе са освртом на др Арчибалда Рајса постоји у Србији. Анализом садржаја обухваћени су и медији, односно програмске шеме телевизија са националном покривеношћу у протеклих пет година, како би се утврдила учесталост програма и емисија са освртом на живот и дело др Рајса. Све ове методе употребљене су да би се утврдило у ком обиму је наслеђе др Рајса сачувано данас, као и на које начине и у којој мери је јавност са истим могла да се упозна.

Ипак, централни део рада огледа се у подацима који су добијени током разговора са студентима Београдског универзитета. У циљу испитивања степена информисаности студената Универзитета у Београду о лику и делу др Рајса било је неопходно истражити њихове ставове, а уједно и проверити ниво познавања и заинтересованости за одређене детаље из његовог живота. Како би се овај степен информисаности студената испитао, коришћена је квалитативна метода фокус група (укупно три).

Фокус групе спроведене су у периоду од 10. до 19. априла 2023. године, а узорак је базиран на студентима основних и мастер студија факултета и високих школа Београдског универзитета, тачније по осам учесника у свакој од три фокус групе. Приликом формирања фокус група аутори су тежили укључивању различитих перспектива, те је припремљен и документ у виду *Screener*-а¹. Тиме се, поред полне уравнотежености, тежило и географској заступљености, односно да учесници буду из различитих региона Србије, али и заступљености перспектива студената за различитих високообразованих институција. Тако су у фокус групама учествовали учесници из свих региона Србије, односно из Војводине, града Београда, Шумадије

¹ *Screener* представља упутство које садржи неопходне карактеристике учесника који се регрутују за учешће у фокус групи.

и Западне Србије, Јужне и Источне Србије и са Косова и Метохије. Када су високообразовне институције Универзитета у Београду у питању, учесници су били студенти основних и мастер студија са Факултета политичких наука, Факултета безбедности, Факултета организационих наука, Православно богословског факултета, Саобраћајног факултета, Стоматолошког факултета, Фармацеутског факултета, Факултета ветеринарске медицине, Рударско-геолошког факултета, Технолошко-металуршког факултета, али и студенти струковних студија са Високе хотелијерске школе и Високе школе електротехнике и рачунарства.

Приликом испитивања коришћен је упитник са 16 питања и комбинацијом питања отвореног и затвореног типа. У просеку, фокус групе су трајале по 70 минута. Упитник за фокус групе садржао је неколико група/батерија питања, као што су питања препознавања личности, биографска питања, затим питања о Рајсовом деловању и стваралаштву, питања у вези са Рајсовим наслеђем и односу према истом данас.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Наслеђе др Арчибалда Рајса у Србији

При дефинисању појма наслеђе аутори се суочавају са различитим проблемима концептуалне природе. Велики број аутора даје широке дефиниције које као такве омогућавају „уоквиравање” што већег обухвата феномена материјалне и нематеријалне природе. Тако на пример Ловентал (*David Lowenthal*) види наслеђе као праксу која „разјашњава прошлост ‘уливајући’ је у садашње сврхе”, док га Хјуисон (*Robert Hewison*) дефинише као „нешто што је прошла генерација сачувала и предала садашњости, а што значајан део популације жели да преда будућности” (Lowenthal 1998, xv; Hewison 1987, 16 цитирано у: Harvey 2001, 327). Према Харисону (*Rodney Harrison*), иако је наслеђе тешко дефинисати, већина људи има представу о томе шта наслеђе представља и шта се све може описати коришћењем овог термина (Harrison 2009, 11). Ипак, поједини аутори примећују да непостојање стандардизоване дефиниције утиче на недостатак униформности између држава при дефинисању концепта (Ahmad 2006, 299). Домаћи аутори су сагласни са тешкоћама у дефинисању појма, и у мањој или већој мери се слажу да се наслеђе може одредити као све оно „што је прошло/заборављено, у

свакодневном животу напуштено, а што се изједначава са, пре свега националним, идентитетом” (Gavrilović 2010, 41–42; Krivošević 2015; Nikolić 2022). Обзиром да се овај рад бави Рајсовим наслеђем, оно ће бити схваћено као опус материјалних елемената који сведоче о његовом животу у Србији, али и материјалних и нематеријалних елемената насталих у част др Арчибалда Рајса након његове смрти којима се одржава сећање на ову историјски веома важну личност за Србију.

Када је реч о материјалном наслеђу које сведочи о Рајсовом животу у Србији, аутори су спровели теренско истраживање на територији Београда, обишавши најпре кућу др Арчибалда Рајса „Добро поље” која се налази на Топчидеру у близини Цареве ћуприје. Адреса његове куће (Булевар војводе Мишића број 73) јавно је доступна информација, али употреба сателитских мапа није од велике помоћи у проналаску исте.² Индикативно је да ни запослени у објектима који се налазе у непосредној близини ове куће нису информисани о њеној локацији. Арчибалда Рајс је своју кућу, заједно са имањем „Душановац” близу Скопља, завештао српским официрима инвалидима, уз услов да се пре тога да на коришћење швајцарској породици Фавра, Рајсовим пријатељима, докле год они буду у Србији (Колунџија 2020). Међутим, Рајсова последња жеља није испуњена: кућа је након 1948, када је породица Фавра напустила Србију, одузета и иста је до 1963. године коришћена као дечији дом здравља, након чега станарско право добија београдска породица Јовановић (Белић 2014). Иако је проглашена спомеником културе од стране Завода за заштиту споменике културе Града Београда (н.д.), Рајсова кућа није адекватно одржавана и склона је урушавању, а ни унутар куће ни у дворишту не постоји ни најмањи траг који би указивао на то да је славни Швајцарац овде некад живео (Слика 1).

---

² Када се крене улицом у којој се налази кућа др Рајса, примећује се да се она физички завршава бројем 71 и да јој се у наставку припаја Дриничка улица. Како нема никакве ознаке која би упутила ка његовом дому, једини начин да се открије где је Арчибалд Рајс живео јесте самосталном потрагом.

Слика 1: Кућа др Арчибалда Рајса у Београду

Извор: Аутори.

Као што је већ наведено, и гробно место др Арчибалда Рајса налази се у Београду, на Топчидерском гробљу. Сахрањен је поред Наде и Ивана, ћерке и сина својих пријатеља Алфреда и Лујзе Фавре, којима је после његове смрти припала његова приватна имовина, обзиром да није имао своје потомке. Рајсово гробно место такође нема неко посебно обележје (Слика 2), а према појединим наводима, о овој гробници и гробници других великана сахрањених на овом гробљу (војводе Стевана Книћанина, Исидоре Секулић, Жанке Стокић...) стара(ла) се дуже од тридесет година старија госпођа по имену Драгица. Она истиче да „многи дођу и прођу, али не знају да на овом гробљу леже знамените личности” (Покрени, 2020).

Слика 2: Гроб др Арчибалда Рајса на Топчидерском гробљу у Београду

Извор: Аутори.

Рајс је преминуо 1929. године, а Организација бивших бораца и резервних официра му већ 1930. године подиже споменик у Топчидерском парку (Слика 3). Исте године се објављује и њему посвећена Споменица (видети: Ђорђевић 1930). Након Другог светског рата успостављена је пракса одржавања годишњег помена др Арчибалду Рајсу пред овим спомеником у Топчидерском парку. Церемонији присуствују и делегати Мачванског Прњавора, места у ком је такође Рајсу подигнут споменик и чији је био почасни грађанин.

Слика 3: Споменик др Арчибалду Рајсу у Топчидерском парку у Београду

Извор: Аутори.

Постоје и други споменици, објекти и праксе успостављене за живота и током Рајсове смрти, а које сведоче о Рајсовом значају за Србију. Рајс је, заједно са авијатичарима ветеранима Солунског фронта 1921. године основао Српски Аеро-клуб, чије се седиште данас налази у Узун Мирковој улици у центру Београда, а на улазу у зграду је постављен барелеф са његовим ликом (Теравас, n.d.). Др Арчибалд Рајс сматра се и родоначелником прве државне Полицијске школе у Србији чији је био први директор и која се развијала до Криминалистичко-полицијског универзитета (КПУ) који постоји данас. На КПУ се налази „Рајсова соба”, која представља колекцију предмета из личне заоставштине, а коју је универзитету донирала породица Гачић из Горњег Милановца.³ У згради универзитета је амфитеатар који носи Рајсово име, а управа КПУ додељује и плакету „Др Арчибалд Рајс” заслужним појединцима.⁴ Уз све ово, КПУ од 2011. године сваке године организује и међународну научну

³ Породица Гачић представља наследнике породице Фавра, којој је Рајс завештао своју приватну имовину.

⁴ Ови подаци добијени су у писаној кореспонденцији са наставним и стручним особљем КПУ. Каталог Рајсове собе доступан је у електронском формату (Криминалистичко-полицијска академија, 2016).

конференцију „Дани Арчибалда Рајса“ (“*Archibald Reiss Days*”) (University of Criminal Investigation and Police Studies, n.d.).

Остале институције (школе, центри, удружења, друштва и сл.) које у свом називу имају Рајсово име укључују и: Струковно удружење полиције „др Арчибалд Рајс“; основну школу „Арчибалд Рајс“, Палилула, Београд; Удружење потомака солунских ратника „др Арчибалд Рајс“; Удружење грађана др Арчибалд Рајс у Шапцу; Центар за мултидисциплинарне студије форензике „др Арчибалд Рајс“ Универзитета у Новом Саду; касарну др Арчибалд Рајс у Новом Саду (чија је зграда потпуно запуштена, али постоји иницијатива за њену пренамену у зграду студентског дома). У бројним местима у Србији, попут Београда, Шапца, Обреновца, Прњавора, Горњег Милановца, Лознице итд, постоје и улице које носе Рајсово име. Посебно је важно поменути и да постоји Друштво српско-швајцарског пријатељства „др Арчибалд Рајс“, под чијим је покровитељством 2015. године у Берну откривена биста др Рајсу и која је потом предата Универзитету у Лозани, као и Институт Арчибалд Рајс, невладина непрофитна организација са седиштем у Лозани, успостављена са циљем његовања успомене на Рајсову личност и рад, као и да у савременој српској јавности реafirмише оне вредности које су Рајса привукле Србији.

Видљивост Рајсовог наслеђа у Србији

На које начине се јавност у Србији могла упознати са постојањем елемената наслеђа др Арчибалда Рајса? Да би покушали да одговоре на ово питање, аутори су најпре кренули од анализе архивских извора који би посведочили о деловању Рајса за време његовог живота у Србији, затим анализи фонда секундарних извора, али и анализи садржаја медија.

При посети Архива САНУ, архивски саветници су по прегледу грађе истакли да у изворима који се налазе у овом архиву не постоје референце на др Арчибалда Рајса. Када је реч о Архиву Србије, по дозволи приступа збиркама *Varia* и Поклони и откупи у регистрима је пронађен само један извор у ком се Рајс помиње, насловљен као „Дневник жене неког банкара“. У овом дневнику др Рајс се помиње три пута. Први пут се описује лична посета коју је овом банкарџу учинио др Рајс 20. марта 1928. године у којој се разговарало о техникама фотографије. Други пут поменута жена

пише о Рајсовом писму у „Политици” од 11. септембра 1928. у коме наводи да је приморан да напусти Србију, јер „овде се њему све ради о глави”, и „неблагодарни су с њим” који је „дао целу имовину за српски народ који толико воли”. Трећи пут се препричава разговор који банкар („Дули”) води са Алфредом Фавром 14. септембра 1928, у ком Алфред наводи да Рајса „неће пустити његови пријатељи да одлази из Србије” (АС, V–3168).⁵

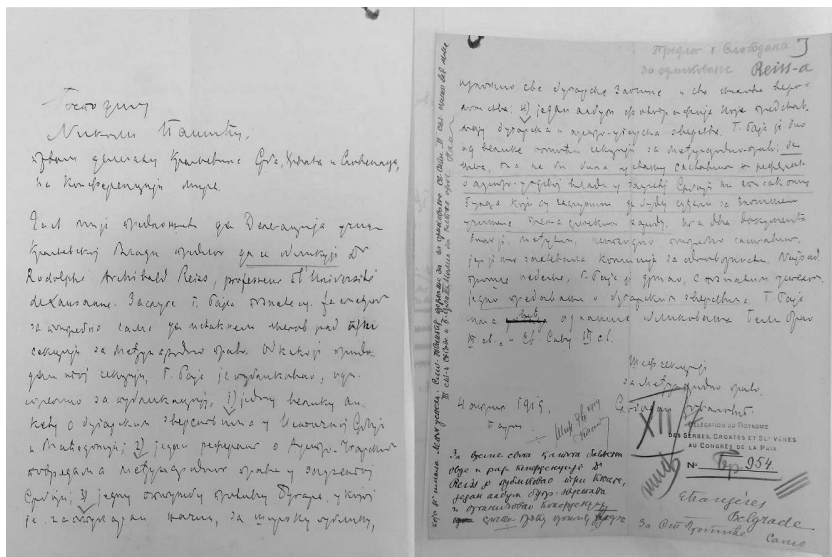
Уз приступ овим збиркама, аутори су приступили и збирци Архива Србије у којој се чувају документа Универзитета у Београду. У годишњим регистрима архивске грађе Београдског универзитета за период Рајсовог боравка у Србији (1914–1929), пронађен је податак о само једном извору у ком се Рајс помиње, али овај документ није фасциклизован, односно дати предмет не постоји у архиви.⁶

Када је реч о Архиву Југославије, аутори су имали приступ једино збирци која се односи на Делегацију Краљевине СХС и њено деловање на Конференцији мира у Паризу. Између осталих докумената, ова збирка садржи: допис Слободана Јовановића Николи Пашићу, председнику делегације Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу, у ком се тражи одобрење одликовања др Арчибалда Рајса (Слика 4), одговор делегације на Јовановићев захтев у ком се потврђује да, уз друга одликовања од 15. априла 1919, и др Арчибалд Рајс треба да буде одликован Орденом Светог Саве другог степена, као и шифровани телеграм Стојана Протића из Београда ка Паризу у ком се шаље обавештење да је одликовање извршено.

⁵ Обзиром да је ово једини извор у ком се, према регистру поменутих збирки, Рајс помиње, аутори су захтевали приступ и другим документима за које су сматрали да се у њима можда могу пронаћи референце на Рајса, попут докумената о Краљевини Србији (АС, РО–129:64; АС, РО–148:113), рукописа биографије Николе Пашића (АС, V–4019), затим збирци Билтена Бироа српске штампе у Женеви писаних на српском и француском језику (АС, V–962 106 1.), као и делу списа о патњама српског народа за време Првог светског рата (АС, V–1136 2 1.). Детаљним прегледом свих докумената доступних у оквиру ових делова збирки Поклона и откупа и *Varia* није утврђен ниједан помен др Арчибалда Рајса.

⁶ Консултовање збирки Универзитета у Београду сврсисходно је не само због теме овог рада, већ и обзиром на то да је Рајс био први директор прве Полицијске школе у Србији, па се тежило утврдити да ли је постојала нека врста сарадње између универзитета и ове школе која није била њен део (КПУ ни данас није део Београдског универзитета, већ посебан универзитет). Извор на који се реферише као предмет за који је утврђено да не постоји у Архиви, а у ком се наводно помиње др Арчибалд Рајс, истакнут је у регистру за 1929. годину, књига 452, број 16.

Слика 4: Допис Слободана Јовановића Николи Пашићу у ком тражи одобрење одликовања др Арчибалда Рајса

Извор: АЈ, ф. 54, XII/7, бр. 954.

О лику и делу др Арчибалда Рајса јавност се може упознати и кроз читање секундарних извора, односно научне и стручне литературе. Увидом у библиотечки фонд може се утврдити колико оваквих извора у Србији постоји, а аутори овог рада су се тим поводом одлучили за консултовање *Cobiss* система.⁷ Временски опсег за претрагу ове базе података јесте од 1900. до 2023. године, а резултати претраге указују на постојање 264 различитих јединица литературе са референцом на др Арчибалда Рајса, од чега 183 отпада на књиге у различитом формату (штампана, е-књига или звучна књига), 74 на научне чланке (укључујући и чланке у оквиру зборника), а у бази постоје подаци и о текстовима у новинама, музичким и филмским записима.⁸ Највећи број ових извора (204) је на српском језику, али постоје јединице литературе и на француском (41), енглеском (24), немачком (1), руском (1) и хрватском језику (1), па и вишејезички

⁷ *Cobiss* представља организациони модел повезивања библиотека у национални библиотечко-информациони систем, а тренутно се преко овог система могу пронаћи информације о фонду 256 библиотека у Србији (*Cobiss, n.d.*).

⁸ Важно је напоменути да су овим опусом укључена и дела самог Рајса, у неким случајевима (попут књиге „Чујте Срби, чувајте се себе“) и више различитих издања истог дела.

извор (1). Од укупно 264 јединице, 44 је доступно и у *online* формату (Cobiss, n.d.). Између осталих, овај фонд укључује и осврт једног од најзначајнијих савремених српских историчара др Љубодрага Димића (2020, 373), који Рајса назива „истинољубивим научником, хуманистом и пријатељем”, као и радове проф. Уроша Шуваковића (2016; 2019), који Рајса сматра „српским ратником”, наводећи да је Рајс својим делима „превазишао обавезу професионалне етике, а својим узвишеним чиновима достигао највише моралне врлине”.

Конечно, и медији се могу користити као средство информисања и/или образовања јавности о различитим темама, а тиме и о др Арчибалду Рајсу. Анализа медија за потребе овог рада спроведена је кроз анализу програмских шема телевизија са националном покривеношћу, у које према одлуци Регулаторног тела за електронске медије (РЕМ), поред Радио-телевизије Србије (РТС) као јавног медијског сервиса, спадају и Пинк, Прва, Б92 и Хеппи (*Happy*) телевизија, односно анализе архива садржаја програма емитованих на овим телевизијама којима се може приступити преко вебсајтова односних телевизија. Важно је напоменути да се, уз изузетак РТС-а, на вебсајтовима свих осталих телевизија не може пронаћи база података о садржају емисија које су представљале део програмске шеме. На вебсајту Прве телевизије се чак може приступити архиви вести само до 1. фебруара 2023. године, у оквиру којих не постоји ниједна референца на Арчибалда Рајса. Такође, претрагом портала у власништву ових медијских кућа утврђено је да резултати готово и не постоје: на порталу Б92 утврђена су три резултата претраге (о породици Гачић као Рајсовим наследницима [B92 2021a], прича о Рајсу пренета са портала *BBC* [B92 2021b], и вест о промоцији књиге „Бугари у извештајима Арчибалда Рајса 1915–1918” [B92 2023]); на порталу Хеппија један резултат (о обележавању годишњице смрти др Рајса [Happy 2021]), и нити један резултат на Пинковом порталу.

Када је реч о РТС-у као јавном медијском сервису, током 2019. и 2020. емитоване су три епизоде серијала „Некад и сад – др Арчибалд Рајс”, сниманог током 1985. године и у оквиру којег су говорили појединици који су познавали Рајса. У 2021. години емитоване су две епизоде, а током 2022. и 2023. само по једна (видети нпр: РТС 2023а). Јануара 2019. емитована је и емисија „Чујте Срби” (РТС 2019), као и емисија „Иза кулиса – Велики рат: Арчибалд Рајс” (РТС 2018), а у продукцији РТС-а емитован је 2021. и 2023. разговор са Марком Лопушином, аутором књиге „Странци који нас воле”,

у којој између осталих и разматра о Арчибалду Рајсу (РТС 2023). На порталу РТС-а се могла пронаћи само једна вест о одржавању обележавања годишњице смрти др Рајса (89. годишњице), две најаве књижевног конкурса „Трагом правдољубивог Арчибалда Рајса” поводом обележавања 90. годишњице, и две репортаже о томе како Мачва и Прњавор памте др Рајса.

Да ли је све ово довољно да би се шира јавност ближе упознала с тим ко је био и какав је значај др Арчибалда Рајса за Србију? Аутори рада су то тестирали кроз испитивање знања и ставова младих, односно студената Београдског универзитета као стратума популације младих. Налази овог испитивања следе у наставку рада.

Фокус групе - студенти Универзитета у Београду о др Арчибалду Рајсу

На основу свеукупних резултата добијених реализацијом фокус група, аутори истичу да су студенти показали недовољну упућеност у лик и дело др Арчибалда Рајса. Ови налази биће представљени кроз пет тематских целина:

1. препознавање личности – ова тематска целина обухватила је питања попут прве асоцијације на помен имена др Арчибалда Рајса, затим питања о његовој националности и професији;
2. деловање током Првог светског рата – представља целину у којој смо кроз питања фокус ставили на разлозима Рајсовог доласка у Краљевину Србију и његовом деловању током Првог светског рата;
3. биографска целина – односи се на инфомисаност о постојању и оквирној локацији његове куће у Београду и локацији на којој се налази гроб др Арчибалда Рајса;
4. ставови о делу „Чујте Срби, чувајте се себе” – у овој целини питања су се односила на његово најпознатије дело, поруке које су њиме послате, његову актуелност данас, као и познавање других Рајсових дела, и
5. наслеђе и сећање – последњим сетом питања обухваћена су питања о Рајсовом свеукупном деловању и улози таквог деловања у креирању слике о Србији и српском народу у свету, о односу Србије у погледу одржавања сећања на његов лик и дело, али и о иностраним личностима чије деловање се може упоредити са Рајсовим.

Препознавање личности

На самом почетку, учесници су се сусрели са питањем које је требало да укаже на шта их асоцира када се помене име др Арчибалда Рајса. Добијени одговори показују широк спектар асоцијација. Тако је за један део учесника асоцијација његово најпознатије дело „Чујте Срби”, док је за друге професија и занимања, односно форензика, истраживања, научни рад, као и професија новинара/публицисте. С друге стране, учесници су истакли да их помен имена ове личност везује и за Први светски рат, испитивање злочина над српским народом, али исто тако и на родољубље, привржености и љубави према Србији коју је, како истичу, временом заволео.

„Рајс је неко ко је заволео српски народ, а пре свега пишући о његовој ратоборности и неправедном страдању у Првом светском рату” (м, 24 године).

На питање које је националности био Рајс учесници су дали неколико различитих одговора. Велики број одговора учесника базирао је своје одговоре на његовом презимену, те су га у највећој мери су га окарактерисали као Немца или Аустријанца (Аустроугара), док је тек по један одговор у свакој фокус групи био да је швајцарског порекла. На основу његовог имена и презимена значајан број учесника истиче и да је он био енглеског порекла. Такође веома важно је нагласити да је неколицини учесника проблем представљала замисао мапе некадашње Европе, те да им је због тога сигурност у изнети одговор била упитна.

Када је реч о професији којом се бавио Рајс, испитаници су истакли неколико занимања. Према њиховом мишљењу Рајс је био пре свега свестрана особа, способна за деловање у више области, што се како закључују да и приметити из његове богате биографије. Међутим у погледу Рајсовог занимања конкретно, као најзаступљенији се издвајају одговори да је био новинар, односно публициста; потом следе занимања као што су доктор медицине и лекар, што су учесници повезивали са титулом доктора. Поједини испитаници су га видели и као истраживача, хроничара, али и као историчара, правника и професора. Иако су многа од претходно наведених занимања на одређени начин повезана са Рајсовим стваралаштвом, свега две особе су истакле његово примарно занимање криминолога/форензичара.

Деловање током Првог светског рата

Обзиром на значај Рајсовог деловања за Србију, аутори су желели да испитају колико су студенти уопште са тим деловањем упознати. Највећи број одговора базиран је на ратним дешавањима, а студенти су наводили да је управо истраживање о ратним дешавањима био разлог Рајсовог доласка у Србију. Занимљиви су и одговори попут тога да смо га као народ „позитивно фасцинирали” (пре свега држањем у рату), те да је зато заволео Србију и у њој остао. У оквиру разговора постављено је и потпитање које се односило на то да ли знају на чији позив је Рајс дошао у Србију. Међутим, иако није било прецизног одговора, наслућивали су да је, услед ратних дешавања, неко од представника државне администрације упутио Рајсу овај позив.

На линији претходног питања, аутори су посебно настојали да утврде мишљења студената о томе у чему се огледао његов допринос Србији током Првог светског рата. Већина испитаника је истакла да је његов рад био фокусиран на истраживањима злочина против српског народа, али и да је писао о јунаштву српског народа током борби са надмоћнијим непријатељем. Посебно се као интересантни издвајају одговори попут тога да се борио са српским народом током рата и да у том смислу није једини странац који је тада Србији помогао. Учесници су, уз Рајса, као велике пријатеље Србије убрајали и болничарке добровољце, али и француске војсковође. Поред тога, интересантан је и одговор да је као ангажовани члан из иностранства заступао Србију по завршетку рата у свету као преговарач.

„Извештавао је о злочинима над српским народом као једно објективно лице из државе која узред није у том рату учествовала” (м, 21 године).

Биографска целина

Питања о постојању и оквирној локацији куће у којој је живео др Арчибалд Рајс за време боравка у Србији представљају важан део провере знања учесника о биографији др Рајса. Ово се посебно истиче имајући у виду да је, као што је већ наведено, теренским истраживањем утврђено да је овај објекат данас у крајње неповољном стању.

Учесници су јасно истакли да нико од њих није посетио кућу др Рајса. Скоро половина од свих учесника на фокус групама истакла је да не знају да објекат уопште постоји. Одређени број испитаника казао је да, иако сматрају да постоји, нису сигурни у тачну локацију истог. Само непознавање и непосеђивање објекта од стране учесника није зачуђујућа чињеница, имајући у виду претходно поменуто стање у којем се тај објекат налази.

С обзиром на то да учесници нису упућени у тачну локацију куће др Рајса, интересантно је да су учесници истакли две засебне територијалне целине Београда као потенцијалне локације. Већи део испитаника је става да је Рајс живео у данашњем централном делу града Београда, тачније на Дорћолу или у неком делу територија данашњих општина Стари град и Врачар. Како учесници истичу, то што су у одговорима фокус ставили на центар некадашњег Београда ни на који начин не треба поистоветити са данашњом сликом тога шта представља центар града. Напротив, они виде Рајса као једног скромног човека који је волео Србију и Београд, те је из тог разлога, у тада и даље не превеликом граду, живео у централном делу. Наспрам ових одговора, други део испитаника сматра да је Рајс имао жељу да живи у издвојеним делу ондашњег Београда те да је, удаљавајући се од центра, живео у мирнијим срединама града попут Дедиња, Сењака и Топчидера.

Аутори су желели да испитају и да ли учесници знају где је сахрањена ова знаменита личност. Највећи број учесника није био сигуран у тачан одговор, али претпостављајући да је живео у Београду, они наводе да је у Београду и сахрањен. Од осталих одговора учесници су у највећој мери правили повезнице са локалитетима који су их асоцирали на Рајса. Тако је Топола истакнута због, како кажу, асоцијације на Карађорђевиће, али и време у којем је Рајс живео у Србији. Учесници су наводили и Лозану као потенцијалну локацију, јер су сматрали да је желео да тамо буде сахрањен, али и Париз због историјског значаја који је тај град имао у том периоду. Закључак учесника свих фокус група био је да сваки од понуђених градова може бити потенцијални одговор, с обзиром на одређене асоцијације.⁹ Посебно треба истаћи да је у свакој од фокус група по један испитаник истакао податак да је срце др Арчибалда Рајса похрањено по његовој жељи на гробљу са војницима на Кајмакчалану.

⁹ Понуђени одговори у овом питању били су: Лозана, Београд, Горњи Милановац, Топола, Париз и „не знам одговор”.

Ставови о делу „Чујте Срби, чувајте се себе”

Врло важна група питања односила се на стваралаштво Арчибалда Рајса и то пре свега у годинама после Великог рата. Учесници су подељени по питању познавања назива најпознатијег дела др Арчибалда Рајса. Свега неколико учесника истакло је да зна како гласи пун назив овог дела. Поред ових пар учесника, додатно је око 1/3 испитаника одговорила да је назив овог дела „Чујте Срби”. Обзиром да се врло често се у говору користи и само скраћени назив овог дела овакве одговоре не треба сматрати погрешним.

„Мени је интересантно то што имам две верзије наслова, а поједини издавачи који су их издали уопште не наводе пун назив дела, већ само Чујте Срби, те је мене то асоцирало на овај одговор” (ж, 21 година).

У сету питања о делу „Чујте Срби” занимало нас је и колико студената је прочитало ову књигу. Подаци су разочаравајући, јер је свега по један учесник сваке фокус групе прочитао Рајсово најпознатије дело. Део њих је рекао да им је то била обавеза у склопу наставе у (основној и/или средњој) школи. Бројнији део учесника који није читао ово дело као разлоге истичу два од понуђених одговора, а то је да их тематика ове књиге не спада у домен њиховог интересовања, док мањи број њих није ни чуо за ово дело те исто сходно томе нису ни прочитали.

Иако већина учесника није прочитала дело „Чујте Срби”, они су у већој мери упознати са садржином истог, те и са порукама које је Рајс кроз ово дело желео да пошаље српском народу. У вези са овим, могу се издвојити три групе одговора на питање о поруци коју је Рајс својим делом желео да упути Србима. С једне стране испитаници сматрају да је Рајс желео да укаже на ратоборност и витештво српског народа у Првом светском рату, али и на његово неправедно страдање, да се у рату држимо правично и да смо спремни да страдамо за слободу. Наспрам ових похвала које је упутио, испитаници сматрају и да је Рајс имао прилике да се увери у многе мане нашег народа. Тако истичу да је делом желео да укаже на недостатак врлина у миру, да смо јако несложини и да не умемо да чувамо оно што нам је вредно. Учесници истичу и то да је Рајс нарочито хтео да укаже да Срби лако заборављају своје претке, да сходно томе треба да се промене и да чувају све што је добро, али да то нажалост није случај са нашим народом.

„Често се на друштвеним мрежама појаве објаве које садрже слике појединих личности и одређених цитата, те је тако мени када сам чуо наслов овог дела, помисао била да је то пре неки мотивациони цитат” (м, 21 година).

Неспорно је да се често поменути наслов и користи као вид цитата и упућивања на оно на шта је и сам Рајс желео да укаже српском народу. Када су чули наслов дела, поједини учесници помислили су чак да је у питању флоскула. Како су истакли, помисли су на нешто што се може указати српском народу, попут тога да треба сами себе да се чувају, или да се чак боје (брину) због тога што сами себи могу бити највећи непријатељи и терет.

Да су Рајсове речи актуелне и примењиве на српски народ и век касније, сагласни су у потпуности и учесници овог истраживања. Не само што је сагласност потпуна, већ они сматрају да је данас ситуација и гора. Посебно се истиче закључак да смо у годинама настанка Рајсовог дела имали период страдања и уздицања у рату, те смо тиме стекли и неки вид „кредита” у његовим очима. Данас би, како истичу испитаници, да је жив, Рајс био далеко више разочаран негативним странама српског народа. Како кажу учесници, данас понављамо исте грешке као и раније и уз то их чинимо на још деструктивнији начин него што је то пре био случај.

Када су у питању друга дела која су остала иза Арчибалда Рајса, учесници фокус група уопште нису упознати са њима. Разлог се може оправдано наћи у непознавању ни његовог најпознатијег дела о којем је претходно било речи. Такође важно је истаћи да, када су његова друга дела у питању, учесници су у највећој мери та дела тематски поистовећивали са његовим извештајима и раду на терену током Првог светског рата, повезујући његову професију са новинарским и публицистичким позивом.

Наслеђе и сећање

Последњи сет питања тицао се односа према лику и делу Арчибалда Рајса и одржавању сећања о њему. Иако ова питања акценат стављају на његово деловање у Краљевини Србији и пре свега Првом светском рату, испитаници су у свеукупној оцени у разматрање узимали и његово стваралаштво кроз књигу „Чујте Срби, чувајте се себе”. Тако 2/3 испитаника сматра да је Рајс својим деловањем задужио Србију и српски народ креирајући позитивну

слику у свету, првенствено кроз извештавање које је чинио током Првог светског рата. С друге стране оцену према којој Рајс није креирао ни позитивну, ни негативну слику изабрала је трећина испитаника, али су у дискусији ти испитаници више нагињали ка томе да је он пре креирао позитивну слику. У својој аргументацији они истичу да то што то је у поменутом делу Рајс изнео и критике на рачун српског народа не треба видети као злонамерно или штетно по свеопшту слику Србије већ напротив, као корисне и конструктивне критике које нам је упутио.

Претпоследње питање односило се на то колико Србија одржава сећање на Рајса. Сећање је обухватило и материјално и нематеријално наслеђе о Рајсу, како би се креирала комплетна слика. Да Србија углавном не одржава сећање најзаступљенији је одговор који истиче сваки четврти учесник, док сваки пети каже да се Арчибалда Рајса сећамо само повремено. Са тврдњом да Србија у потпуности и углавном одржава сећање на Рајса слажу се свега два испитаника. Учесници су става да далеко веће сећање одржавају појединци својим деловањем, попут људи из сфере науке, новинарства, културе, али и из филмске уметности. За последњу област се везује обзиром да је лик Рајса нашао своје место и у ТВ серији „Сенке над Балканом”, када је као личност поново привукао пажњу јавности. Сумирајући налазе дискусије по овом питању, јасно се дошло до закључка да је далеко већи допринос индивидуа, него што сама држава одржава дугорочно сећање на ову личност.

„У претходних десетак година се више водила прича око Првог светског рата, као и о свим личностима из тог периода, што је било последица обележавања бројних 100-годишњица, те је ово тада била актуелна тема и на нивоу нације” (м, 24 године).

Из ове реченице аутори изводе два веома важна закључка. У току разговора дошло је до усаглашавања међу учесницима да је у претходном периоду у Србији одржавано сећање на ове важне историјске догађаје, али исто тако и на поједине актере. Међу њима се свакако истиче и лик Арчибалда Рајса као важан учесник тих дешавања. С друге стране сагласност постоји и када се говори о континуитету оваквих помена. Учесници очекују да ће се обележавати и наредне годишњице попут 110 година, 150 година, 200 година од догађаја из Првог светског рата. Али, како кажу, у свему томе, као и до сада, изостајаће систематичније учење

и сећање о овим личностима из модерне историје Србије, изузев обележавањем и поменом кроз годишњице.

Овде је важно да напоменути да се у оквиру ове групе питања водила дискусија и о томе да ли су се учесници сусретали са ликом и делом Арчибалда Рајса у процесу формалног образовања, и ако јесу, када. Учесници су се углавном сусретали кроз делове градива из историје у основним и средњим школама. Такође и кроз српски језик и књижевност (поједини учесници и кроз читање поменутог дела у саставу наставних обавеза). Закључак у делу овог потпитања је да се детаљније о овој личности не говори кроз наставу у основним и средњим школама, што је, како кажу, вероватно последица и великог броја података, односно датума, личности, уговора, и сл. на које се ставља фокус у оквиру формалног образовања о годинама Великог рата.

Постављањем последњег питања настојало се утврдити са којим иностраним личностима из прошлости или садашњости учесници пореде Рајса. Важно је истаћи да је у овом питању нагласак био на томе да личност буде страни држављанин, али који је имао одређени вид утицаја на слику о Србији у свету. На основу одговора учесника асоцијације се могу поделити у неколико група личности. Убедљиво највећи број учесника Рајса види у лику Француза Арно Гујона (*Arnaud Guillon*) који је последњих година веома актуелна личност кроз хуманитарни рад у Србији. Поред Гујона, писац и нобеловац Петар Хандке представља још једну личност за коју учесници истичу да је имала утицаја на креирање боље слике о Србији у свету. Рајсови савременици представљају посебну целину. То су личности попут америчког председника Вудроа Вилсона (*Thomas Woodrow Wilson*), болничарки које су помагале српској војсци (посебно наведена Флора Сандс [*Flora Sandes*]), као и француске војсковође (у првом реду генерал Франше д`Епере [*Louis Félix Marie François Franchet d'Esperey*]), који су сматрани великим пријатељима ондашње ратом погођене Србије. Истицањем ових личности можемо закључити и да значајан број учесника поседују солидно знање о личностима из периода Првог светског рата. Последња група одговора обухвата и савремене личности из сфере уметности, а пре свега филма, али и два актуелна светска лидера, руског председника Владимира Путин (Владимир Владимирович Путин) и кинеског председника Си Ђинпинга (*Xi Jinping*).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Резултати спроведеног истраживања у многоме су потврдили полазне хипотезе аутора овог рада. Најпре, иако се и данас одржавају годишњи помени на Рајса на дан његове смрти и иако у Србији постоји значајан број споменика и објеката подигнутих и част Рајса, као и институција (академија, центара, удружења, друштава) која у свом називу имају име или на неке друге начине негују сећање на др Арчибалда Рајса, стање у којем се налази већина објеката и споменика сведочи о систематичном немару и запостављању (пре свега материјалног) наслеђа др Арчибалда Рајса у Србији. Ово није изненађујуће, ако се има у виду однос Срба према самом Рајсу за време његовог живота у Србији, услед чега је непосредно пред смрт и сам изјавио да жели да напусти Србију. Можда је управо овакав однос и утицао и на то да данас готово уопште немамо архивских извора о његовом животу у Србији. Такође, иако постоји значајан фонд литературе о Рајсу у библиотекама, медији с друге стране не показују заинтересованост за Рајса и његов живот, или бар не у довољној мери. Истраживачки обухват јесте ограничен непостојањем база података о садржају емисија телевизија са националном покривеношћу у приватном власништву, али се поставља питање да ли је пет емисија, од чега су три део истог серијала и од којих неке, истини за вољу, јесу репризиране у дужем временском размаку, а које су приказане на јавном сервису у последњих пет година, довољно за информисање јавности о др Рајсу, обзиром на његов значај за Србију? Ако се у обзир узме и број објава на порталима свих ових телевизија, резултати доводе до још негативнијих утисака о заступљености Рајса и његовог живота као теме од интереса за медије у Србији.

Надаље, на основу резултата добијених кроз разговоре са студентима Београдског универзитета јасно се истиче неколико закључака. Студенти имају оквирну слику о томе ко је био др Арчибалд Рајс. Међутим, у одговорима на поједина питања о Рајсовом животу и његовом деловању у Србији, студенти показују знатан степен несигурности у своје тврдње, што је превасходно последица недовољне информисаности. Како су и сами истакли, о др Арчибалду Рајсу се највише говори током основног и средњошколског образовања и у моментима обележавања појединих годишњица, али то није довољно да би се одржало сећање на њега. Да ови резултати

нису изненађујући сведоче и одговори студената на питања која се односе на део његовог материјалног и нематеријалног наслеђа. Неадекватно чување наслеђа Арчибалда Рајса, посебно материјалног, доводи и до тога да млади немају прилику да се додатно упознају са овом знаменитом личношћу. У одговорима испитаника се као најпрепознатљивија карактеристика Арчибалда Рајса истиче пре свега његово деловање у Србији, односно истраживање о злочинима над српским цивилима у Првом светском рату, али и завештање које је оставио у виду своје најпознатије књиге „Чујте Срби, чувајте се себе”. Иако многи од учесника нису прочитали ову књигу, из самог наслова су могли закључити да Рајс сигурно кроз њу опомиње Србе. Како су и сами истакли, код Рајса смо стекли „кредит” због свега што смо као народ прошли у Великом рату, али обзиром да смо се о његове опомене „оглушили”, вероватно би се, због тога какви смо данас, далеко више него за живота разочарао у своје Србе.

У најкраћем, овим радом приказане су мањкавости културе памћења младих Србије, у овом конкретном случају представљених кроз студенте Београдског универзитета, а тиме је указано и на потенцијално настајуће проблеме колективног сећања. Обзиром на то да су истраживања показала да чак и централни друштвени механизам какав је систем образовања може имати улогу споредног извора историјских информација младим генерацијама (Јевтић 2023, 379), поставља се питање на које онда алтернативне начине треба допрети до младих како би важност памћења битних историјских личности и догађаја била интернализвана. Прошлост се разматра „и као склоп чињеница и као извор порука”, а колективна сећања не осмишљавају само прошлост групе, већ и „омогућавају сналажење у садашњости и планирање будућих акција” (384–385). У којој мери ће колективно сећање ограничено индиферентношћу младих помоћи оваквом сналажењу и планирању само су нека од питања којима треба посветити будуће студије и истраживања.

РЕФЕРЕНЦЕ

Архив Југославије [АЈ], ф. 54, XII/7, бр. 954, „Делегација Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу”, Париз, 4. април 1919.

Архив Србије [АС], V–1136, „Део списка о патњама српског народа за време Првог светског рата”, 1915.

Архив Србије [АС], V–962 106 1, „Билтени Бироа српске штампе у Женеви”, Женева, 30. јули–20. септембар 1917.

Архив Србије [АС], V–3168, „Дневник жене неког банкара”, Београд, 1. март–31. децембар 1928.

Архив Србије [АС], PO–129:64, „Докумената о Краљевини Србији”, Београд, 1916.

Архив Србије [АС], PO–148:113, „Докумената о Краљевини Србији”, Београд, 1918.

Архив Србије [АС], V–4019, „Рукопис биографије Николе Пашића”, Београд, 1924.

Белић, Н. 2014. „Зла судбина Рајсове виле Добро поље”. *Политика*, 3. јун 2014. <https://www.politika.rs/scc/clanak/295294/Zla-sudbina-Rajsove-vile-Dobro-polje>.

Димић, Љубодраг. 2020. „Родолф Арчибалд Рајс (1875–1929): у потрази за истином, правдом и правом”. *Социолошки преглед* 54 (2): 373–388. doi: 10.5937/socpreg54-26989.

Ђорђевић, Сава М. 1930. *Споменица др Рајсу: од срца к срцу: епопеја српске, југословенске и савезничке војске 1914–1918*. Београд: Штампарија „Јединство”.

Завод за заштиту споменика културе Града Београда. н.д. „Кућа доктора Арчибалда Рајса”. *Завод за заштиту споменика културе Града Београда*. Последњи приступ: 05.05.2023.

Јевтић, Милош. 2023. „Колективна сећања: између истине и убеђења” У Андреа Матијевић и Ненад Спасојевић (прир.), *Перспективе политичких наука у савременом друштву*, 369–400. Београд: Институт за политичке студије.

Колунџија, Зоран, прир. 2020. *Арчибалд Рајс војник истине и правде*. Нови Сад: Прометеј.

Покрени. 2020. „Умро је само онај ко је заборављен – прича о жени која уређује гроб Исидоре Секулић, Арчибалда Рајса и других великана”. *Покрени*. Последњи приступ: 05.05.2023. <https://pokreni.rs/index.php/2020/05/07/prica-zene-koja-uredjuje-grob-arcibalda-rajsa/#>.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1916. *Зверства Бугара и Аустро-Немаца*. Солун: Штампарија „Ангера”.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1917. *Страдање града Битоља*. Солун: Министарство војно.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1918. „Живела бесмртна Србија!” Конференција др Р. А. Рајса држана у Београду 9. новембра 1918. Нови Сад: Штампарија Супек и Јовановић.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1924. *Писма са српско-македонског фронта (1916–1918)*. Превод Сање Ј. Микић. Тузла: Књижара Ј. Петровића.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1928а. *Чујте Срби, чувајте се себе!* Превод Зденка Левентала. Београд.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1928б. *Шта сам видео и проживео у великим данима – саопштења једнога пријатеља из тешких времена*. Превод Вељка Милићевића. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

РТС. 2018. „Иза кулиса – Велики рат: Арчибалд Рајс”. *РТС*, 09.11.2018. Послењи приступ: 05.05.2023. <https://www.rts.rs/lat/tv/rts-digital/3307147/iza-kulisa---veliki-rat-arcibald-rajs.html>.

РТС. 2023а. „Некад и сад – Пријатељ за сва времена др Рајс”. *РТС*, 02.01.2023. Послењи приступ: 05.05.2023. <https://www.rts.rs/lat/tv/rts-trezor/4760984/nekad-i-sad-prijatelj-za-sva-vremena-dr-rajs-.html>.

РТС. 2023б. „Србија на вези: Странци који нас воле – некад и сад”. *РТС*, 06.01.2023. Послењи приступ: 05.05.2023. <https://www.rts.rs/lat/tv/rts2/5077993/srbija-na-vezi-stranci-koji-nas-vole---nekad-i-sad.html>.

Ahmad, Yahaya. 2006. “The Scope and Definitions of Heritage: From Tangible to Intangible”. *International Journal of Heritage Studies* 12(3): 292–300. doi: 10.1080/13527250600604639.

B92. 2021а. „Jedini naslednici Arčibalda Rajsa su Srbi: I danas čuvaju ikonu koju je dobio na Solunskom frontu”. *B92*, 05.01.2021.

Последњи приступ: 05.05.2023. https://www.b92.net/zivot/vesti.php?yuyu=2021&mm=01&dd=05&nav_id=1791032.

B92. 2021b. „Arčibald Rajs: Da li su i koliko Srbi čuli prijatelja iz Prvog svetskog rata”. *B92*, 07.08.2021. Последњи приступ: 05.05.2023. https://www.b92.net/bbc/index.php?yuyu=2021&mm=07&dd=08&nav_id=1887839.

B92. 2023. „Promovisana knjiga “Bugari u izveštajima Arčibalda Rajsa 1915-1918” u Nišu”. *B92*, 10.02.2023. Последњи приступ: 05.05.2023. https://www.b92.net/zivot/vesti.php?yuyu=2023&mm=02&dd=10&nav_id=2287176.

Cobiss. n.d. „Резултати претраживања – Арчибалд Рајс”. *Cobiss*. Последњи приступ: 05.05.2023. <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/search?q=Ar%C4%8Dibald+Rajs&db=cobib&mat=allmaterials>.

Gavrilović, Ljiljana. 2010. „Nomen est omen: baština ili nasleđe – (ne samo) terminološka dilema”. *Етноантрополошки проблеми* н. с. год. 5, св. 2 (2010): 41–53.

Happy. 2021. „Nezaborav: Obeležena godišnjica smrti dr Arčibalda Rajsa”. *Happy*, 08.08.2021. Последњи приступ: <https://happytv.rs/vesti/drustvo/nezaborav-obelezena-godisnjica-smrti-dr-arcibalda-rajsa/28295/>.

Harrison, Rodney. 2009. “What is heritage?” In *Understanding the politics of heritage*, ed. Rodney Harrison, 5–42. Manchester: Manchester University Press.

Harvey, David C. 2001. “Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies”. *International Journal of Heritage Studies* 7(4): 319–338. doi: 10.1080/13581650120105534.

Krivošejev, Vladimir. 2015. „Nasledivanje baštine ili baštinjenje nasleđa?” *Етноантрополошки проблеми* н. с. год. 10, св. 2 (2015): 427–436.

Nikolić, Aleksandra. 2022. „Prilog transdisciplinarnoj terminologiji kulturnog nasleđa”. *Етноантрополошки проблеми* н. с. год. 17, св. 4 (2022): 1431–1448. doi: 10.21301/eap.v17i4.13.

Reiss, Rodolphe Archibald. 1916. *Kako su Austro-Mađari ratovali u Srbiji*. prevod М. Krstića. Odesa: Tipografija Južno-ruskog dioničarskog društva.

Reiss, Rodolphe Archibald. 1919. *The Kingdom of Serbia: infringements of the rules and laws of war committed by the Austro-Bulgaro-Germans – letters of a criminologist on the Serbian Macedonian front*. London: George Allen and Unwin Ltd. Ruskin House.

Šuvaković, Uroš. 2016. “Dr Archibald Reiss in World War I: ethics of world forensic scientist and Serbian warrior”, Archibald Reiss Days: Thematic Conference Proceedings of International Significance: International Scientific Conference, Belgrade, 10–11 March 2016, Vol. 1, 4–13.

Трпавач, Јелена. n.d. „Nastanak i Dom Aero-kluba – Stecište beogradske elite između dva rata”. *011Info*. Последњи приступ: 05.05.2023. <https://www.011info.com/upoznaj-beograd/nastanak-i-dom-aero-kluba-steciste-beogradske-elite-izmedju-dva-rata>.

University of Criminal Investigation and Police Studies, n.d. “Archibald Reiss Days”. Belgrade: University of Criminal Investigation and Police Studies. Последњи приступ: 05.05.2023. <http://eskup.kpu.edu.rs/dar/index>.

Nenad Spasojević*

Institute for Political Studies, Belgrade

Andrea Matijević**

Institute for Political Studies, Belgrade

THE CHARACTER AND THE DEED OF DR. ARCHIBALD REISS IN THE EYES OF THE STUDENTS OF THE UNIVERSITY OF BELGRADE

Resume

This paper aims to present the level of familiarity of the students of the University of Belgrade with the character and the deed of Dr. Archibald Reiss, as well as to present their views on Dr. Reiss' activities in Serbia. The authors' basic hypothesis was that the students of the University of Belgrade are not (sufficiently) informed about Dr. Reiss' character and work. To test this hypothesis, the authors used qualitative methods, namely the method of observation, the method of content analysis of primary and secondary materials, but also the qualitative method of focus groups. The findings of the research confirmed the initial assumptions. These findings lead to the conclusion that Reiss' cultural-historical heritage in Serbia is not recognizable and visible enough and that the cultural and educational significance of Reiss' heritage in Serbia is neglected. Within the focus groups, the fact that the students of the University of Belgrade are not familiar with the activities of Dr. Archibald Reiss and his importance for Serbia was also established. Even though they connected Reiss with World War One, the

---

* E-mail address: nenad.spasojevic@ips.ac.rs.

** E-mail address: andrea.matijevic@ips.ac.rs.

students weren't sure about Reiss' nationality, and only two participants from all three focus groups knew the correct answer about Reiss' occupation. The majority of them had not read and/or were not familiar with his most famous book "Listen, Serbs". However, 2/3 of the respondents believe that Reiss had created a positive image of Serbia in the world with his actions, primarily through the reporting he did during World War One. The majority of respondents pointed out that Serbia generally does not keep the memory of Archibald Reiss alive and this fact was also confirmed by the state of his material heritage in Serbia.

Keywords: *Dr. Archibald Reiss, heritage, students, University of Belgrade, attitude research*

Јелена Вујановић*

Институт за политичке студије, Београд

АРЧИБАЛД РАЈС У СРПСКИМ МЕДИЈИМА И СРПСКОМ ДРУШТВУ: НЕКАД И САД

Сажетак

Када се данас помене име Арчибалда Рајса у српском друштву оно има позитиван призвук и херојски наратив. Странац који је пронашао у душу српског народа и био на нашој страни у најтежим моментима. Пријатељ нашег народа који нас је описао али и критиковао неке наше колективне особине.

Да ли су га грађани, медији и јавни функционери на исти начин посматрали и уважавали и за вријеме његовог боравка и рада у Србији, како је кроз историју овај Швајцарац био приказан у нашим медијима и јавности, а како о њему пишемо данас? Са друге стране, како је он писао о нама и да ли се може рећи да су колективне карактеристике које нам је приписивао присутне и више од 90 година након објављивања књиге „Чујте Срби?“.

Кључне ријечи: *Арчибалд Рајс, историјски наратив, Чујте Срби, медији, јавна историја, Први свјетски рат*

---

* Имејл-адреса: jelevujanovic@gmail.com.

УВОД: КО ЈЕ ЗА СРБИЈУ БИО ДР АРЧИБАЛД РАЈС

Име др Арчибалда Рајса је данас у Србији општепознато и веома цијењено. Овај Швајцарац, по струци доктор хемије и професор криминологије на Универзитету у Лозани, форензичар и публициста, у Србију је дошао за вријеме Првог свјетског рата и у нашој земљи остао до краја свог живота, 1929. године. Рајс је у Србију дошао на позив српске владе како би забиљежио и истражио злочине над цивилним становништвом које је починила аустроугарска, њемачка и бугарска војска. Својим преданим радом оставио нам је важна свједочанства о суровим злочинима над Србима нарочито са подручја Јадра, Мачве Поцерине и Рађевине¹ и у то, по Србију тешко вријеме, успјевао је да макар мало парира и наруши негативну пропаганду која је вођена против наше земље (Pivljanin 2014). Заједно са српском војском и народом преживио је повлачење преко Албаније, а о повјерењу које је уживао говори и чињеница да је на Мировној конференцији у Паризу био дио делегације владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Поред познате књиге „Чујте Срби” (*Ecoutez les Serbes!*), која је објављена постхумно као његово завјештање, Рајс је аутор многих запажених књига и научно-стручних радова из области криминологије², али и књига и текстова важних за нашу историју, као што су: „*Писма са српско-македонског фронта (1916—1918)*” и „*Шта сам видео и проживео у великим данима*” (1928), а 2014. године објављена је и књига „*Др Арчибалд Рајс - Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта - необјављени текстови на српском језику*”.

Иако га сви препознајемо као великог пријатеља српског народа и човјека који нам је оставио важна свједочанства о нашем страдању, али и нашем колективном карактеру, Рајс је у послеријатном периоду дао допринос и у уређивању и модернизовању полиције у Краљевини СХС и криминалистичких техника и начина рада. Поштовање и љубав према храбрости и духу нашег народа исказао је

¹ „Арчибалд Рајс дошао је у Мачву, обишао попришта злочина, разговарао са преживелим мештанима, са аустроугарским ратним заробљеницима, са српским војницима, официрима и долазио до заиста невероватних података. Забележио је да су људи убијани на најсуровије начине: били су распети коњима, избодени бајонетима, спаљивани у школама, печени на ражњу... Рајс је забележио и случај да је тромесечна беба бачена изгладнелим свињама. Он је систематски пописао број жртава, начине на који су уморени и њихову старост” (Zarić 2014)

² „Судска фотографија” (*La photographie judiciaire*, Paris 1903); Приручник говорног портрета (*Manuel du portrait parlé*, Paris 1905); Приручник полицијске науке (*Manuel de Police scientifique (technique)*, I. Vols et homicides, Lausanne-Paris 1911);

чак и после своје смрти, оставивши жељу да се његово срце извади и сахрани на Кајмакчалану са његовим саборцима, ослободиоцима Солунског фронта, а на урни је писало:

*„Овде у овој урни, на врху Кајмакчалана
злајно срце сјава,
Пријатељ Срба из најтежих дана,
Јунак Правде, Истине и Права,
Швајцарца Рајса, ком` нек је слава.“*

Ипак, током свог живота и боравака у Србији Рајс је наилазио и на бројне препреке, негативне појаве политичког живота и недостатак подршке (Политика 1921) због које се пред крај живота и повукао са јавних функција изјавивши: *„Али, свако стрпљење има својих граница. И моје је исцрпљено до најдаљих граница. Мој рад се толико омета и багателише, да ми се довољно ставља на знање како вам више нисам потребан“* (Политика 1928, 1)

У наредним редовима настојаћемо да прикажемо какав су однос медији, јавност и доносиоци одлука у Србији имали према Арчибалду Рајсу кроз историју, а какав он према српском народу и српској држави и друштву; колико су негативне друштвене појаве о којима је писао присутне и данас у српском друштву и држави, а колико су његов лик и дјело присутни кроз сегменте онога што се зове јавна историја, оличена у начинима на које се сјећање на Рајса „практикује у музејима, галеријама, историјским и археолошким локалитетима, архивима, филмским, радио и телевизијским компанијама, заводима за заштиту споменика“ (Колаковић 2023), називима улица, споменицима, меморијалним данима итд. и кроз медијске слике и наративе.

ЦИЈЕЊЕН У РАТУ, САБОТИРАН У РАДУ

Рад и боравак Арчибалда Рајса у Србији, његова писана свједочанства о догађајима и карактеру српских војника и друштва, учешће у биткама, његов рад на идентификацији српских жртава и пописивању и квалификацији злочина које су починили војници Централних сила и преношењу тих информација страном јавности, имале су немерљив значај за Србију у периоду Првог свјетског рата али и после њега.

Рајс је дао велики допринос у борби против аустроугарске, њемачке и бугарске пропаганде која је вођена против Србије (Pivljanin 2014).

„Србија мора бити сломљења”

*„Будућа идила: бејаше једном Србија земља овчара- лопова;
Срби су давно повешани, сад још има само овнова”*

Док је штампа из Беча и Берлина приказивала српски народ као варварски, Рајс је писао: „Ви дајете свету такав пример, каквог досад није било и који се неће заборавити. Пре рата у нашој таџитини 'Европљана' ми смо вас често подцењивали као 'Балканце'. После ове горостасне борбе кад се изговори име Србије, ваљаће скинути капу” (Рајс 2014, 18).

Својим марљивим криминолошким радом и истраживањем злочина над цивилним становништвом који су на подручју Мачве, Рађевине, Цера, Јадра и на другим мјестима починиле аустроугарске, њемачке и бугарске трупе, те радовима и књигама на ту тему, извјештајима који су објављивани у угледном Швајцарском часопису

„Газет” (*Gazzete*) и другим међународним листовима, Рајс је дао значајан допринос дипломатској борби Србије против негативне пропаганде која је против наше земље тада вођена (Andelković 2021). „Светска се јавност згрозила на чудовишна дела наших непријатеља, који осетише Рајсов ударац”, а и након тога наставио је „речју и пером ратовати за српску ствар”, писао је лист Политика 1921. године (Политика 1921, 1).

Поред изузетно значајног рада на есхумацији, каталогизацији и пописивању злочина над српским цивилним становништвом, Рајс је присуствовао и борбама српске војске и писао извјештаје и свједочанства о догађајима и карактеру људи тог периода. Он је у својим књигама говорио о најбољим особинама српског колективног карактера, о гостољубивости, храбрости, родољубивости и значају народне традиције, али и о демократичности и „демократском духу” (Рајс 2014, 17; Рајс 1928; Andelković 2021). Називао је војнике краља Петра „војницима Правде” (Рајс 2014, 97) који радије иду у смрт него у срамоту и истицао да су Срби богати једном „величанственом и неискорењивом надом” (Рајс 2014, 78) и да су то људи који пјевају и када се веселе и када иду у јуриш и када их доводе у болнице. Дивио се образовању и старјешинским способностима војводе Мишића, скромности и памети војводе Степе Степановића, побједоносном ставу старог војводе Путника, народном духу краља Петра и храбрости младог престолонаследника Александра. Писао је Рајс и о томе да у ослобођеним дјеловима Македоније становници истичу да „Срби нису угњетачи него демократе који се труде да сваког задовоље” (Рајс 2014, 26) и француском утиску „како су сви Срби тако добри људи” (Рајс 2014, 45); о томе како су немачки заробљеници тврдили да су их Бугари лагали да су „Срби дивљаци који рањенике и заробљенике набијају на колац, да би их живе испекли”, а да је истина скроз другачија и да су говорили „штета што Срби нису наши савезници, а Бугари наши противници” (Рајс 2014, 31–32). Пишући, Рајс је на крају рата, 1918. године, вјеровао да ће Србија „оживети већа него што је икад била” и да „више неће бити усамљена у свету” (Рајс 2014, 88).

Управо због свог великог доприноса Арчибалд Рајс је био и дио делегације владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Мировној конференцији у Паризу 1919. године.

Ипак, као искрен пријатељ српског народа, Рајс није писао само о врлинама већ је упозоравао и на мане и колективне навике

и друштвене аномалије које би требали поправити. Он је истицао да многе њиве остају необрађене и да се не улаже у ствари од државног интереса под изговором да се новца нема, а да се, са друге стране, троше милиони „за политичке агитације које не доносе добро, већ зло овој земљи” (Рајс 1928, 7). Писао је о лошем уређењу јавне управе и чиновницима који лоше и лијено раде свој посао, о корупцији (Andelković 2021) која је посебно заразила оне који се „охоло називају интелигенцијом земље” (Рајс 1928, 8), о затворености елите и лошем политичком кадру који спутава и одбацује све који се истичу и издижу образовањем и посебношћу, о народу који је неискварен али има подмитљиву елиту. Примјећивао је да послије рата није истакнута довољна захвалност и сјећање на борце и хероје, нити кроз споменике нити кроз бригу о ратним инвалидима. По његовим ријечима „од свих земаља које су учествовале у рату ваша се најгоре односи према њима” (Рајс 1928, 10)

Највише негативних појава Рајс је примјетио код политичара, интелигенције, али и омладине. Писао је да да млади све више јуре за функцијама и виде државу као `краву музару`, а да странке и професионални политичари дубоко дијеле народ међусобним свађама и препуцавањем „ради властите рекламе” (Рајс 1928, 39), али чувају једни друге јер их међусобно спаја корупција.

Након Првог свјетског рата, он је међу народом у Србији остао врло цијењен. Тако га је Крупањ 1926. прогласио почасним грађанином, а исте те године „министар војске и морнарице, ђенерал Душан Трифуновић известио је својим писмом непоколебивога пријатеља нашега народа др. А. Рајса, да је др. Рајс за своје осведочено пријатељство према нашем народу, за своју осведочену храброст у прошлome рату и за неизмерне услуге учињене нашој ствари произведен за почаснога капетана I класе у нашој пешадији, са правом ношења униформе у свим свечаним приликама” (Политика 1926, 5).

Са друге стране, иако је у послијератном периоду остао у Србији и модернизовао техничку полицију при Министарству унутрашњих послова, његов рад је наишао на доста препрека.

Лист Политика 1921. године истиче да је Влада „умолила професора Рајса” да „свој рад посвети припреми за модерно организовање полицијске службе у нашој држави”, те да је он за кратко вријеме успио припремити нацрт закона, „организовао антропометријску службу, надзор над путницима, школу за полицајце”, али да за цијело то вријеме није наилазио ни на какву

подршку. Шта више „на сваком кораку професор Рајс морао је савлађивати гомиле ситних препрека, које су му на пут стављали немар, незнање, чак и пакост и завист наших људи на положајима” који су на крају успјели „да га избаце” (Политика 1921, 2)

„Ваше Министарство унутрашњих дела има „Техничку службу» коју сам ја својевремено основао са намером да је мало-помало оспособим да вам буде од велике користи. Пошто више нисам могао да поднесем свакојака злостављања, натерали су ме службеници и руководиоци тог министарства, да напустим то место; заменио ме је неинтелигентан човек који је од образовања имао два или три разреда гимназије и подофицирску школу. Он је потрошио много новца да би купио у Паризу и другим местима одличне инструменте и уређаје, а не зна њима да се служи нити зна чему служе. Ставио их је у застакљене ормаре и од њих направио изложбу некоришћених уређаја”, свједочи Рајс (Рајс 1928, 14–15)

Оспоравања је било и на самом почетку његовог рада у Србији јер су га због чињенице да је дошао на позив владе којом је председавао Никола Пашић, из других странака јавно етикетирали као `радикала`, а по његовом свједочењу то је ишло дотле да „су смислили и такву грозоту да ме поткажу савезницима као шпијунa” (Рајс 1928, 33).

У интервјуу за лист Политика 1928. године, он је говорио о припремама за прославу годишњице пробоја Солунског фронта које је узалуд спроводио годину дана, јер је након читавог тог посла, без информисања Рајса, утврђен нови организациони одбор и кроз други датум обиљежавања. Због таквог односа он се пред крај живота и повукао са јавних функција изјавивши да се његов рад *„толико омета и багателише, да ми се довољно ставља на знање како вам више нисам потребан”* (Политика 1928, 1). Управо овај интервју направљен је поводом спекулација да Рајс намјерава да напусти Србију, што је он и потврдио истичући да га је наш народ *„својим херојством и својом племенитошћу толико освојио”* да је рјешао да у Србији остави своје кости, али да је разочаран ометањем у раду и принуђен да размишља о одласку. *„Очекивао сам да ме нико не омета у моме раду на добру ове земље и овога народа. Међутим, ја сам скоро увек, не само ометан, већ сам увек, кад сам такав посао почињао, добијао ногу у леђа”*, изјавио је др Рајс (Политика 1928, 1).

Не само да је његов рад био оспораван, него је доживљавао и јавне непријатности. Тако је једном приликом пријавио надлежнима

да полицајци у јужној Србији злоупотребљавају положај отимајући новац од народа. Међутим, они због своје политичке припадности нису били кажњени, и чак су Рајса толико јавно извријеђали да је био принуђен да поднесе оставку (Рајс 1928). Након подношења оставке, исти они који су га позвали да помогне Србији у рату, нису марили за њега.

„А када су ме интриге и прљавитине забушаната из Министарства унутрашњих дела (и то мене који сам све своје поконио вашој земљи) принудиле да поднесем оставку и тако изгубим скромну плату, исти тај Пашић је одбио да ме прими”, тврдио је Рајс (Рајс 1928, 47). Пашић је *„био реалиста и мислио да су сви људи као он”* и када су му приговорили због лошег поступања према Арчибалду Рајсу он је рекао: *„Па, шта хоће тај човек? Три пута сам му нудио новац, а он је одбио?”* (Рајс 1928, 47)

На жалост, чак је и смрт овог великог пријатеља нашег народа била предмет новинских расправа и довођена у везу са свађом са бившим министром, Миланом Капетановићем, који му је био комшија, како су писале новине дан после Рајсове смрти (Политика 1929).

Ипак, ништа од овога није умањило поштовање које је уживао у народу и медијима. На насловној страни Политике после његове смрти Миомир Миленовић, уредник овог дневног листа писао је: *„Нестао је један велики пријатељ нашег народа, и више него пријатељ, један од наших, један од вредних сарадника на великом делу нашег Ослобођења”* (Политика 1929, 1). Његовој сахрани, поред званичника, присуствовао је и велики број грађана, „разних културних и хуманих организација, и велики број ратника, другова са фронта Арчибалда Рајса” (Марковић 2010).

АРЧИБАЛД РАЈС ПОНОВО МЕЂУ СРБИМА

Име Арчибалда Рајса у последњих 30 година у српској јавној сфери има искључиво позитивну конотацију. Још 1994. године у Крупњу је добио спомен-чесму, а данас се у медијима назива војником „истине и правде” (Вулићевић 2021). Он се сматра пријатељем наше земље, примјером странца који је учинио много за Србију и поправљање слике Србије у свијету, и човјека који је успио да проникне у колективни дух нашег народа и да препозна и наше врлине и наше мане. Због тога се о њему све више пише и говори, а постоје иницијативе „да готово у сваком граду по једна улица

или школа понесу Рајсово име” (Andelković 2021). За сада, улице са овим називом постоје у Београду (на Чукарици и у насељу Вранић у Барајеву), Крушевцу, Новом Саду, Зајечару, Врбасу, Зрењанину, Обреновцу, Крагујевцу, Пожаревцу, Смедереву, Сурдулици, Лозници, општини Мало Црниће и Бања Луци. Од 2003. године једна основна школа у Београду је понијела име „Др Арчибалд Рајс”.

На осамдесету годишњицу Рајсове смрти, 2009. године, у Топчидерском парку у Београду обновљен је споменик који му је још 1931. године подигло Удружење резервних официра и ратника, а израдио вајар Марко Брежанин. Овај споменик уписан је на списак споменика културе (Споменици културе у Србији n.d.) и представља непокретно културно добро Србије, као и кућа у којој је живио до смрти а која се налази у Булевару војводе Мишића у Београду. Десет година након тога, поводом 90 година од његове смрти 2019. године снимљен је и приказан и документарни филм „Чујте Срби - Арчибалд Рајс” редитеља Горана Вукчевића. „Невероватно колико је тога дао за 54 године, а умро је разочаран - наводи Вукчевић.” (Džodan 2014). Поред филма, 2021. године у Службеном гласнику је објављена и занимљива књига инспирисана Рајсовим животом и дјелом - „Шифра Рајс”, аутора Лазара Јовановића који сматра да Рајс није довољно видљив у српској јавности и да велика већина зна само да је написао „Чујте Срби” (Marković 2022).

Научне институције, нарочито оне које се баве областима за које је др Арчибалд Рајс био стручан такође му одају почаст на различите начине. На Криминалистичко-полицијском универзитету у Београду постоји спомен соба Арчибалда Рајса, у којој се налазе предмети као што су штап са угравираним Рајсовим иницијалима, његов ручни сат, лула и муштикала, портрет Арчибалда Рајса који је 1929. године насликао Марсел Амиге, и друге ствари, а сама спомен соба се може погледати и онлајн. На овом факултету и једна сала носи име „Свечана сала – Арчибалд Рајс”. Такође, од 2011. године одржава се и Међународни научни скуп „Дани Арчибалда Рајса” у организацији ове научне установе, у ком учествују стручњаци, професори и академски радници из области „права, безбједности, криминалистике, студија полиције, форензике, медицине, као и чланови националног безбједносног сектора који учествују у едукацији полиције, војске и других безбједносних служби” (Milošević 2013, 9) из бројних земаља, а након сваког скупа објављује се зборник научних радова.

Оно што је занимљиво је начин спомињања лика и дјела др Арчибалда Рајса у јавности и медијима. Наиме, много мање се говори о самом његовом животу и дјелу, а много више се инструментализује његово име и радови, односно Рајс и оно што је писао о Србима користе се у медијским наративима као аргумент у прилог одређеној тези која се од стране наратора жели истаћи.

Тако са једне стране они који желе позвати на јединство и изазвати позитивну емоцију, а то су најчешће јавни званичници, користе име Арчибалда Рајса као симбол и персонификацију тема и вриједности као што су храброст, слога, поштење, пријатељство према српском народу итд. Нпр. министар Републике Србије, Ивица Дачић, говорећи о Рајсу истакао је: «Да је данас жив, занимало би ме шта би рекао. Али, оно што је као поука остала за нас јесте да будемо јединствени, да заједно дефинишемо своје националне и државне интересе и да као народ заједно идемо напред» (Дачић 2014).

Слично говоре и званичници града Београда који сваке године обиљежавају годишњицу Рајсове смрти испред споменика у Топчидерском парку. „Град Београд ће наставити да чува сећање на великог српског патриоту, хуманисту, утемељивача форензике у Србији и искреног српског пријатеља” (Beoinfo 2022) истакла је заменица градоначелника Београда, Весна Видовић 2022. године, а и помоћник градоначелника 2019. године, Андреја Младеновић је говорио: „Др Арчибалд Рајс био је велики пријатељ српског народа, сјајан стручњак који је обележио своје време, али и будућност остављањем важних порука о нашим манама и врлинама које недовољно истичемо и негујемо. Његове поруке остају поколењима која долазе и надам се да ћемо из његове заоставштине научити много и да његову улогу никада нећемо заборавити” (Blic 2019).

Са друге стране, они који критикују стање у друштву, јавној администрацији, медијима или држави помињу Арчибалда Рајса користећи се наративом компарације, односно узимају Рајсове примјере и записе о корупцији, лошем стању у управи или поткупљивости елите као аргументе у прилог тези да те аномалије до данас нисмо искоријенили. Новински наслови текстова о Рајсу су у том смислу индикативни и најчешће су у форми питања „да ли су Срби чули Арчибалда Рајса?” и „где би Србија данас била да смо га послушали” (RTS 2016; Živanović Popović 2016; Ђорђевић 2019; Anđelković 2021).

Тако се рецимо Рајсово свједочење о примјеру тадашњег министра финансија Стојадиновића, који је избјегао учешће у рату, али

је злоупотребио положај да се обогати тргујући ратним обвезницама, користи када се говори о савременим ратним профитерима, Рајсово критиковање корупције у Краљевини СХС или примјер о господину Вукићевићу, који је био гимназијски професор, а по уласку у политику брзо постао власник две велике зграде у Београду (Рајс 1928) користе да би се указали на укоријењеност корупције у српској политици, а примјери наведени у „Чујте Срби”, како „вагони робе често и не полазе ако их не покрене свежањ новчаница које даје шефу станице” а „предмети на царини и код полицијског комесари одуговлаче ако нема подстрека у виду бакшиша” (Рајс 1928, 19) користе се да би се указало на сличне аномалије мита и злоупотребе службеног положаја данас (Ђорђевић 2019). Тврди се да „све оно на шта је овај велики човек указивао постоји и данас – корупција на свим нивоима, страначка запошљавања, политичко богаћење” (Živanović Popović 2016).

Подаци и истраживања стручних организација говоре у прилог томе да нисмо довољно чули оно што нам је др Арчибалд Рајс писао. Према извјештају који је за 2022. годину објавила „Транспарентност Србија”, Република Србија је на листи перцепције корупције пала за још пет мјеста и сада је на 101. мјесту од 180 земаља из цијелог свијета (Transparentnost Srbija 2023).

Поред овога и његова смрт се инструментализује те се у медијима из године у годину репликују сензационалистичка писања о нестанку срца др Арчибалда Рајса. Наиме, по Рајсовој жељи његово срце је постхумно положено у урну на Кајмакчалану и по званичној верзији ту урну су сломили бугарски војници почетком Другог свјетског рата, а Рајсово срце сакрили. Међутим 2014. године је објављен новински текст у ком се наводи да „становници те области тврде да је срце Арчибалда Рајса остало у маленој цркви Светог Петра све до повлачења ЈНА из Македоније почетком деведесетих година” (Blaževska 2014) и да га је један од војника понио замотаног у хартију да га сачува али да се и даље не зна гдје га је склонио. Овај текст се након тога често понавља у српским медијима са насловима „Мистерија на Кајмакчалану”, „Где је нестала урна са срцем Арчибалда Рајса”, „Нестало срце великог српског пријатеља” и слично.

ЗАКЉУЧАК

*Каг ми се овде, у земљи српској,
Заврши стіаза живоїних дана
Желим да моје срце ѿочива
Високо изнад Кајмакчалана.*

*И засіао је с іом ііойлом жељом
И своје лейе очи за навек свео
Пошійо је дао Србији граіој
Снове и младосій и живої цео*

- писао је Војислав Илић Млађи у пјесми „Заветна жеља др Рајса”. И заиста је др Арчибалд Рајс дао Србији „*снове и младост и живот цео*”. Како видимо, његове заслуге на расвијетљавању злочина над српским цивилним становништвом у Мачви, Подрињу, Јадру и другим мјестима али и његова храброст и пријатељство због којих је проживио судбину српске војске иако није морао, биле су препознате од стране војника, народа и тадашњих медија и тако је остало све до његове смрти и послије ње. Чинило се да и државни функционери и политичари тога доба уважавају др Рајса с обзиром на његово учешће на Мировној конференцији у Паризу и добијање задужења у Србији по завршетку Првог свјетског рата. Међутим, из писања медија и историјских извора видимо да је Рајс наилазио на бројне препреке у свом раду у послеријатној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и чак био предмет политичких интрига.

Дјелује да у последњих 30 година име др Арчибалда Рајса постаје битан дио онога што зовемо јавна историја. Све више улица добија његово име, појављују се књиге инспирисане његовим радом, јавни званичници сваке године обиљежавају дан Рајсове смрти испред споменика у Топчидерском парку у Београду, а од 2011. године одржава се међународни научни скуп посвећен њему и областима за које је био стручан.

Оно што је занимљиво је да се у јавној сфери његово име често инструментализује односно сјећање на његов лик и дјело користе се да би се указало на одређене појаве у српском друштву данас или да би се потврдио аргумент у вези са неким нашим особинама. Просто речено, Рајс се у медијима и јавности чешће помиње да бисмо говорили сами о себи него да бисмо говорили о његовом животу и дјелу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вулићевић, Марина. 2021. „Војник истине и правде.” *Политика*. Последњи приступ 4. мај 2023. <https://www.politika.rs/scc/clanak/478262/Vojnik-istine-i-pravde>.
- Дачић, Ивица. 2014. „Рајс – велики познавалац српског народа.” *СПС званична веб презентација*. Последњи приступ 5. мај 2023. <https://www.sps.org.rs/2014/03/03/rajs-veliki-roznavalac-srpskog-naroda/>.
- Ђорђевић, Миодраг Р. 2019. „Чујте, Срби, чувајте се себе.” *Политика*. Последњи приступ 4. мај. <https://www.politika.rs/scc/clanak/434165/Cujte-Srbi-cuvajte-se-sebe>.
- Колаковић, Александра (2023), „Јавна историја (l’histoire publique) у Француској.” Културни центар Новог Сада, веб презентација. Последњи приступ 3. мај. <https://www.kcns.org.rs/agoa/javna-istorija-l-histoire-publique-u-francuskoj/>.
- Марковић, Живко (2010), „Родолф Арчибалд Рајс.” *Глас Цера, Часопис за духовни и национални препород*. Последњи приступ 5. мај 2023. <https://glassacera.wordpress.com/2010/11/27/%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D1%84-%D0%B0%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B4-%D1%80%D0%B0%D1%98%D1%81/>.
- Политика*. 1921. „Професор Др Р. А. Рајс.” Београд: 5. децембар 1921.
- Политика*. 1926. „Др Рајс капетан наше војске.” Београд: 24. септембар 1926.
- Политика*. 1928. „Професор Рајс напушта нашу земљу.” Београд: 11. септембар 1928.
- Политика*. 1929. „Р. А. Рајс.” Београд: 9. август 1929.
- Рајс, Арчибалд. 1928. Чујте Срби. Етхос.
- Рајс, Арчибалд. 2014. Писма са српског фронта 1916-1918. Нови Сад: Артпринт.
- Анђелковић, Наташа. 2021. „Arčibald Rajs: Da li su i koliko Srbi čuli prijatelja iz Prvog svetskog rata.” *BBC*. Poslednji pristup 9. мај 2023. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-57708547>.

Blaževska, Katerina. 2014. „Gde je srce Arčibalda Rajsa?” *DW*. Poslednji pristup 9. maj 2023. <https://www.dw.com/sr/gde-je-srce-ar%C4%8Dibalda-rajsa/a-17926172>.

Blic. 2019. „Venci na spomenik arčibaldu rajsu Obeleženo 90 godina od smrti velikog prijatelja srpskog naroda.” Poslednji pristup 9. maj 2023. <https://www.blic.rs/vesti/beograd/venci-na-spomenik-arcibaldu-rajsu-obelezeno-90-godina-od-smrti-velikog-prijatelja/dvlp1ly>.

Beoinfo. 2022. „Vesna Vidović položila venac na spomenik Arčibaldu Rajsu.” Poslednji pristup 9. maj 2023. <https://www.beograd.rs/lat/beoinfo/1796598-vesna-vidovic-polozila-venac-na-spomenik-arcibaldu-rajsu/>.

Džodan, Neven. 2014. „Tajne fotografije Arčibalda Rajsa.” *Blic*. Poslednji pristup 8. maj 2023. <https://www.blic.rs/kultura/vesti/tajne-fotografije-arcibalda-rajsa/4d7hy0g>.

Milošević, Goran ur. 2013. „Tematski zbornik radova – Dani Arčibalda Rajsa.” Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, Službeni glasnik.

Marković. M. 2022. „Rajsovo zaveštanje: Policijski inspektor Lazar Jovanović, autor trilera u izdanju Službenog glasnika.” *Novosti*. Poslednji pristup 10. maj 2023. <https://www.novosti.rs/kultura/vesti/1129559/rajsovo-zavestanje-policijski-inspektor-lazar-jovanovic-autor-trilera-izdanju-sluzbenog-glasnika>.

Pivljanin, Ranko. 2014. „Priljavi i zli Srbi.” *Blic*. Poslednji pristup 2. maj 2023. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/prljavi-i-zli-srbi/xlhzy4c>.

RTS. 2016. „Da li su Srbi čuli Arčibalda Rajsa.” <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/2413018/da-li-su-srbi-culi-arcibalda-rajsa.html>.

Transparentnost Srbija (2023), “CPI 2022 konferencija za novinare TS i detaljni podaci CPI 2022.” Poslednji pristup 4. maj 2023. <https://www.transparentnost.org.rs/sr/istraivanja-o-korupciji/indeks-percepcije-korupcije-cpi>.

Zarić, Snežana. 2014. „Bestijalnost kakvu Evropa nije videla!” *RTS*. Poslednji pristup 10. maj 2023. <https://web.archive.org/web/20140705102809/http://www.rts.rs/page/stories/sr/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8+%D1%80%D0%B0%D1%82/story/2216/Srbija+u+Velikom+ratu/1599625>

[/%E2%80%9EBestijalnost+kakvu+Evropa+nije+videla!%E2%80%9C.html](#).

Živanović Popović, Natalija. 2016. „Čujte Srbi! Gde bi Srbija danas bila da smo pre gotovo jednog veka poslušali reči Arčibalda Rajsa.” *Blic*. Poslednji pristup 10. maj 2023. <https://www.blic.rs/vesti/politika/cujte-srbi-gde-bi-srbija-danas-bila-da-smo-pre-gotovo-jednog-veka-poslusali-reci/ynppzql>.

Jelena Vujanović*

Institute for Political Studies, Belgrade

ARCHIBALD REISS IN SERBIAN MEDIA AND SERBIAN SOCIETY: THEN AND NOW

Resume

When the name “Archibald Reiss” is mentioned in Serbian society today, it has a positive connotation and a heroic narrative. He was a foreigner who knew the soul of the Serbian people and was on our side in the most difficult moments. A friend of our people who described our virtues but also criticized some of our collective characteristics.

How was this Swiss man portrayed in our media and public throughout history, and how do we write about him today? Did citizens, media and public officials observe and respect him in the same way while he was alive, during his stay and work in Serbia? On the other hand, can it be said that the collective characteristics he attributed to us are still present, more than 90 years after the publication of the book “Listen Serbs?”.

Keywords: *Archibald Reiss, social networks, public history, collective memory, national identity*

---

* E-mail address: jelevujanovic@gmail.com.

Душан Радујко*

Институт за политичке студије, Београд

Виктор Стаменковић**

Историјски музеј Србије, Београд

ПРЕДСТАВЉАЊЕ АРЧИБАЛДА РАЈСА У ОНЛАЈН ИСТРАЖИВАЊУ У ПЕРИОДУ 2013 – 2023.

Сажетак

Циљ овог рада је пружање увида у начин на који извештавање онлајн медија уоквирује лик и дело Арчибалда Рајса, посматрајући узорак текстова из шест интернет портала у периоду 2013 – 2023. Водећи се теоријом оквира анализа тражи устаљене обрасце наглашавања одређених аспеката рада Арчибалда Рајса и умањивање других. Ова анализа врши се путем два корака. Кратки биографски осврт на живот и каријеру Арчибалда Рајса, и анализа аргумената изнетих у његовој књизи Чујте Срби утврђује почетни историјски и политички контекст. На темељу овог поступка, одређују се потенцијални елементи оквира и спроводи анализа 183 текста који чине узорак анализе. Рад нуди два закључка. Прво, упркос великом утицају на његов лични и професионални живот, Рајсова улога друштвеног критичара се јавља у само 28,9% посматраних текстова. Друго, уочен је устаљени оквир који се фокусира искључиво на ту улогу друштвеног критичара која се изостаје другде и наглашава негативан став који је Рајс имао према политичкој

---

* Имејл-адреса: dusan.radujko@ips.ac.rs.

** Имејл-адреса: stamenkovicviktor97@gmail.com.

елити свог времена. Анализа открива и да је овај оквир диспропорционално концентрисан у појединим медијима, а одсутан у другим.

Кључне речи: Арчибалд Рајс, Медијски оквир, Друштвена критика, онлајн медији

УВОД

Писање рада о лику и делу Арчибалда Рајса подразумева превазилажење неколико препрека. На почетку, један рад није довољан да у потпуности обухвати тако значајну историјску личност каква је био Рајс, чак и онда када би занемарили његов хуманитарни рад и емоционална везаност за српски народ. Рајс је у професионалном смислу примарно био хемичар, професор, криминолог, и када би се фокусирали само на тај део његове биографије, овај задатак не би био нимало лак. Када се на ово дода и посебан однос који је током живота развио према Србима и Србији, и још важније, начини на које је тај пријатељски однос непрестано исказивао, овај задатак постаје још тежи. Ипак, иако је Арчибалд Рајс један од најзначајнијих странаца у српској историји, научна литература која се бави његовим животом и делом је првенствено фокусирана баш на разумевање његове свестране каријере и историјске чињенице повезане са његовим животом.

Жеља нам је да у раду истражимо његов утицај из друге перспективе, померајући фокус са чињеница о његовом животу, на начин на који он утиче на савремени дискурс скоро стотину година након његове смрти. Поновно интересовање за живот и рад Арчибалда Рајса у последњих десет година упознало је многе са његовим именом, али га је у исто време одвојило од историјског контекста у којем свака личност мора да се посматра. То омогућава стварање различитих, па чак и контрадикторних, слика о појединцу, кроз одвојене дискурсе који наглашавају одређене аспекте његовог живота, а умањују друге. Овај процес је непрестан, и начини на који разумемо историјске личности и појаве су у сталном процесу еволуције и преиспитивања. Један вид овог процеса, од посебног значаја за разумевање формирања јавног дискурса, је процес медијског уоквиравања. Овај поступак подразумева повећавање важности одређене перспективе о теми у односу на друге приликом медијског

извештавања. Када је у питању комплексан живот и каријера какву је имао Арчибалд Рајс, простор да се нагласи један његов успех, а занемаре други, постаје још већи. Истраживачко питање на које ће овај рад покушати да одговори је да ли постоје одређени обрасци уоквиравања који се јављају у текстовима онлајн медија у Србији који помињу Рајса? Од посебног значаја за рад је добијање увида у начин на који медији говоре о његовој улози друштвеног критичара и да ли се овај аспект његове каријере наглашава или игнорише у извештавању. Рад ће ово урадити кроз следећи поступак. Прво ће бити представљен метод и узорак коришћен у анализи, након чега следи кратак осврт на биографију Арчибалда Рајса. Друштвена критика коју он нуди у делу *Чујте Срби* ће бити представљена и стављена у контекст политичке мисли. Након овога, елементи оквира ће бити одређени на основу већ представљеног садржаја о Рајсовом животу и каријери и узорак текстова ће бити анализиран у потрази за устаљеним обрасцима уоквиравања.

МЕТОДОЛОГИЈА

Приступ који ће овај рад применити се примарно заснива на теорији уоквиравања у медијском извештавању. Теорија оквира се доминантно темељи на раду Роберта Ентмана (*Robert Entman*) који у свом чувеном раду из 1993. године уоквиравање дефинише као процес који подразумева „одабир одређених аспеката перципиране стварности и додавање на њиховом значају у комуникативном тексту, на начин који промовише одређени проблем, дефиницију, каузалну интерпретацију, и/или предлог решења” (Entman 1993). Ентман објашњава процес којим утицајни оквири имају ефекат на јавност кроз концепт схема, које омогућавају да се нове информације уклопе у „постојећу организацију знања” (Entman 2007). У случају анализе извештавања о појединим историјским личностима, да би оквир био успешан он мора да нагласи аспект живота и дела који се уклапа у већ стабилне претпоставке међу публиком.

Ипак, важно је напоменути да је приступ анализе медијског уоквиравања најчешће примењиван за обраду актуелних контроверзних тема, као што су климатске промене, расизам, економске кризе... Насупрот овом стандардном обрасцу, постоје и радови који јесу усмерени на медијско уоквиравања извештавања о личностима од јавног значаја, укључујући спортисте (Boykoff and

Carrington 2020), особе оптужене у високо профилним истрагама (Smith and Pegoraro 2020) и политичаре (Araújo and Prior 2021). У овом раду анализа је усмерена на уоквиравање живота и дела једне историјске личности, Арчибалда Рајса. Пратећи Ентманову дефиницију, то подразумева тражење образаца наглашавања одређених аспеката Рајсовог рада, а занемаривање других. Од највећег значаја за ово истраживање је вид уоквиравања који се користи да нагласи или занемари Рајсову улогу као друштвеног критичара, примарно кроз његово дело *Чујте Срби*. Поступак који ће бити коришћен за разумевање овог процеса у раду подразумева кратки биографски осврт, позиционирање његове политичке мисли исказане у *Чујте Срби* у теоријски контекст и анализу извештавања о њему у контексту ова два претходна корака. Представљајући лик и дело Арчибалда Рајса, рад ће тражити обрасце одступања или наглашавања одређених делова у извештавању.

Два фактора су била од значаја приликом одабира онлајн медија из којих су преузети текстови коришћени у анализи. Први фактор је релевантност, коју смо првенствено схватили као број прегледа странице. Од шест новинских портала укључених у анализу четири су међу десет најпосећенијих сајтова у Србији.¹ Додатни аспект релевантности који смо узимали у разматрање јесте и присутност портала током посматраног периода. Новији медији, чак иако су посећени, не би пружали текстове релевантне за анализу. Други фактор је разноврсност, коју смо осигурали укључивањем портала различитих типова, укључујући таблоидне, али и медије који се често карактеришу као „независни” или „опозициони”, у зависности од перспективе. Због осигуравања разноврсности нису укључени неки од популарних таблоидних портала, поготово имајући у виду да се наслови па чак и текстови често јављају у скоро идентичном облику у различитим медијима тог типа. Користећи ова два фактора у анализу смо уврстили портале *Блиц*, *Курир*, *Информер*, *Вечерње Новости*, *Н1* и *Данас*.

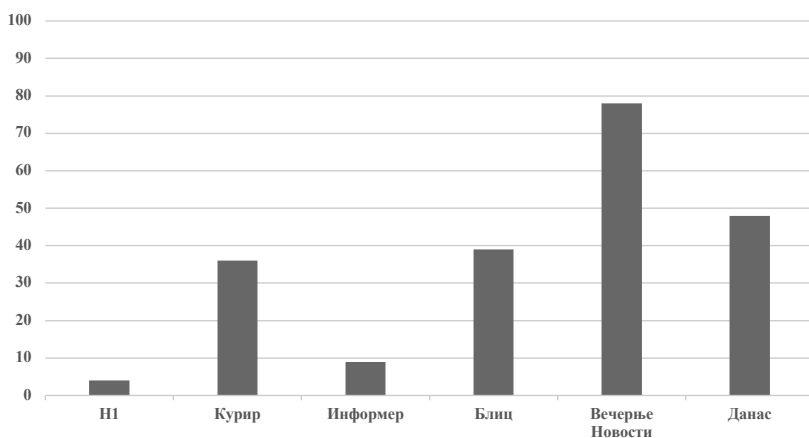
Текстови који чине сам узорак за анализу су преузимани из садржаја објављеног у десетогодишњем периоду 2013 - 2023. Овај период је изабран јер обухвата период обележавања стогодишњице од Првог светског рата, а не сеже у време када интернет портали нису били од приметног значаја за медијски систем Србије. Међу текстовима објављеним у овом периоду тражени су они који помињу

¹ Листу можете погледати на: NativeMedia, n.d.

Арчибалда Рајса. Ово укључује текстове који су биографског карактера и искључиво се баве овом историјском личношћу, али и текстове који Рајса помињу или цитирају укратко. Оваквих текстова било је 214 у периоду 2013 - 2023. Од тога је 78 из *Вечерњих Новости*, 48 из *Данаса*, 39 из *Блица*, 36 из *Курира*, 9 из *Информера* и 4 из *Н1* (Графикон 1). Велика разлика у помињању Арчибалда Рајса представља податак за анализу сам по себи, али не утиче на анализу оквира представљену у овом раду.

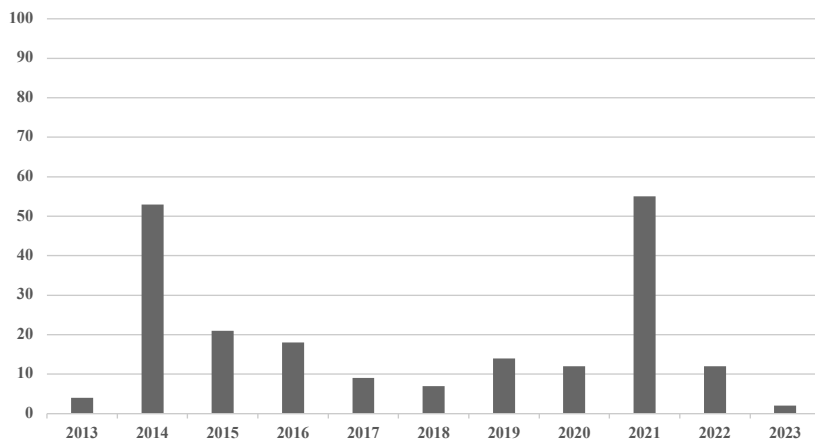
Графикон 1: Текстови о Арчибалду Рајсу према порталима на којима су објављени

Извор: Обрада аутора.

Важно је и напоменути да постоји велика временска концентрација у узорку. Наиме, текстови који садрже помињања Арчибалда Рајса су најзаступљенији 2014. и 2021. (Графикон 2). Скок броја текстова 2014. године, на стогишњицу почетка Првог светског рата (са 4 на 53), је очекиван. Свакако, та чињеница и указује Први светски рат као главну асоцијацију на Рајса, што ћемо видети и у анализи оквира. Скок 2021. године је директно повезан са великим бројем текстова у *Вечерњим Новостима* у том периоду. Ипак, важно је напоменути да су ти текстови већински били о Рајсу у целини. Иако су и ови текстови утицали на перцепцију јавности, чињеница да су објављени у целости их искључује из наше анализе уоквиравања. Када њих искључимо остајемо са 183 текста као коначним бројем укљученим у анализу. Овиме и презаступљеност текстова из 2021. године престаје да буде релевантна.

Графикон 2: Текстови о Арчибалду Рајсу према години објављивања

Извор: Обрада аутора.

АРЧИБАЛД РАЈС – ВОЈНИК ПРАВДЕ И ПРАВА

У 54 године његовог живота, линија судбине Арчибалда Рајса успела је да споји дела, професије и уверења, које су дала велику и турбулентну биографију, достојну времена у коме је Рајс живео. Рођен 1875. године у Хаузаху у јужној Немачкој, под именом Рудолф Арчибалд Рајс, током живота био је Немац, Швајцарац, Србин, хемичар, форензичар, хуманитарац и професор.

За разлику од своје браће која су редом бирала војничку каријеру, Рајс са 18 година одлази у Швајцарску на студије хемије, које убрзо завршава и постаје доцент на Универзитету у Лозани. Тада отпочиње своју академску каријеру током које врши велики број истраживања на пољу фотографије, медицине и криминалистике, те због свог рада у овим областима постаје пионир научне криминалистике и светски признат научник тог доба. Услед овакве репутације, српска влада га након избијања Првог светског рата позива да као међународно признат криминолог који долази из једне неутралне земље, дође у Србију и извештава о злочинима над српским становништвом које су чинили прво аустроугарски и немачки, а затим и бугарски војници. Никола Пашић том приликом му је рекао: „Отиђите на фронт, отворите очи и уши и онда кажите свету шта сте видели и чули” (Криминалистичко - полицијски универзитет n.d.). Рајс је

управо то и учинио. Током све четири године трајања рата, обилазио је фронтове, од Мачве, преко Албаније, до Кајмакчалана, и писао о ономе што је тамо затекао. Чланци и извештаји о злочинима окупационих снага у Србији које је током тих година објављивао у иностраним листовима, играли кључну улогу у упознавању европске и светске јавности са ратним страховима које су се дешавале у Србији, и креирања симпатија према српској војсци (Pavlović 2021).

Пишући ове извештаје, код Рајса се развила велика љубав према српском сељаку, што га је мотивисало да поред свог професионалног задатка – да извештава о злочинима против цивила, отпочне и са хуманитарним радом како би помогао народ „чија морална својства надмашују морална својства многих других народа” (Рајс 1928). Организовао је прикључање помоћи за избеглице и становништво у окупираној Србији, помагао одлазак српске деце на школовање у Швајцарску, а хонораре за своје чланке слао српском француско-српском сиротишту у Паризу (Centar za kulturu Kladovo 2018)

Због свог рада и ангажовања на страни Србије и савезника, Рајс се, не само у противничким земљама, него и у самој Швајцарској сусретао са нападима и осудама. Немачке и аустријске новине редом су га нападале због тога шта је он, као Немац, прешао на страну непријатеља, па га се чак и рођена породица одрекла (Petrović 2022).

Ипак ово као да му није тешко пало, и као да је помогло да преломи да у миру жели да живи са народом који је у рату толико заволео. Настањује се у Београду где је првих година након рата отпочео рад на модернизацији криминалистичке технике при Министарству унутрашњих послова нове државе. Међутим, разочаран неким негативним појавама у друштвеном и политичком животу, као и изостанком подршке за свој рад, убрзо се повлачи са свих јавних функција и води скроман живот све до своје изненадне смрти 1929. године. Умро је тихо и скромно, како је и живео већи део послератног живота, од последица можданог удара задобијеног након расправе са комшијом, бившим министром, Миланом Капетановићем (Кљајић 2009). Сахрањен је на топчидерском гробљу, а по сопственој жељи његово срце је положено на Кајмакчалану. Одликован је од стране Србије, Луксембурга, Румуније, Грчке, Русије и Француске, а на сабљи коју је на поклон добио од Удружења резервних официра и ратника, било је угравирано: „Војнику правде и права, другу из Великог рата, почасном капетану Рајсу, у знак признања за учињене заслуге нашој отаџбини” (Криминалистичко - полицијски универзитет n.d.).

Велики пријатељ Срба и човек са много заслуга, данас је (нажалост) најпознатији по свом рукопису *Чујте Срби*, које је као политички тестамент оставио да се објави након његове смрти. На то се ипак чекало још неколико деценија, па је дело објављено тек 90их година прошлог века, због чега и данас постоји извесна сумња у његову аутентичност. Било како било, ово дело до данас остаје један од најзначајнијих омажа и опомена српском народу, у коме Рајс описује низ српских врлина и свеprisутну деградацију која је наступила у српском друштву на почетку 20. века, за коју су, по њеми, доминантно криви политичари и српска интелигенција. На основу самог дела можемо закључити много о Рајсовој идеологији и политичким ставовима - он је конзервативац и традиционалиста у ставу према савременим друштвеним кретањима. Противи се школовању жена, напуштању села и сматра да успешна држава треба да се развија на пољопривреди. Поред овога, он је и популиста. Прави јасну разлику између доброг и честитог српског сељака који је добио рат, и одрођене интелигенције и корумпираних политичара који кваре народ. Противник је парламентаризма (барем оног какав постоји у Србији), и одлучно се залаже за меритократију, а на моменте чак и за неку врсту корпоративизма, поредећи успешну државу са модерним индустријским предузећем. На крају он је и патриота, јер целокупно дело има патриотски задатак – да се укаже на највеће друштвене мане како би се оне поправиле.

ДРУШТВЕНА КРИТИКА У ДЕЛУ *ЧУЈТЕ СРБИ*

Читајући дело *Чујте Срби* увиђамо да њега одликује пет ствари које Рајс сматра највећим манама Српског народа. Те мане су отуђеност интелигенције, корупција политичких елита, похлепа, нерад и незахвалност. Ових пет мана искористили смо да дефинишемо елементе друштвене критике у следећемо поглављу. Овде ћемо презентовати Рајсов приступ свакој од њих, а интересантно је да неке од ових замерки данас веома често можемо наћи у литератури која се бави теоријама о популизму:

Отуђеност интелигенције - Јаз између обичног народа, сељака, са једне, и отуђене интелигенције и политичара, са друге стране, представља централни мотив дела. Рајс овде све квалитете српског друштва (гостопримство, храброст, демократичност...) приписује обичном народу, који је те особине сачувао, често не

захваљујући, већ упркос својој елити. Према њему, српска елита је своје најгоре особине исказала током Првог светског рата када је „добро искористила жртвовање и одрицање народа и када је захваљујући пажњи и почастима којима су је обасипали а које су биле намењене храбрим браниоцима Србије постала још много гордија, надувенија и завидљивија него пре рата” (Рајс 1928, 14). Подлогу и један од узрока за овакво понашање српске интелигенције Рајс уочава напуштање сеоског живота и прелазак у град на студије, када они који стекну неко благостање и дођу у додир са профињенијим градским животом, већ по правилу почну себе да сматрају бољим од саљака који живе једноставно (Рајс 1928, 12). Најдаље у овоме су ишли студенти који су одлазили на студије у иностранство, а који су по повратку себе сматрали супериорнијим од других јер су стекли високо образовање у Европи (Рајс 1928, 12)

Овај мотив о подели друштва на две супротстављене групе – неисквареног *народа* и покварене и отуђене *елите*, са данашње тачке гледишта се посматра као главна одредница теорија о популизму (Mudde 2004, 2007; Mudde and Kaltwasser 2012). Међутим, овде треба напоменути да, будући да термин популизам данас углавном има негативну конотацију, наша идеја није да учитавамо било какав вредносни спектар у ово дело, већ да идеје које је Арчубалд Рајс изнео у њему класификујемо на основу постојећих теоријских знања. С тим у вези, треба узети у обзир и то да су овакве идеје биле значајно заступљене у Европи између два рата, те да је Рајс ово дело писао у време праве експанзије популистичких покрета, који су углавном наглашавали улогу сељака и залагали се за организацију државе која би у свом центру имала овај слој становнишва (Canovan 1981).

Корупција политичких елита - Овај елемент нужно проистиче из претходног и говори о томе да је елита свој статус искористила, а и даље га користи, искључиво ради задовољавање својих личних интереса. Рајс овде наводи низ примера, од Милана Стојадиновића преко Радета Пашића, те на њиховом понашању објашњава како се српска интелигенција држала за време рата. То „отмено друштво”, поред тога што јавни интерес користи како би задовољило лични, оно не дозвољава неком свом члану да се издигне изнад просека, јер би тиме показао да је од њега бољи, „већ свим средствима настоји да препречи пут ономе ко се осмели и пожели да иступи из његових редова” (Рајс 1928, 8). Овде се види и Рајсова огорченост како политичарима, тако и политичким системом, јер за српски

парламентаризам (али и за парламентаризам уопште) каже да је „старац нагрижен болештинама” (Рајс 1928, 22) те да га треба заменити новим системом. Ово је такође једна од одлика како старих, тако и нових популистичких покрета (Riedel 2022).

Похлена - И док су корупција и отуђеност углавном резервисани за елиту, овај елемент поред елите почео је да захвата и остале слојеве становништва. Рајс разлог за толиком жудњом за новцем код Срба види у томе што су у вековима под турском влашћу живели у сиромаштву, те су након ослобођења, када су коначно могли да стичу за себе, а не за другог, све почели да посматрају материјално. У жељи да што пре ухвати ток са европским народима, српско градско становништво, одмах је почело да се облачи по европској моди и да „ропски прати сва застрањивања и све глупости такозваног савременог живота” (Рајс 1928, 8).

Нерад - Живот под турском окупацијом на Србе је према Рајсу оставио још једну последицу – нерад. Због тога што није могао да убира плодове свог рада, српски сељак је радио таман онолико колико је потребно, а то је, будући да је његова земља веома плодна, било мало. Ова два фактора – турска власт и плодна земља која је уз мало рада давала добре приносе, проузроковала су да се код Срба развије слаба радна етика, која је често подразумевала да се ствари одлажу за сутра, или за прекосутра, а да се на крају веома често ни не ураде (Рајс 1928, 5). Приметно је да када говори о нераду, Рајс не прави разлику између обичног народа и елите, већ да сматра да је ова особености својствена целокупном народу.

Незахвалност - На крају, као последњу целину која прожима дело *Чујте Срби* можемо издвојити и незахвалност о којој Рајс говори. Несумљиво је да је главни тон овоме дао третман који је Рајс имао од стране нове државе након Првог светског рата, а који није био достојан делима и жртвовању Арчибалда Рајса зарад српског народа, међутим поред тога што он у делу истиче и незахвалност према њему, он овај феномен ставља и у шири контекст када говори о незахвалности према војним ветеранима, према сељаку који је добио рат, као и према пријатељима у иностранству које је Србија стекла за време рата. Рајс истиче да ово није било својствено Србима у прошлости, јер стара народна поезија и споменици предака доказују да су Срби раније били захвалан народ, али да се данас стање променило, те да је захвалност остала сачувана једино у сиротињи (Рајс 1928, 6). Ово доста подсећа на феномен носталгије,

својствен модерним популистима, која се базира на прошлости која представља пример националне величине и време у коме је народ био у истинском стању постојања које је одговарало његовој суштини (Kotwas and Kubik 2022, 1361–1362).

ДЕФИНИСАЊЕ ЕЛЕМЕНАТА ОКВИРА

Анализа оквира коју овај рад нуди има као почетну тачку две групе елемената оквира – „Идентификација Арчибалда Рајса” и „Елементи друштвене критике”. Ови елементи оквира представљају текстуалне индикаторе одређених аспеката Рајсовог рада. У случају прве групе они су одређени његовом биографијом, док су у случају друге изведени из анализе његове политичке мисли и друштвене критике представљене у претходном поглављу. Док присуство ових елемената не представља доказ за постојање одређеног оквира, њихово поновно појављивање у одређеним комбинацијама представља образац у извештавању какав ово истраживање жели да истражи.

Идентификација Арчибалда Рајса

Прва група елемената коју ће овај рад посматрати подразумева поступке којим се у тексту наглашава нека од различитих професионалних и друштвених улога Арчибалда Рајса. За већину јавних и историјских личности, редуковање идентитета на један део њихове биографије подразумева изостављање великог дела информација и контекста. Тако је на пример тврдња да је Иво Андрић био писац у потпуности тачна, али она изоставља друге аспекте његове каријере, попут оних у дипломатији и јавном животу, који у зависности од теме чланка могу бити значајни. Живот у компликованим условима, као што је рат и емиграција, додатно отежавају процес ефектног представљања идентитета одређене историјске личности. Као што смо већ нагласили у другом поглављу, Рајсова каријера се веома тешко може дефинисати само једном одредницом. Због тога је почетна тачка наше анализе поступак уоквиравања којим се у представљању личности наглашава један аспект. „Идентификација Арчибалда Рајса” одређена је биографским подацима и укључује елементе као што су: Криминолог, хуманиста, друштвени критичар, пријатељ Срба.

За чланак који садржи елемент оквира „Криминолог” узимали смо оне текстове који наглашавају Рајсов рад у форензици. Индикатори овог елемента оквира укључују експлицитно навођење у наслову или почетним параграфима да је Рајс био „чувени криминолог”, „професор форензике”, „светски познат експерт за форензику”, „један од првих форензичара”. Други вид индикатора овог елемента видимо у текстовима који не стављају експлицитан нагласак на тај аспект каријере, али се он подразумева из контекста чланка. Пример тога видимо у текстовима који се односе на догађаје повезане са радом полицијских академија, или изложбама Природњачког музеја које садрже експонате повезане са научним радом Арчибалда Рајса (Matijević 2015).

Елемент оквира „Хуманиста” дефинисан је знатно шире. У њега улазе текстови који су наглашавали Рајсов рад и извештавање током Првог светског рата, његово саосећање према жртвама ратних злочина, као и његов хуманитарни и добротворни рад. Индикатори коришћени за идентификацију овог елемента укључују реченице које наводе да је највећи значај Рајсовог рада био „упознавање светске јавности о злоделима аустроугарске, немачке и бугарске војске” (Beta 2014) или да је напустио каријеру да би извештавао о рату „рескирајући чак и живот, а без динара накнаде” (Blic 2020).

Трећи елемент ове групе смо назвали „Друштвени критичар” и он је присутан у текстовима који наглашавају допринос књиге *Чујте Срби* и критику друштва коју Арчибалд Рајс нуди у њој. Главни индикатори су директни цитати или парафразе критика представљених у претходном поглављу, а њима ћемо више говорити приликом дефинисања друге групе елемената оквира. Поред текстова са овим директним индикаторима, сусрећемо се и са онима који уопштено наглашавају да је Рајс био разочаран српским друштвом, или да се на његове критике није обраћала пажња. Пример је реченица „Арчибалд Рајс нам је пре скоро сто година указао на мане и проблеме, али то нико није схватио као конструктивну критику, и сада смо у још горој ситуацији” (Tomić 2019). У овој реченици нису наведене неке од конкретних сугестија из дела *Чујте Срби*, али је Рајс јасно идентификован као неко ко је имао улогу критичара друштва.

Конечно, четврти елемент оквира који припада овој групи називамо „Пријатељ Срба”. Текст садржи овај елемент ако експлицитно наглашава посебан однос који је Арчибалд Рајс имао према Србији и српском народу. Индикатори су описи Рајса као што

су „Један од највећих пријатеља Срба” (Srna 2019), „пријатељ Срба који је помагао кроз живот Србе, волео и остао ту да живи и умре” (BBC на srpskom 2021), „Арчибалд Рајс је један од нас” (Blic 2014). Овај елемент је присутан и у текстовима који говоре уопштено о странцима који су задужили Србију на ондређени начин и укључују Рајса међу њих.

Елементи друштвене критике

Другу групу елемената оквира можемо разумети као подгрупу. Наиме, међу текстовима који наглашавају елемент оквира „Друштвени критичар” када говоре о Рајсу постоји велика разноврсност. Као што смо представили у трећем поглављу, критика друштва коју нуди дело *Чујте Срби* има више важних аспеката, од којих многи имају сличности са историјским и савременим популистичким гледиштима. Рећи само да текст наглашава улогу Рајса као критичара друштва нам не говори пуно о томе на који начин чланак користи ову историјску личност. Текст који би се на пример позвао на Рајса како би осудио незахвалност Србије према пожртвованим пријатељима у Европској унији има потпуно другачију импликацију у односу на текст који би користио дело *Чујте Срби* да нагласи опасност блиске сарадње са Немачком и Аустријом. Са овим у виду, у склопу групе елемената „Елементи друштвене критике”, дефинишемо пет елемената оквира: Отуђеност интелигенције, нерад, корупција политичке елите, похлепа и незахвалност.

Отуђеност интелигенције примећујемо у текстовима који Рајсову критику друштва показују кроз његове негативне ставове о интелектуалцима Србије његовог доба, али и његовом инсистирању на разлици између „неисквареног” народа и образованих елита које неуспешно покушавају да копирају развијеније западне државе. Главни индикатор за овај елемент су реченице које ове ставове експлицитно наглашавају, као што је коментар да Рајс „пише оштро, искрено, с пуно горких речи о српској интелигенцији и такозваној друштвеној елити” (Танјуг 2014), или директним цитатима Рајса који тврди да је у Србији човек из народа „неискварен утицајем професионалних политичара, није подмитљив. ‘Интелигенција’ вам то јесте, и то од најситнијег чиновника са дипломом или без ње до министра” (Kurir 2015).

Елемент нерада се појављује у текстовима где се лењост, целог српског народа или његовог дела, наглашава кроз цитирање или парафразирање Рајса. Индикатор овог елемента су директни судови о карактеру народа, али и више имплицитни коментари као што је констатација да је Рајс критикује Србе подсећајући их „да су им њиве зарасле” (Srna 2018).

Корупцију политичке елите дефинишемо нешто шире од других елемената у овој групи. Наиме, овај елемент оквира је присутан у текстовима који указују на критику исказану у делу *Чујте Срби* и Рајсове ставове о својим савременицима у политичкој елити после Првог светског рата. Поред оваквих текстова, присуство овог елемента примећујемо и у оним текстовима који кроз однос политичке елите према Рајсу у први план стављају њену корупцију. Најбољи су примери текстови који се баве смрћу Рајса и улогом коју је у њој играо бивши министар Милан Капетановић. Пример за ово налазимо у тексту који тврди да је Рајса убила „претешка реч” коју је изговорио „бивши министар Милан Капетановић, бегунац од рата и данашњим речником – тајкун” (Večernje novosti 2019). Догађај који се наводно догодио тачно пред смрт Арчибалда Рајса свакако није присутан у његовом писању, али се користи као део наратива о корумпираном стању политичке елите о којем Рајс јесте писао.

Елемент „Похлепа” је одвојена од елемента „Корупција политичке елите” јер се односи на ширу критику Српског народа у међуратном периоду, а не на један уски сегмент. Сваки текст који користи Рајса да говори о жељи за новцем, али и опседнутошћу луксузом, садржи овај елемент оквира. Индикатори су директни цитати Рајса као, на пример, онај у ком тврди да Срби његовог доба губе „понос пред богатством, пред новцем” (Živanović - Popović 2016).

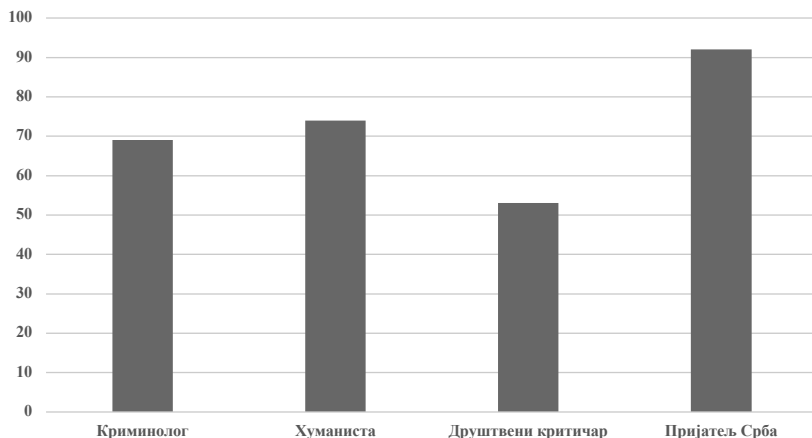
Коначно, елемент оквира „Незахвалност” у овом раду дефинишемо широко. Индикатори за овај елемент су и директни цитати из *Чујте Срби* о незахвалности Срба према странцима и ратним ветеранима, али и реченице у текстовима које користе живот и смрт самог Арчибалда Рајса као доказ незахвалности Српског народа. Пример првог типа индикатора видимо у тексту који цитира Рајса да је захвалност „врлина која је код многих међу вама ишчезла” (Živanović-Popović 2016), док је пример другог типа индикатора коментар у тексту који тврди да је Рајс на „крају је дубоко зажалио што је живот и изгледну лепу каријеру у Швајцарској страћио боравком у Србији” (Đorđević 2014).

АНАЛИЗА ОКВИРА

Заступљеност елемената оквира

Анализирајући узорак увиђамо да је унутар групе елемената „Идентификација Арчибалда Рајса” (Графикон 3) најчесталији елемент „Пријатељ Срба”, који се јавља у 92 чланка (50,3%). Други елементи ове групе примећени су у значајно мањем броју случајева. Тако текстови који апострофирају Рајса првенствено као хуманисту броје 74 (40,4%), као криминолога 69 (37,7%), док је као друштвени критичар идентификован 53 (28,9%) пута.

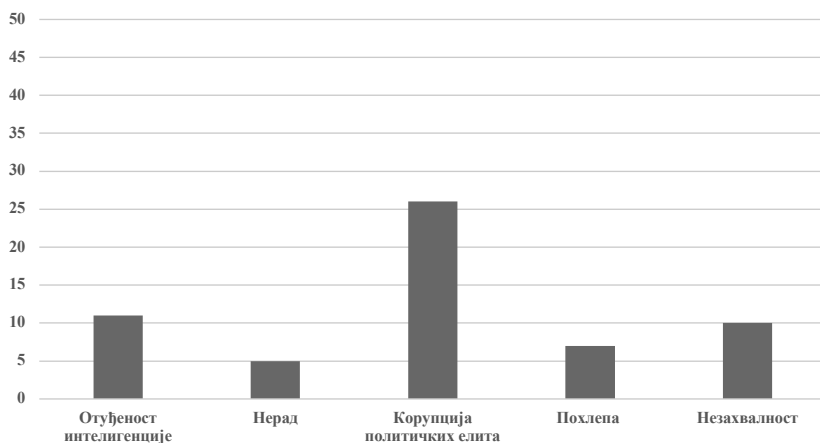
Графикон 3: Идентификација Арчибалда Рајса

Извор: Обрада аутора.

Када узорак посматрамо из перспективе друге групе елемената, „Елементи друштвене критике”, примећујемо још значајнији нагласак на једном од елемената (Графикон 4). Од 53 текста која су идентификовала Рајса као друштвеног критичара, у 26 (49%) се наглашава корупција политичких елита. Други приступи уоквиравања су знатно ређи. Текстова који наглашавају Рајсову критику о отуђености интелигенције је 11 (20,7%), док оних који фокус стављају на његову критику српског народа у односу према ветеранима и странцима коју смо дефинисали као „Незахвалност” има 10 (18,9%). Похлепа је присутна у 7 текстова (13,2%), док је најмање текстова који наглашавају Рајсову критику усмерену на лењост, тј. нерад којих је 5 (9,4%).

Графикон 4: Елементи друштвене критике

Извор: Анализа аутора.

Уочени оквири и обрасци у извештавању

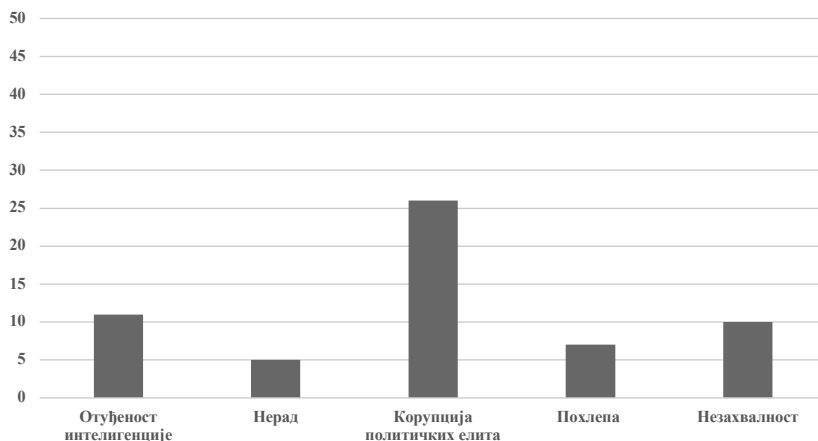
Као што је наглашено у методологији овог рада, устаљени обрасци комбиновања елемената оквира су знатно значајнији за интерпретацију извештавања од самог присуства елемената. Уколико је одређени елемент заступљен искључиво у комбинацији са другим елементима, не можемо рећи да извештавање неког медија има јасно дефинисани и устаљени оквир кроз који извештава о Арчибалду Рајсу. Најбољи пример овога су текстови биографског карактера, за које можемо рећи да представљају неутралан оквир јер, не само да представљају различите аспекте његовог живота и дела, већ га и стављају у контекст времена у којем је живео. Имамо укупно 7 (3,8%) текстова који примењују овај неутрални оквир и то су углавном дужи чланци који често кореспондирају са годишњицом Рајсове смрти, као што је случај са текстом под насловом „Годишница смрти Арчибалда Рајса, великог пријатеља српског народа” објављеном у Блицу (Тањуг 2014). Алтернативно, ови неутрални оквири се јављају у облику анкета или историјских испитивања као што видимо у тексту „Арчибалд Рајс: Да ли су и колико Срби чули пријатеља из Првог светског рата” објављеном на порталу новина Данас (ВВС на srpskom 2021).

Од већег значаја за наш истраживачки циљ, али и заступљенији у узорку, су текстови који наглашавају или изостављају један аспект Рајсовог рада. Чак и да садржи све остале елементе, биографски текст који изоставља улогу Рајса као друштвеног критичара уоквирује га на начин који значајно одступа од неутралног. Историјска чињеница да је Рајс био разочаран у делове српског друштва ставља у контекст и остатак његовог рада. Овакве текстове, који изостављањем Рајсове критике наглашавају само позитивне ставове које је он имао према српском друштву, сврставамо под оквир „Наглашавање позитивног”. Индикатор за ове текстове је присуство свих осталих елемената оквира из групе „Идентификација Арчибалда Рајса”, сем елемента друштвене критике. У узорку смо приметили 14 (7,6%) оваквих текстова. Овде спадају и краћи биографски текстови као што је „Пре тачно 90 година умро је Арчибалд Рајс, један од НАЈВЕЋИХ ПРИЈАТЕЉА СРБА” (Srna 2018), који помињу Рајсово разочарење али наглашавају све друге аспекте његовог рада. У наведеном случају, текст садржи коментар да је Рајс сматрао да „стрпљење има својих граница” и да је „намеравао да оде из Краљевине СХС”. Ипак, у контексту остатка текста, наглашавање других аспеката његовог рада нас наводи да га категоризујемо под елемент „Љубитељ Србије”. Алтернативна верзију овог оквира примећујемо у текстовима који наглашавају посебни однос и поштовање које је Рајс развио према Србији током Првог светског рата. Индикатор за овај оквир је присуство комбинације елемената „Хуманиста” и „Пријатељ Срба”, или искључиво елемента „Пријатељ Срба”, а одсуство фокуса на криминолошку или улогу друштвеног критичара коју је Рајс вршио током међуратног периода. Оваквих текстова у узорку је 44 (24,1%).

Коначно, у узорку је примећен и образац текстова који наглашавају улогу Арчибалда Рајса као друштвеног критичара. Ово су текстови који су фокусирани на његову критику представљену у делу *Чујте Срби*, или користе Рајсове цитате и животно искуство да ојачају савремену друштвену критику која је суштински део чланка. Индикатори присуства овог оквира, који називамо „Рајс као друштвени критичар”, је присуство елемента „Друштвени критичар” и одсуство других елемената из групе „Идентификација Арчибалда Рајса”. Примећујемо 30 (16,4%) оваквих текстова. То су чланци који су фокусирани на дуготрајност проблема корупције у Србији као што је „Странац који је био ВЕЋИ СРБИН од многих Срба: Требало би да предводите Европу, али не можете јер су вам

вође ПОХЛЕПНЕ” (Blic 2019), али и текстови који садрже краће цитате Рајса али су у целини усмерени на друштвену критику. Такав је текст „У Француској све зависи од вашег труда, не од страначке припадности” (Томić 2019). Однос ова четири главна оквира је представљен у Графикону 5.

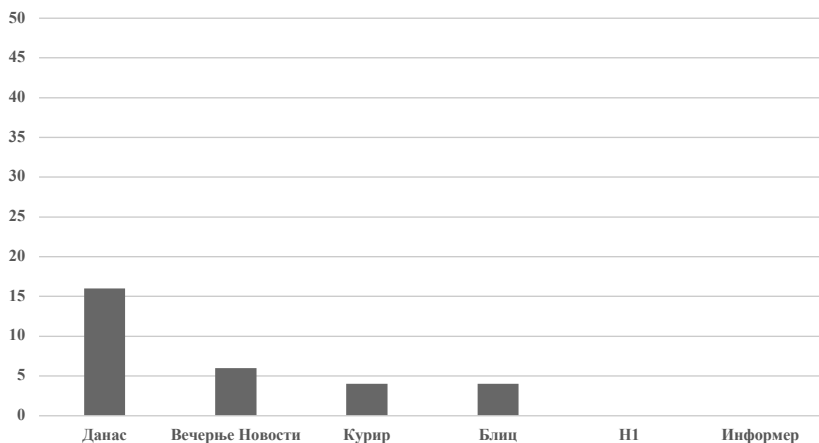
Графикон 5: Арчибалд Рајс као друштвени критичар

Извор: Обрада аутора.

Од значаја за разумевање извештавања о Арчибалду Рајсу, поред саме заступљености оквира у узорку у целини, је утврђивање да ли постоји концентрација одређених оквира у извештавању различитих портала. Имајући у виду поларизованост јавног мњења, и тенденцију јавности ка информисању из ограниченог броја извора, велика концентрација једног оквира унутар утицајног портала може имати диспропорционални утицај на перцепцију јавности о некој теми. Посматрајући узорак, оваква концентрација једног оквира је примећена у извештавању портала *Данас* (Графикон 6). Од 48 текстова из овог портала који су укључени у узорак, у 16 (33,3%) је примећен оквир „Рајс као друштвени критичар”. Имајући у виду да је укупан број текстова са овим оквиром у узорку 30, портал *Данас* садржи диспропорционално висок број овог оквира. Остатак текстова са овим оквиром се налази на порталу *Вечерње Новости* (6), *Курир* (4) и *Блиц* (4). Други пример диспропорционалности је примећен у случају оквира „Пријатељ Срба”. У текстовима портала *Курир*, којих је у узорку 35, овај оквир је примећен у 18 (51,4%) случајева.

Графикон 6: Оквир „Рајс као друштвени критичар” према порталима

Извор: Анализа аутора.

ЗАКЉУЧАК

Циљ овог рада је био да пружи увид у начине уоквиравања идентитета и друштвене критике Арчибалда Рајса у извештавању онлајн медија у периоду 2013 - 2023. Спроведена на узорку од 183 текста који садрже помињање Арчибалда Рајса у овом периоду, анализа је произвела неколико важних закључака. Прво, проценат текстова који уопште помињу Рајсову улогу друштвеног критичара, некога ко осветљава мане друштва и пре свега политичке елите, износи 28,9%. Иако је разумљиво да текстови који су фокусирани на његов хуманитарни рад или криминолошку каријеру не улазе у његове ставове о српском друштву, сам Рајс та два није раздвајао. Незадовољство са односом српске елите према његовом раду и незахвалност према онима који су жртвовали највише током првог светског рата била је основа његове друштвене критике.

Други важан закључак рада проистиче из потраге за стабилним оквирима, обрасцима извештавања који наглашавају један аспект а занемарују друге. Анализа оквира извршена у овом раду не увиђа један доминантан образац који постоји у свим медијима, током целог периода извештавања. Ипак, одређене регуларности су примећене. Оквир који смо назвали „Рајс као друштвени критичар”, и који подразумева фокус на његову критику српског друштва а поготово политичке елите, се јавља у 16,4% текстова. Шта више, од 30 текстова

који имају овај оквир, 16 је потицало из интернет портала *Данас*. Коначно, када још један увид који је проистекао из анализе оквира је наглашавање једног аспекта критике која се налази у делу *Чујте Срби*. Скоро половина свих текстова који помињу критику коју је Рајс имао за српско друштво наглашавају његову критику политичких елита и корупције, док се други аргументи и упозорења јављају у знатно мањем броју.

Овај рад представља само почетну тачку истраживања начина на који се у медијском систему Србије формирају оквири о историјским личностима. Следећи истраживачки кораци би могли да крену смером дубљег разумевања за које теме се најчешће користе цитати историјских личности и поређење са претходним периодима српске историје, али и проверавања утицаја ових комуникационих поступака на публику. Када је у питању сам Арчибалд Рајс, логичан наставак овог рада је провера начина на који се друштвена критика из *Чујте Срби* користи у другим медијима и у другим видовима комуникације, као што су политичке кампање или говори.

РЕФЕРЕНЦЕ

Araújo, Bruno and Hélder Prior. 2021. Framing Political Populism: The Role of Media in Framing the Election of Jair Bolsonaro. *Journalism Practice* 15(2):226–42.

BBC na srpskom. 2021. „Arčibald Rajs: Da Li Su i Koliko Srbi Čuli Prijatelja Iz Prvog Svetskog Rata”. *Danas*. Poslednji pristup: 31.3.2023. <https://www.danas.rs/bbc-news-serbian/arcibald-rajs-da-li-su-i-koliko-srbi-culi-prijatelja-iz-prvog-svetskog-rata/>.

Beta. 2014. „Nikolić: Rajs Je Bio Prijatelj Srbije”. *Blic*. Poslednji pristup: 31.3.2023. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/nikolic-rajs-je-bio-prijatelj-srbije/xjzfxhn>.

Blic. 2014. „Arčibald Rajs Je Jedan Od Nas”. *Blic*. Poslednji pristup: 31.3.2023. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/arcibald-rajs-je-jedan-od-nas/kxyylle>.

Blic. 2019. „Stranac Koji Je Bio VEĆI SRBIN Od Mnogih Srba: „Trebalo Bi Da Predvodite Evropu, Ali Ne Možete Jer Su Vam Vođe POHLEPNE”. *Blic*. Poslednji pristup: 1.6.2023. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/stranac-koji-je-bio-veci-srbin-od-mnogih-srba-trebalo-bi-da-predvodite-evropu-ali-ne/negykn0>.

- Blic. 2020. „VOJNIK ISTINE I PRAVDE Arčibald Rajs Ponovo Među Srbima”. *Blic*. Poslednji pristup: 29.3.2023. <https://www.blic.rs/kultura/vojniki-istine-i-pravde-arcibald-rajs-ponovo-medu-srbima/zrh7c96>.
- Boykoff, Jules, and Ben Carrington. 2020. Sporting Dissent: Colin Kaepernick, NFL Activism, and Media Framing Contests. *International Review for the Sociology of Sport* 55(7):829–49.
- Canovan, Margaret. 1981. *Populism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Centar za kulturu Kladovo. 2018. „Rudolf Arčibald Rajs – 90 Godina Od Smrti”. Poslednji pristup: 29.3.2023. https://www.kulturakladovo.rs/vest-Rudolf-Arcibald-Rajs-%E2%80%93-90-godina-od-smrti-_1048.
- Đorđević, Momčilo. 2014. „Ivan Meštrović: Vaskrs Tevtonskog Vidovdana”. *Danas*. Poslednji pristup: 29.3.2023. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/ivan-mestrovic-vaskrs-tevtonskog-vidovdana/>.
- Entman, Robert M. 1993. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication* 43(4):51–58.
- Entman, Robert M. 2007. Framing Bias: Media in the Distribution of Power. *Journal of Communication* 57(1):163–73.
- Kotwas, Marta, and Kubik, Jan. 2022. Beyond “Making Poland Great Again.” Nostalgia in Polish Populist and Non-populist Discourses. *Sociological Forum* 37(S1):1360–86.
- Kurir. 2015. „ONI SU VOLELI NAŠU ZEMLJU: 7 Stranih Putopisaca o Srbiji”. *Kurir*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.kurir.rs/zabava/pop-kultura/1844739/oni-su-voleli-nasu-zemlju-7-stranih-putopisaca-o-srbiji>.
- Matijević, Jovan. 2015. „120. Godina Prirodnjačkog Muzeja u Beogradu: Trezor Blaga Srbije.” *Večernje Novosti*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html%3A581757-120-godina-Prirodnjackog-muzeja-u-Beogradu-Trezor-blaga-Srbije>.
- Mudde, Cas, and Kaltwasser, Cristóbal Rovira. 2012. Populism and (Liberal) Democracy: Pp. 1–26 in Cas Mudde and Cristóbal Rovira Kaltwasser (Ed.) *Populism in Europe and the Americas*. New York: Cambridge University Press.

- Mudde, Cas. 2004. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition* 39 (4): 541–63.
- Mudde, Cas. 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge University Press.
- NativeMedia, n.d. „TOP 10 lista najposećenijih sajtova u Srbiji.” <https://nativemedia.rs/blog/top-10-lista-najposecenijih-sajtova-u-srbiji/>.
- Pavlović, Nikola. 2021. „Rudolf Arčibald Rajs - Čovek Koji Je Precizno Opisao Vrline i Mane Srpskog Naroda”. *Danas*. Poslednji pristup 2.6.2023. <https://www.danas.rs/zivot/rudolf-arcibald-rajs-covek-koji-je-precizno-opisao-vrline-i-mane-srpskog-naroda/>.
- Petrović, Nenad Ž. 2022. „Upozorenje „Naivnim Srbima” : Manje Poznati Detalji Biografije Arčibalda Rajsa - Švajcarca Sa Kajmakčalana”. *Danas*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/upozorenje-naivnim-srbima-manje-poznati-detalji-biografije-arcibalda-rajsa-svajcarca-sa-kajmakcalana/>.
- Smith, Lauren Reichart, and Ann Pegoraro. 2020. ‘Media Framing of Larry Nassar and the USA Gymnastics Child Sex Abuse Scandal’. *Journal of Child Sexual Abuse* 29 (4): 373–92. doi: 10.1080/10538712.2019.1703233.
- Srna. 2018. „Na Današnji Dan Pre 89 Godina Napustio Nas Je Jedan Od NAJVEĆIH PRIJATELJA SRBA (FOTO)”. *Blic*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.blic.rs/slobodno-vreme/vesti/na-danasnji-dan-pre-89-godina-napustio-nas-je-jedan-od-najvecih-prijatelja-srba-foto/eepwmhk>.
- Tanjug. 2014. „Godišnica Smrti Arčibalda Rajsa, Velikog Prijatelja Srpskog Naroda”. *Blic*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.blic.rs/riznica/istorije/godisnica-smrti-arcibalda-rajsa-velikog-prijatelja-srpskog-naroda/telq07c>.
- Tomić, Jovana. 2019. „U Francuskoj Sve Zavisi Od Vašeg Truda, Ne Od Stranačke Pripadnosti”. Poslednji pristup 2.6.2023. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/u-francuskoj-deviza-sloboda-jednakost-bratstvo-i-ne-vazi-u-praksi/>.
- Večernje novosti. 2019. „Velikog Srpskog Dobrotvora Je Ubila Prejaka Reč”. *Večernje Novosti*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:810863-Velikog-srpskog-dobrotvora-je-ubila-prejaka-rec>.

Živanović-Popović, Natalija. 2016. „ČUJTE SRBI!” Gde Bi Srbija Danas Bila Da Smo Pre Gotovo Jednog Veka Poslušali Reči Arčibalda Rajsa”. *Blic*. Poslednji pristup 1.6.2023. <https://www.blic.rs/vesti/politika/cujte-srbi-gde-bi-srbija-danas-bila-da-smo-pre-gotovo-jednog-veka-poslusali- reci/ynppzql>.

Кљајић, Слободан. 2009. „Велики Губитак, а Повод Ситан.” *Политика*. Последњи приступ 1.6.2023. <https://www.politika.rs/scc/clanak/99085/Veliki-gubitak-a-povod-sitan>.

Криминалистичко - полицијски универзитет. n.d. „Арчибалд Рајс Биографија.” Последњи приступ 28.5.2023. https://www.kpu.edu.rs/cms/data/studenti/sekcije/kriminalisticka_sekcija/r-arcibald-rajs-biografija.pdf.

Рајс, Арчибалд. 1928. *Чујте Срби, Чувајте Се Себе*. <https://ivoandric.no/biblioteka/Istorija/Arcibald%20Rajs%20-%20Cujte%20Srbi.pdf>.

Dušan Radujko*

Institute for political studies, Belgrade

Виктор Стаменковић**

Institute for political studies, Belgrade

REPRESENTATION OF ARCHIBALD REISS IN ONLINE REPORTING 2013 – 2023.

Resume

The aim of this paper is to offer insight into the way in which online media reporting frames the life and work of Archibald Reiss, by observing a sample of texts from six internet media outlets in the period from 2013 to 2023. Guided by framing theory the analysis seeks to explore whether stable patterns of increasing the salience of some aspects of Reiss's work while diminishing others exists. This analysis is carried out in two steps. A short biographical note and an analysis of the arguments given in his book Čujte Srbi established the starting historical and political context. On the basis of this step, potential frame elements are defined and an analysis of the 183 text in the observed sample is carried out. Through this analysis, the paper offers two conclusions. Firstly, despite the large influence it had on his personal and professional life, Reiss's role of a social critic is present in only 28,9% observed texts. Secondly, a stable frame which focuses exclusively on this role of a social critic which is absent elsewhere in the sample and which stresses the negative opinion which Reiss had about the political elite of his time. The analysis further reveals

---

* E-mail address: dusan.radujko@ips.ac.rs.

** E-mail address: stamenkovicviktor97@gmail.com.

that this frame is disproportionately present in some media outlets, while being absent in others.

Keywords: *Archibald Reiss, Media frame, Social critic, online media*

Никола Перишић*

Институт за политичке студије, Београд

МЕДИЈСКИ ДИСКУРС НА ИНФОРМАТИВНИМ ИНТЕРНЕТ ПОРТАЛИМА У СРБИЈИ ПРИЛИКОМ ИЗВЕШТАВАЊА О ДЕВЕДЕСЕТОЈ ГОДИШЊИЦИ СМРТИ РУДОЛФА АРЧИБАЛДА РАЈСА

Сажетак

Рудолф Арчибалд Рајс био је немачки и швајцарски криминолог и форензичар. Од 1914. године живео и радио у Србији, где је остао до своје смрти 1929. године. У Србију је дошао да истражи злочине немачке, аустроугарске и бугарске војске над цивилним становништвом током Првог светског рата. За тих 15 година је одлично упознао навике и обичаје српског народа чије је негативне елементе неретко критиковао. Те критике су преточене и у његову најпознатију књигу „Чујте, Срби – Чувајте се сами себе”. Позитивно је утицао на развој криминалистике и форензике, али и генерално науке у Србији. Преминуо је 8. августа 1929. године, тако да се у августу 2019. године навршило 90 година од његове смрти. Медији имају велики утицај на јавно мњење и захваљујући медијима људи се информишу и поставља им се агенда о којим темама и личностима да размишљају. Стога је битно да се утврди на који начин се у медијском простору комуницира о Рудолфу Арчибалду Рајсу. Због тога овај рад испитује какав

---

* Имејл-адреса: nikola.perisic.fpn@gmail.com.

је био медијски дискурс приликом обележавања 90 година од смрти Рудолфа Арчибалда Рајса. Као узорак је узето десет најчитанијих и најпосећенијих информативних портала у 2022. години и портала Радио-телевизије Србије од којих пет није објавило нити један текст посвећен деведесетој годишњици смрти Рудолфа Арчибалда Рајса, док су неки попут Блица објавили и више од једног текста током тог дана.

Кључне речи: *медијски дискурс, онлајн медији, Рудолф Арчибалд Рајс, новинарско извештавање, нови медији*

УВОД

Рудолф Арчибалд Рајс рођен је у Немачкој, а студије и професионалну каријеру започиње у Швајцарској. Био је немачко-јеврејског порекала. У Србију је дошао 27. септембра 1914. године како би истраживао ратне злочине над цивилним становништвом које су чиниле немачка, аустроугарска и бугарска војска. Своје извештаје је слао у Француску у њима је хвалио српску војску како се опходи према аустроугарским ратним заробљеницима, док с друге стране бележи монструозне злочине Аустроугара (Pavlović 2021). Треба истаћи да су управо ти његови извештаји осујетили развој пропаганде коју су намеравале да пласирају Немачка и Аустроугарска. Вероватно из тих разлога постаје снажан заговорник борбе против Немачке и Аустроугарске током Првог светског рата (Petrović 2022). Заволео је Србију и остао је у Србији да живи и ради до своје смрти 1929. године. Након рата наставља свој посао у Србији што је омогућило да се осветле сви злочини током рата над српским становништвом, али и да се развије криминалистика и форензика у Србији. Многи га сматрају зачетником криминалистике у Србије. По завршетку Првог светског рата постао је директор Техничке полиције, али је убрзо смењен са те позиције због сукоба са Николом Пашићем чији је био велики критичар сматрајући да се не опходи на прави начин према борцима који су били учесници рата и војним инвалидима (Petrović 2022). Због тих догађаја размишљао је и да напусти Србију. Преминуо је 8. августа 1929. и у августу 2019. године обележено је

90 година од његове смрти чије медијско извештавање и дискурс на информативним онлајн порталима у Србији и јесте предмет овог рада. Историјски списи показују да је смрти претходила жучна расправа са тадашњим министром Миланом Капетановићем (Pavlović 2021). Осим што се бавио криминалистиком, радио је и као ратни репортер у Солуну за време Првог балканског рата. Иако је објавио неколико књига, најпознатијим његовим делом сматра се „Чујте, Срби – Чувајте се себе” у којем истиче све врлине и мане српског народа које су приметне и након скоро једног века од када је он то увидео и описао.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Медији имају важну друштвену улогу јер информишу појединце о различитим догађајима и личностима. Они обезбеђују грађанима „информације које су им потребне да разреше различите и свакодневне неизвесне животне ситуације и проблеме (Kurtić 2006, 81). Медији не утичу толико на креирања ставова публике колико утичу на успостављање агенде о којим догађајима и личностима ће конзументи промишљати (Kunczik i Zipfel 2006, 12). У зависности од начина медији пласирају свој садржај класификација медија се може извршити на: телевизију, радио, новине и онлајн. Иако постоји безброј дефиниција онлајн медија, вероватно најједноставнија је да онлајн медији представљају „преношење информација путем интернета у облику текста, звука, слике и других записа” (Radovanović Šarenac 2012, 258). Потпунија дефиниција би могла бити она која говори о томе да онлајн новинарство „укључује интеграцију свих облика новинарства уз употребу интернета”. Та дефиниција је у складу са оним што Маклаун (McLuhan 1984, 92) каже за *нове* медије, а то је да је у „новим медијима садржај исти као и у старим”. Телевизија, радио и штампани медији губе примат у односу на онлајн медије, јер та врста медија пружа веће могућности приликом информисања грађана. На развој онлајн новинарства највише је утицао „развој технологије, као и различите друштвене и економске промене које су последица развоја информационог друштва” (Bogdanović 2013, 69). Први онлајн медиј настао је у Калифорнији крајем XX века, а данас се тај број на светском нивоу мери у милионима (Kostadinović 2017, 148). На увећање броја медијских интернет портала је утицала и чињеница да готово сви традиционални медији имају и своје

веб-портале. Према истраживањима из 2016. године готово 3,4 милијарди људи на свету користи интернет (Kalajžić i Vučetić Škrbić 2016, 19). То јасно показује колики је раст, а самим тим и утицаја онлајн медија. Без обзира на јасан раст развоја онлајн медија, у Србији се налазе на другом месту по броју извора информисања грађана, док је на првом месту и даље телевизија (Kvapil 2021, 117). Колико је телевизија доминантан медиј у Србији говори податак, да је Србија прва држава у Европи по дневном просечном гледању телевизији по јединици становника, док је на светском нивоу Србија на другом месту иза Сједињених Америчких Држава (Кљајић 2016).

Онлајн медији се све чешће називају и „нови медији”. Њихова основна карактеристика је да су интерактивни, интегрисани и користе дигитални код (Van Dijk 2006, 9). Управо се сматра да је интерактивност, односно могућност да „комуникациону моћ” добије публика, највећа промена коју са собом доносе онлајн медији (Ninković Slavnić 2019, 489). Због тога често се називају и мултимедији. Још једна важна одлика нових медија јесте да су они персонализовани, тачније њихов садржај је окренут појединцу и у разликује се на традиционалне по томе што не пружа свима исту форму и садржај, већ корисник сам то уређује (Manovich 2001, 36). Као једна од основних предности онлајн медија истиче се што не постоји никакав вид просторног и временског ограничења. Уз то, медијски теоретичари сматрају да су још предности мањи трошкови које медији имају за пласирање свог садржаја што је сигурно важан фактор узимајући у обзир чињеницу да је било неколико економских криза од 2008. године, као и мерљивост броја конзумента (Radovanović Šarenac 2012, 261). Ипак, као највећу предност медија који су базирани на интернету треба посматрати у проток информација, тачније кроз могућност да се свака новост испрати у реалном времену када се и дешава (Todorović 2013, 14).

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР И УЗОРАК

Избор метода условљен је теоријском основом, предметом и циљем истраживања, структуром проблема који се истражује као и објективним могућностима да се прикупи одговарајућа теоријска и емпиријска грађа. Како би се на што бољи начин испитала главна хипотеза рада као методологија, користиће се анализа дискурса. Истраживање обухвата десет медијских портала који су према

подацима из 2022. године били најчитанији и њихов дискурс, када је било у питању извештавање о деведесетој годишњици од смрти Рудолфа Арчибалда Рајса, а то су портали: *Блиц*, *Курир*, *Б92*, *Н1*, *Новости*, *Мондо*, *Телеграф*, *Ало*, *Информер* и *Данас*. Такође, анализа ће обухватити и интернет портал Јавног сервиса Србије (РТС). Основна хипотеза на којој је базиран рад је да су медији пренели само фактографски извештаји и да је обележена годишњица без конкретнијег стављања догађаја у контекст.

Анализа дискурса је одабрана као једна од најбољих метода за истраживања која се односи на написане речи. „Дискурс у себи сакупља најситније и најсакривеније елементе стварности” (Stanović Rejnović 2019, 83). „Анализа дискурса је приступ језичкој анализи који је фокусиран на језичке обрасце у тексту као и социјалне и културне контексте у којима се текст јавља” (Perović 2014, 35). Дискурс се може дефинисати као „процес интеракција чији је текст само један део” (Fairclough 1992, 202) Под дискурсом се подразумева употребни језик у одређеној друштвеној пракси (Veljak 2019, 48). Дискурс у себи садржи неколико елемената: 1) комуникативне намере аутора; 2) односи између аутора и реципијената; 3) околности (контекст); 4) стилско-реторичке одлуке поруке; 5) претходно искуство које је прочитано у поруци (Kenzhekanova 2015, 192). Односно, како Женет тврди да се захваљујући дискурсу може спознајно разумети порука коју је аутор намерио да пошаље (Gennet 1990). На то треба додати и одређење које дискурс дефинише као „конкретна манифестацију језика и настаје, нужно, у неком посебном контексту у који се урачунавају не само језички елементи, него и околности њиховог продуковања: сабеседници, време и место, постојећи односи између тих ванјезичких елемената” (Тодоров 2010, 7). Дакле, анализа дискурса као метод не приступа језику да би се само идентификовали елементи значења, већ да би се открило како појединци користе језик за креирање стварности (Vešić 2019, 248). Ближе објашњење даје Мирков (2018) која запажа да дискурс представља систем интерпретације и континуирано стварање значења.

Захваљујући анализи дискурса може се открити како се користи језик да би се креирала стварност (Foucault 1972). Бешић (2019) запажа да је у ствари основни елемент анализе дискурса његов материјални носилац. У конкретном примеру овог рада материјални носиоци су текстови информативних портала који се односе на тему обележавања деведесете годишњице смрти

Рудолфа Арчибалда Рајса. Ван Дајк (Van Dijk 2006) наглашава да је најзначајнији део анализе дискурса лексичка анализа, јер је она главно средство идеолошког изражавања у дискурсу. Управо је на основу тога и изабрана јединица анализе овог рада. Мекарти (McCarthy 1994, 5) указује да у ствари анализа дискурса представља „однос између језика и контекста у којем се употребљава”. Дакле, метод анализе дискурса омогућава нам да „пронађемо и утврдимо везе између језика и његових социјалних релата” (Bešić 2019, 250). Потпуније, анализа дискурса је језик у употреби, како то наводе поједини теоретичари (Brown i Yule 1983). Истовремено, не треба занемарити још један елемент коју анализа дискурса има. Тај елемент се односи на ефекте које језичка употреба изазива на различите социјалне идентитете и релације (Paltridge 2006). Јасно је да на основу овог предлога дефиниција и елемената које у себи садржи анализа дискурса, тај метод представља најпогоднији начин да се успешно спроведе наша анализа.

АНАЛИЗА

Као што је објашњено у претходним деловима, предмет истраживања овог рада је медијски дискурс на информативним интернет порталима у Србији који обухватају извештавање о деведесетој годишњици смрти Рудолфа Арчибалда Рајса. Тај догађај се одиграо 8. августа 2019. године. Као узорак је узет десет најпосећенијих и најчитанијих информативних интернет портала у Србији за 2022. годину и интернет портал Радио-телевизије Србије. Мониторингом тих портала приметно је да нису сви портали пренели да је обележена. Међу медијима који нису овај догађај уврстили на своје портале су: *Б92*, *Курир*, *Н1*, *Ало*, *Телеграф* и *Информер*.

Портал *Блица* објавио је три текста посвећена Рудолфу Арчибалду Рајсу 8. августа 2019. године. Први је објављен у 11:07 под насловом: „Пре трачно 90 година умро је Арчибалд Рајс – Један од највећих пријатеља Србије”. У самом тексту је дата биографија Рудолфа Арчибалда Рајса и други је објављен у 15:23 и насловљен је: „Венци на споменик Арчибалду Рајсу – Обележено 90 година од смрти великог пријатеља српског народа”. У самом наслову видимо постојање хишерболе, јер је довољно рећи „пријатељ” без „велики пријатељ”. Хипербола представља „израз којим се претеривањем наглашава нека идеја или емоције, а такође, се могу увећати одлике

бића, ствари, појава или емоција” (Bagić 2012. 140). У самом лиду вести је објашњено да се обележава 90 година од Рајсове смрти и ко је он био. У телу вести је тежиште на томе ко је присуствовао обележавању годишњице као и шта су изјавили представници Града Београда и државни секретар у Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питање. Дакле, јасно уочавамо фактографски приступ у овој вести где је пренето искључиво шта се догађало на церемонији годишњице. Трећи и последњи текст тог дана објављен је 20:39. Текст је насловљен на следећи начин: „Странац који је био већи Србин од многих Срба: *Требало би да предводите Европу, али не можете јер су вам вође похлепне*”. Као што се може приметити у наслову нигде није наведено да је у питању деведесета годишњица смрти Рудолфа Арчибалда Рајса. Треба указати, да наслов представља једно од повлашћених места у сваком тексту и да треба да садржи суштину онога што се налази у остатку текста (Dog 2003, 698). Међутим, треба имати у виду чињеницу да је наслов тај који привлачи публику што полутаблоидни медији попут *Блиц* користе да кроз елементе сензационализма заинтригирају читаоце. У наслову још треба приметити и употребу хиперболе када се говори како је Рајс „већи Србин од многих Срба”. Тек у самом тексту сазнајемо да се тог дана обележава 90 година од Рајсове смрти. Тај текст је био најкраћи од свих који су тог дана објављени на *Блиц*овом интернет порталу. Запажа се да је *Блиц* добро искористио интернет простор да објави све релеванте информација о самом Рудолфу Арчибалду Рајсу, али и о догађају којим је обележено 90 година од његове смрти, а да истовремено не затрпа публику подацима одједном.

Интернет портал листа *Вечерњих новости* објавио је један текст посвећен Рудолфу Арчибалду Рајсу који се нашао на њиховој веб-презентацији у преподневним часовима, тачније у 11:01. Наслов текста гласи: „Великог српског добротвора је убила прејака реч”. Поново треба указати на употребу хиперболе и непотребног префикса „велики”. У наставку наслова примећујемо алузију на један од стихова по којима је препознатљив песник Бранко Миљковић који је у једној својој песми рекао „уби ме прејака реч”. Алузија се може дефинисати као стилска фигура којом се остварује значење које се манифестује кроз неки други познати догађај, дело или изреку (Juvan 2013, 31). Алузија се у насловима подједнако јавља и код озбиљне штампе и код таблодине (Glišović 2014, 62). У лиду се објашњава да се тог дана обележава 90 година од смрти Рудолфа Арчибалда Рајса. Сам

текст је подељен на неколико подналова који су селектовани као различити сегменти његовог рада и живота. Потенцира се његова приврженост Србији што јасно показује присутност националног дискурса у тексту, као и чињенице да су га се тадашње „политичке елеите” одрекле. Ту треба приметити да су у негативан контекст стављени тадашњи политичари на челу са премијером Николом Пашићем, што за циљ има да се Рајс представи као личност „о коју смо се огрешили” као *народ*.

Чини се да је најприкладнији и најинформативнији наслов имао *Данас*: „Обележено 90 година од смрти Арчибалда Рајса”. Текст је објављен у 12:36 часова 8. августа 2019. године. На примеру овог наслова можемо видети како изгледа један наслов који у потпуности испуњава основни циљ, а то је да информише и уведе читаоца у суштину онога што се налази у самој вести или извештају. У самој вести фокус је на догађају којим је обележено 90 година од Рајсове смрти, а не на самом животу и раду Рудолфа Арчибалда Рајса. Слично, као и у једном од текстова из *Блица*, у вести се преноси ко је присуствовао догађају и испред које институције. Пренете су изјаве Андреје Младеновића (помоћник градоначелника Београда у том тренутку) и државног секретара Министарства за рад, запошљавање, боричка и социјална питања. То нас наводи на закључак да је могуће да су те две вести агенцијске и да су само по принципу „*copy/paste*” те вести пренете. Многи медијски теоретичари и експерти говоре о томе да „новинарски текстови који се обликују на исти и/или сличан начин постају тренд са развојем технологија и виртуелног простора” (Ерцеговац и Средојевић 2014, 198). Ипак, то није у потпуности последица развоја информационе технике, већ своје корене има и у теорији медија која примећује да ће се највећи број вести и информација у различитим медијима преклапати, а то настаје као последица чињенице да је највећи број свих информација производ новинских агенција које се само преузимају и прилагођавају врсти медија кроз који ће бити пласиран јавности и конзументима (Ward 2002, 67).

Информативни портал *Мондо* донео је текст под насловом: „ЗЛАТНО СРЦЕ: Слава ти, пријатељу Срба из најтежих времена”. Јасно је уочљива хипербола и та на два места у наслову. Прво, када је употребљено „златно срце”, а друго, када је окарактерисано да су времена била „најтежа” у којима је он живео и радио. Такође, нејасно је што се у једном делу наслова користе искључиво велика

слова, вероватно је жеља новинара била да додатно истакне тај део наслова. Поставља се питање како можемо да тврдимо да су управо та времена била „најтежа”, поготову у држави која је вековима била окупирана од стране Турске и која је само током XX века прошла кроз најмање шест ратних сукоба. Оно што је карактеристично за овај текст на *Мондо* порталу је да је први, у анализираном узорку, у којем су уочени коментари публике. Коментара на овоом тексту укупно има 64. У коментарима углавном доминира позитиван наратив према Рудолфу Арчибалду Рајсу и његовој књизи „Чујте, Срби – Чувајте се сами себе”, као и негативан однос према Николи Пашићу којег поједини читаоци упоређују са савременим домаћим политичарима. Занимљиво је да је текст објављен нешто мало пошто смо ушли у 8. август 2019. године, тачније у 00:30 часова. У тексту је доминантан историјски приступ у којем се преплићу различити догађаји из Рајсове биографије и историјских догађаја. Сегменти су одвојени поднасловима и у једном од њих се најављује да ће бити обележена годишњица смрти, без улажења у детаље како ће тај догађај изгледати. Један од поднаслова гласи: „Највећа награда – захвалност народа”. Овде треба јасно истакнути елементе популизма. „Популизам инсистира на вољи народа” (Panizza 2005, 17). Иако се популизам најчешће везује за елементе политичке комуникације, на датом примеру можемо уочити да постаје и део медијског дискурса и то највероватније са циљем да се створи што позитивнија слика о личности о којој се говори. Да је тај циљ имао творац овог текста, говори нам у прилог да у целокупном тексту преовладава позитиван медијски дискурс према Рудолфу Арчибалду Рајсу.

Јавни медијски сервис Србије (РТС) је на свом информативном порталу из другачијег угла известио о годишњици смрти Рудолфа Арчибалда Рајса. Они су свој текст насловили: „Како се Мачва одужила Арчибалду Рајсу”. Сам наслов има све одлике сажетости и суштине информисаности која се може наћи у остатку текста. Такође, у самом лиду се даје подсећање да се тог дана обележавава 90 година од Рајсове смрти. У остатку текста фокус је на Мачви и једном месту у том делу Србије – Прњавору. Даје се историјски осврт колико је Прњавор изгубио становништва током Првог светског рата и да је Рудолф Арчибалд Рајс проглашен почасним грађанином тог места. Приликом обраде ове теме консултована је историчарка Светлана Милуновић која је, као релевантан саговорник за ову тему објаснила како је Рајс дошао у Мачву и који су били његови доприноси током

Првог светског рата. При крају текста се оцењује како је Рајс „јунак правде, истине и правде”. Ту поново примећујемо хиперболу која је овог пута употребљена у комбинацији са метафором. У бекграудну (тзв. БКГ) вести се изражава нада да ће ускоро бити постављен његов споменик у порти шабачке цркве.

На основу датог прегледа медијског дискурса на информативним порталима приликом извештавања о деведесетој годишњици смрти Рудолфа Арчибалда Рајса, можемо пре свега закључити да нису сви најпосећенији и најчитанији портали из 2022. године одабрали тај догађај и ту тему да се нађе на њиховим порталима. Од десет медија који су узорковани као најпопуларнији међу публиком из 2022. године, чак, шест није селектовало ову тему. Да таблоидни медији попут *Курира*, *Информера* и *Ало* нису обрађивали ову тему не изненађује, јер таблоидни медији траже више теме које су базиране на сензационализму и шокантности због тога што такве теме привалче највећи број публике и самим тим имају већи економски профит што постаје најдоминантнији циљ комерцијалних медија. Међутим, изненађује да се овом темом нису бавили медији као што је *Б92* и *Н1*. Додатно изненађује да су се ти медији годишњицом Рајсове смрти бавили претходних година, односно у годинама када се није обележивала јубиларна годишњица.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Предмет овог рада је била анализа медијског дискурса информативних портала у Србији поводом 90 година од смрти Рудолфа Арчибалда Рајса, а та годишњица је обележена 8. августа 2019. године. Главна хипотеза од које се кренуло у раду је да су портали дали само фактографске податке о том догађају и преглед догађаја без уласка у суштину и контекст свих догађаја у којима је актер био Рудолф Арчибалд Рајс током свог боравка и рада у Србији. Та хипотеза је потврђена јер је у готово свим анализираним текстовима приметан исти новинарски приступ. Чак, су портали дневних листова *Данаса* и *Блица* објавили идентичне текстове извештавајући о догађају обележавања смрти Рајса. Једини другачији приступ на информативним порталима приметан је на РТС-у. Интернет страница Јавног сервиса је у жижу свог извештавања ставила област Србије (Мачву) где је највећи траг током своје професионалне каријере оставио Рајс. Такође, РТС је једини медиј у

узоркованој анализи где је примећено да је саговорник био експерт из области историје. У свим другим примерима или су пренете изјаве државних и градских функционера или су препричани елементи из његове биографије без навођења извора. То нас наводи на закључак да је РТС најпрофесионалније обрадио ову тему водећи рачуна о начелима новинарске професије која су базирана на коришћењу релевантних стручњака из области која се обрађује. Треба издвојити и податак да је портал *Блиц* током 8. августа 2019. године објавио три различита текста о Рајсу. Први је био посвећен биографији Рудолфа Арчибалда Рајса, други се односио на концертни догађај 90 година од његове смрти и трећи у којем је дата сажета биографија и преглед догађаја из Рајсовог живота и рада. Из тога се види да се *Блиц* највише посветио обрађивању теме и области што је предмет истраживања овог рада. *Блиц* није желео да замара читаоце једним текстом у којем би се нашло превише података, већ су у потпуности искористили простор онајн света да објаве више текстова у различитим интервалима током дана.

Када говоримо о наративу у оквиру медијског дискурса треба уочити да је био изразито позитивно настројен када се говорило о животу и раду Рајса. Истицани су његови извештаји ка државама Западне Европе током Првог светског рата, али и сукоб са тадашњом најмоћнијом политичком личношћу – Николом Пашићем. У циљу стварања што позитивније слике о Рудолфу Арчибалду Рајсу медији су се неретко користили хиперболом. Та хипербола била је најуочљивија у насловима и поднасловима које су новинари користили приликом писања својих текстова.

Јасно је да ова тема није била превише медијски атрактивна јер у себи не садржи елементе сензационализма, нити се од ње не може учинити тако нешто. У шролог тој медијској неатрактивности иде и чињеница да већина анализираних информативних портала није ни пренела вест која се односила на јубиларну годишњицу смрти Рудолфа Арчибалда Рајса. Такође, ни публика није била претерано заинтересована за ову тему јер ни на једном порталу, изузев *Монда*, нису забележени коментари корисника (публике). Само су на *Монду* примећена 64 коментара на текст који се односио на Рудолфа Арчибалда Рајса. Увидом у те коментаре примећено је да су главне теме публике биле Рајсова књига „Чујте, Срби – Чувајте се сами себе” и однос тадашњих политичких елита, односно Пашића, према њену.

На крају треба истаћи да би медији требало више да се баве личностима и догађајима из историје и свим другим темама које су обележиле историју наше земљем, иако су често такве теме некомерцијалне за медије. Обрађујући такве теме медији испуњују једну од својих фундаменталних улога, а то је да образују. Ипак, када се обрађују такве теме треба инсистирати на професионалности која се односи на примерну употребу речника из којег ће бити искључен сваки вид субјективности и неуравнотежености приликом извештавања и информисања. Уз то, потребно је консултовати и експерте из тих области како би се на што бољи начин обрадила одређена тема, али и како би се задржала релевантност и кредибилитет што се свакако сврстава у неке од најважнијих карактеристика медија.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bagić, Krešimir. 2012. *Rječnik stiskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bešić, Miloš. 2019. *Metodologija društvenih nauka*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Bogdanović, Jelena. 2013. Građansko novinarstvo u Srbiji. *CM Komunikacija i mediji*, 8 (28): 67–88. doi:10.5937/comman1328069B.
- Brown, Gillian., i Yule, George. 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dor, DanielY. 2003. On newspaper headlines as relevance optimizers. *Journal of pragmatics*, 35 (5): 695–721.
- Fairclough, Norman. 1992. Discourse and text: Linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse & society*, 3 (2): 193–217.
- Foucault, Michel. 1972. *Le discours de Toul*. Paris: Le Nouvel Observateur.
- Genette, Gerard. 1990. *Fictional Narrative, Factual Narrative*. New York: Poetic Today.
- Glišović, Ljiljana. 2014. U naslovima ništa novo: uloga aluzija kao manifestacija intertekstualnosti u novinskim naslovima na primeru nemačke štampe. *CM Komunikacija i mediji*, 9 (31): 59–72. doi:10.5937/comman1431059G.
- Juvan, Marko. 2013. *Intertekstualnost*. Novi Sad: Akademska knjiga.

- Kalajžić, Vesna i Ana Vučetić Škrbić. 2016. „Društvene mreže u novinarstvu.” U *Informacijska tehnologija i mediji 2016*, ur. Josić Ljubica, 19–30, Zagreb: Hrvatski studiji.
- Kenzhekanova, Kuralay. 2015. Linguistic features of political discourse. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6 (6 S2): 192–206.
- Kostadinović, Maja. 2017. „Internet kao glavni agens transformacije žanrovskih sadržaja medija.” In *Sinteza 2017-International Scientific Conference on Information Technology and Data Related Research*, 148-154. Singidunum University. DOI: 10.15308/Sinteza-2017.
- Kunczik, Michael. i Zipfel, Astrid. 2006. *Uvod o znanost o medijima i komuniologiji*. Zagreb: Friedrich Ebert.
- Kurtić, Najil. 2006. *Kod novinarstva*. Sarajevo: MediaPlan institut.
- Kvapil, Milena. 2021. Strategije u stvaranju naslova vesti informativnih onlajn portala u Srbiji. *CM Komunikacija i mediji*, 16 (49): 115–141. DOI: 10.5937/cm16-29105.
- Manovich, Lev. 2001. *The language of New Media*. Lodnon: Press Cabridge.
- McCarthy, Michael. 1994. *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McLuhan, Marsha. 1984. *Violence of the Media in The Man and His Message*. Documentary, McLuhan Production.
- Mirkov, Lidija. 2019. „Pripovedanje u novinarstvu kao žanorovski postupak.” *CM 45*: 135–156. doi: 10.5937/comman14-20822.
- Ninković Slavnić, Danka. 2019. Online Audience from the Perspective of National Scholars: An Overview of Published Articles. *Sociologija*, 61 (4): 497–512. doi.org/10.2298/SOC1904497N.
- Paltridge, Brian. 2006. *Discourse Analysis. Continuum*. London: International Publishing Group.
- Panizza, Francisco. 2005. „Populism and the Mirror of Democracy.” U *Populism and the Mirror of Democracy*, ur: Francisco Panizza, 1–31. London: Verso.
- Pavlović, Nikola. 2021. „Rudolf Arčibald Rajs – čovek koji je precizno opisao vrline i mane srpskog naroda” *Danas*, 8. avgust 2021. <https://www.danas.rs/zivot/rudolf-arcibald-rajs-covek-koji-je-precizno-opisao-vrline-i-mane-srpskog-naroda/>.

Perović, Slavica. 2014. „Diskurs i stilistika ili diskurs kao odgovor na Jaksobonovom „Sramno zaostajanje”. U *Analiza diskursa: Teorije i metode*, ur. Perović, 11–57. Podgorica: Institut za strane jezike.

Petrović, Nenad. 2022. „Upozorenje *naivnim Srbima*: Manje poznati detalji biografije Arčibalda Rajsa – Švajcarac sa Kajmakčalana.” *Danas*, 16. novembar 2022. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/upozorenje-naivnim-srbima-manje-poznati-detallji-biografije-arcibalda-rajsa-svajcarca-sa-kajmakcalana/komentari/>.

Radovanović Šarenac, Dejana. 2012. „Specifičnosti online novinarstva.” *Politeia-Naučni časopis Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci za društvena pitanja*, 2 (3): 257–263.

Todorović, Neda. 2013. Contribution to The Theory of Generson Post-Journalism. *Medijski dijalozi* 17 (6): 11–44.

Van Dijk, Jan. 2006. *The Network Society: Social Aspects of New Media*. London: Sage.

Veljak, Lino. 2019. „Philosophy between discourse of religion and discourse of science.” U *Diskurs i politika*, ur. Dejana Vukasović i Petar Matić, 255–268. Beograd: Institut za političke studije.

Ward, Mike. 2002. *JournalismOnline*. Oxford:FocalPress.

Blic. 2019. „Pre tačno 90 godina umro je Arčibald Rajs, jedan od najvećih prijatelja Srba.” Pristupljeno 9. maja 2023. godine. <https://www.blic.rs/riznica/istorije/pre-tacno-90-godina-umro-je-arcibald-rajs-jedan-od-najvecih-prijatelja-srba/1bdbf5h>

Blic. 2019. „Stranac koji je bio VEĆI SRBIN od mnogih Srba: Trebalo bi da predvodite Evropu, ali ne možete jer su vam vođe pohlepne.” Pristupljeno 9. maja 2023. godine. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/stranac-koji-je-bio-veci-srb-in-od-mnogih-srba-trebalo-bi-da-predvodite-evropu-ali-ne/negykn0>.

Blic. 2019. „Venci na spomenik Arčibaldu Rajsu obeleženo 90 godina od smrti velikog prijatelja srpskog naroda.” Pristupljeno 9. maja 2023. godine. <https://www.blic.rs/vesti/beograd/venci-na-spomenik-arcibald-urajsu-obelezeno-90-godina-od-smrti-velikog-prijatelja/dvlp1ly>

Večernje novosti. 2019. „Velikog srpskog dobrotvora je ubila prejaka reč.” Pristupljeno 9. maja 2023. године. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:810863-Velikog-srpskog-dobrotvora-je-ubila-prejaka-rec>

Danas. 2019. „Obeleženo 90 godina od smrti Arčibalda Rajsas”
Pristupljeno 9. maja 2023. godine. <https://www.danas.rs/vesti/beograd/obelezeno-90-godina-od-smrti-arcibalda-rajsa/>

Ercegovac, Ivan i Marko Sredojević. 2014. “Copy/paste journalism and the internet: A used product in the new media.” *Kultura* (145): 198–213. DOI 10.5937/kultura1445198E.

Кљајић, Веселин. 2016. *Интервју у штампани, онлајн магазинима и на интернету*. Београд: Чигоја.

Mondo. 2019. „Zlatno srce: Slava ti, prijatelju Srba iz najtežih dana.”
Pristupljeno 9. maja 2023. godine. <https://mondo.rs/Info/Srbija/a1211424/Arcibald-Rajs-godisnjica-smrti-biografija.html>.

RTS. 2019. „Kako se Mačva odužila Arčibaldu Rajsu.”
Pristupljeno 9. maja 2023. godine. <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/3617163/kako-se-macva-oduzila-arcibaldu-rajsu.html>.

Тодоров, Цветана. 2010. *Симболизам и тумачење*. Београд: Службени гласник.

Nikola Perišić*

Institute for Political Studies, Belgrade

MEDIA DISCOURSE ON INFORMATIONAL INTERNET PORTALS IN SERBIA WHEN REPORTING ON THE 90TH ANNIVERSARY OF THE DEATH OF RUDOLPH ARCHIBALD RISSE

Resume

Rudolf Archibald Rice was a German and Swiss criminologist and forensic scientist. From 1914 he lived and worked in Serbia, where he remained until his death in 1929. He came to Serbia to investigate the crimes of the German, Austro-Hungarian and Bulgarian armies against the civilian population during the First World War. During those 15 years, he got to know the habits and customs of the Serbian people very well, the negative elements of which he often criticized. Those criticisms were translated into his most famous book "Listen to the Serbs - Keep Yourself Safe". He had a positive impact on the development of criminology and forensics, but also science in general in Serbia. He passed away on August 8, 1929, so August 2019 marks the 90th anniversary of his death. The media has a great influence on public opinion and thanks to the media, people are informed and an agenda is set for them about which topics and personalities to think about. Therefore, it is important to determine how Rudolph Archibald Rice is communicated in the media space. Therefore, this paper examines what the media discourse was like during the commemoration of the 90th anniversary of the death of Rudolph Archibald Rice. As a sample, the ten most read and most visited

---

* E-mail address: nikola.perisic.fpn@gmail.com.

information portals in 2022 and the portal of the Radio and Television of Serbia were taken, five of which did not publish a single article dedicated to the ninetieth anniversary of the death of Rudolph Archibald Rice, while some, such as Blic, published more than one article during that day.

Keywords: *media discourse, online media, Rudolph Archibald Rice, journalistic reporting, new media*

Никола Лазич*

Институт за политичке студије, Београд

ИСТОРИЈА НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА: АНАЛИЗА ДИСКУРСА ИНСТАГРАМ ПРОФИЛА „ЧУЈТЕ СРБИ” И ФЕЈСБУК СТРАНИЦЕ „АРЧИБАЛД РАЈС – ЧУЈТЕ СРБИ”

Сажетак

Друштвене мреже имају значајан утицај на промовисање и одржавање свести о Арчибалду Рајсу и његовом значају за српски народ. а) Друштвене мреже омогућавају брзо и лако дељење информација о Рајсу, његовом раду, књигама и хуманитарном ангажману. Људи могу да деле цитате, линкове ка његовим делима, биографске информације и друге релевантне садржаје који помажу у ширењу свести о њему. б) Друштвене мреже пружају платформу за едукацију људи о Рајсовом значају и његовом доприносу српској историји. Путем објава, блогова или видео записа, могу се пружити информације о Рајсовом раду, његовој улози током ратова и хуманитарним напорима. в) Друштвене мреже омогућавају директан контакт са публиком и поштоваоцима Рајса. Људи могу постављати питања, коментарисати и делити своје мисли о Рајсовом раду. Ово ствара интерактивност и омогућава размену идеја и дискусију о његовој заоставитини. г) Друштвене мреже омогућавају повезивање људи који су заинтересовани за Рајса и

---

* Имејл-адреса: nikola.lazic@ips.ac.rs.

његов рад. Странице на друштвеним мрежама су дискусионни форуми који се користе за формирање заједнице која дели интересовање за Рајсов допринос и размену информација. д) Друштвене мреже су идеалне за дељење визуелног садржаја као што су фотографије, илустрације и цитати.

Кључне речи: Арчибалд Рајс, друштвене мреже, јавна историја, колективно памћење, национални идентитет

УВОД

Друштвене мреже су постале свеprisутан део свакодневног живота, а њихов утицај на нашу перцепцију и тумачење историје постаје све значајнији. Са све већим бројем корисника и континуираним растом, друштвене мреже постају платформе на којима се обликује и презентује историјски дискурс. Кроз размену информација, слике, приче и коментаре, друштвене мреже омогућавају корисницима да активно учествују у конструкцији историјских наратива и тумачења.

Рад се фокусира на проучавање и анализу дискурса две популарне друштвене мреже - Инстаграм профила „Чујте Срби” и Фејсбук странице „Арчибалд Рајс - Чујте Срби”. Обе странице окупљају велики број пратилаца, који активно учествују у дискусијама и дељењу садржаја. Кроз дубинску анализу ових страница, циљ истраживања је да се разуме како се историјски наративи обликују и презентују на друштвеним мрежама, као и како се корисници укључују у тај процес. Ова студија ће користити метод анализе садржаја како би се идентификовали кључни елементи дискурса на наведеним друштвеним мрежама. Проучавање се какви садржаји се пласирају, начини на које се корисници ангажују у дискусијама, као и како се обликује заједничка слика прошлости кроз њихове коментаре и интеракције. Циљ истраживања је пружити увид у начине на које друштвене мреже утичу на перцепцију и тумачење историје, као и разумевање улоге коју корисници имају у конструкцији историјских наратива.

Кроз ову анализу, очекује се да ће се разумети како друштвене мреже доприносе реинтерпретацији историјских догађаја, изазовима

и потенцијалима који се јављају у процесу тумачења прошлости на овим платформама. Такође, истраживање ће пружити увид у начине на које корисници користе друштвене мреже као простор за изражавање идентитета и припадности, као и за изградњу колективне свести и памћења.

Узимајући у обзир да се историјски дискурс на друштвеним мрежама често обликује кроз интеракцију између корисника, важно је анализирати како се различите перспективе и интерпретације прошлости међусобно сукобљавају или се допуњују. Ова студија ће истражити различите аспекте дискурса укључујући доминантне теме, аргументе, реторику и употребу визуелних елемената.

Рад ће се бавити питањима као што су: Како се приказују кључни догађаји из српске историје на овим друштвеним мрежама? Који су доминантни наративи и тумачења прошлости који се јављају? Које врсте извора и референци се користе за поткрепљивање историјских тврдњи? Каква је улога корисника у конструкцији и ширењу историјских наратива?

Такође, рад има за циљ да допринесе разумевању утицаја друштвених мрежа на нашу перцепцију прошлости и конструкцију историјског знања. Резултати могу бити од користи за образовне институције, истраживаче и професионалце у области јавне историје, који желе да разумеју и унапреде начине на које се историја комуницира и интерпретира у дигиталном окружењу. Нећемо се бавити валидацијом историјских тврдњи или оцењивањем њихове тачности. Анализа ће се фокусирати на начине на које се историја конструише и презентује на тим платформама.

АРЧИБАЛД РАЈС ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ

Арчибалд Рајс, био је швајцарски лекар, писац и хуманитарца који је пружио изузетан допринос српској историји и култури. Рајс је био сведок и учесник догађаја у Србији током Балканских ратова и Првог светског рата, његов значај за Србе и српску историју огледа у следећим ставкама:

1. Хуманитарни рад: Рајс је био познат по свом хуманитарном раду током Првог светског рата. Био је ангажован у организацији швајцарског Црвеног крста и помагао је српским војницима и цивилима. Његово несебично залагање за помоћ Србији током тешких времена дубоко је утицало на српски народ и створило трајно пријатељство између Рајса и Срба.

2. Сведочење о страдањима: Рајс је сведочио страдањима српског народа током Првог светског рата, посебно током повлачења преко Албаније. У својим делима детаљно је описао патње и храброст српског народа у тим тешким временима. Његови записи су значајни извор информација о страдањима Срба и сведоче о храбрости и отпорности српског народа.

3. Промоција српске културе: Рајс је био велики поборник српске културе и језика. У својим делима често је истицао српску традицију. Његова књига „Чујте, Срби! Чувајте се себе” постала је класик српске књижевности и има значајан допринос у очувању и промовисању сећања на страдања српског народа током Првог светског рата као и у подизању свести о српској историји и култури.

4. Подизање свести о Србији у свету: Захваљујући својим делима и јавним наступима, Рајс је допринео подизању свести о Србији и српском народу у свету. Његови текстови су били преведени на различите језике и широко су читани. Кроз свој рад, Рајс је покушао да исправи негативне стереотипе о Србима и да покаже свету њихову храброст, културу и историјско наслеђе.

Свеукупно, Арчибалд Рајс је оставио дубок траг у српској историји и култури. Његов хуманитарни рад, сведочанства о страдањима, промоција српске културе и подизање свести о Србији допринели су томе да буде поштован и вољен међу Србима, и да остане упамћен као изузетна личност која је пружила подршку и љубав српском народу.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Анализа дискурса је интердисциплинарна метода која се користи за проучавање језика и текста како би се истражиле друштвене, политичке, културне и идеолошке конструкције значења. Фокусира се на проучавање начина на који се језик користи за стварање, преношење и репродукцију идеја, идентитета, итд. Анализа дискурса користи различите методолошке приступе, као што су анализа садржаја, анализа реторике, критичка анализа дискурса и друге технике. Циљ је разумети начин на који се језик користи за обликовање друштвене стварности и утицај на појединце и друштво у целини.

Јавна историја и као део ње популарна историја, те и културно памћење користе се у проучавању и анализи историјског дискурса

и интерпретације прошлости. Они се међусобно преплићу и могу се примењивати на различите начине у зависности од контекста и циљева истраживања.

Јавна историја се бави проучавањем начина на који се историја комуницира, представља и дели са широм публиком. Ова грана историје фокусира се на улогу и утицај историје у јавном дискурсу, ван академских кругова. Јавна историја тежи да укључи публику у активни процес истраживања и тумачења прошлости. Популарна историја се односи на приступ историјским темама које су намењене широј публици изван академског круга. То може обухватати популарне књиге, филмове, телевизијске серије, видео игре, друштвене мреже и друге медије који пружају широко доступан садржај о историјским догађајима. Циљ популарне историје је да привуче и ангажује публику, често користећи наративне елементе и емотивну привлачност.

Јавна историја се односи на начин на који се историја презентује и интерпретира у јавној сфери, изван академског окружења. Ова врста историје фокусира се на ширење историјског знања, подизање свести о прошлости и промовисање јавне дискусије о историјским темама.

Јавна историја укључује различите активности и приступе, као што су:

1. Музеји и изложбе: Јавни музеји и изложбе често приказују историјске артефакте, документе, фотографије и друге материјале како би приказали одређену епоху, догађај или тему. Они омогућавају посетиоцима да стекну увид у прошлост и науче о историјским догађајима на интерактиван начин.

2. Споменици и меморијали: Споменици и меморијали подижу се у јавном простору како би се обележили важни догађаји, личности или периоди из прошлости. Они служе као подсетник на историјске догађаје и подстичу колективно сећање.

3. Предавања и јавна представљања: Историчари и стручњаци за историју често одржавају предавања, јавне дискусије и презентације како би пренели знање о одређеним историјским темама и подстакли јавну расправу.

4. Медији: Јавна историја се такође презентује путем комуникационих канала као што су књиге, часописи, новине, телевизија, филмови, документарци и други. Ови медији омогућавају широком аудиторијуму приступ историјским информацијама и интерпретацијама.

5. Дигитална сфера: Интернет и друштвене мреже такође имају значајан утицај на јавну историју. Путем веб страница, блогова, подкаста, видеа и других дигиталних платформи, историјски материјали су лако доступни широј публици, којима је омогућено да онлајн истражују и уче о историјским темама.

Циљ јавне историје је да учини историју лако доступном и релевантном за ширу публику, да подстакне критичко размишљање о прошлости и да унапреди разумевање и дијалог о историјским питањима. Јавна историја покушава да превазиђе јаз између академске историје и ширег друштва, тако што подстиче активно учешће људи у истраживању и интерпретирању прошлости.

Розенцвајг и Телен у свом делу приказују начине на које се историја користи и интерпретира у свакодневном америчком животу. Фокус њиховог рада је усмерен на популарну употребу и конзумацију историје, ван академских кругова. Њихова главна теза је да се историја не ограничава само на формалну академску дисциплину, већ се активно употребљава и тумачи на различите начине у друштву. Аутори проучавају широк спектар примера и области, укључујући музеје, филмове, телевизију, спомен-плоче, хоби историографију, генеалогiju и још много тога. Истичу да историја има важну улогу у конструкцији идентитета, колективног памћења и начина на који друштва разумеју своју прошлост. Аутори се баве питањима како људи конзумирају историјске наративе, како се историјско знање популаризује и како се историјски наративи обликују у складу са друштвеним контекстом и интересима. Њихов рад доноси увид у начине на које се историја живи у свакодневном животу Американаца и пружа разумевање о томе како јавност обликује, интерпретира и користи историјске наративе (Rosenzweig and Thelen 1998)

Розенцвајг, Портер Бенсон и Брајр су се бавили питањима како се историја представља и комуницира ван академских кругова, те како се јавност ангажује у процесу истраживања, интерпретације и популаризације историјског знања. Такође, темама као што су музеји, дигитална технологија, усмена (орална) историја, историјски филмови и други медији. Они анализирају различите приступе и стратегије у преношењу историје публици, као и утицај тих приступа на начин на који јавност перципира и разуме прошлост. (Rosenzweig, Porter Benson, Brier. 1986).

Хамилтон и Шоупс имају практичан приступ оралној историји и њеном коришћењу у јавној историји. Суштина њиховог рада се фокусира на методологију, изазове и могућности оралне историје као алата за проучавање прошлости и преношење историјског знања широј публици. Ауторке нуде корисне смернице за спровођење интервјуа, анализу усмених извештаја, интерпретацију прича и њихово интегрисање у јавне презентације. Баве се различитим аспектима оралне историје, укључујући питања етике, питања класификације и интерпретације усмених извештаја, као и начине на које се приче могу користити за изградњу јавних наратива и интерпретација прошлости. Такође, разматрају улогу контекста, идентитета и моћи у процесу оралне историје. Кроз различите примере и студије случаја, пружају практичне савете и смернице за оне који желе да се баве оралном историјом и користе је у јавном контексту (Hamilton, Shopes. 2008).

Питање улоге и значаја историје у савременом свету заступљена су у радовима ауторки Гулди и Армитиц. У својој књизи заговарају идеју да историчари треба да преузму активнију улогу у обликовању јавне политике и друштвених промена. Суштина њихових тврдњи је да разумевање историјских процеса јесте кључно за разумевање изазова са којима се суочава савремено друштво. Аутори истичу да традиционални приступ историографији, који се често фокусира на уско дефинисане временске периоде или специфичне догађаје, није довољан да би се стекао дубљи увид у данашње друштвене проблеме. Гулди и Армитиц заговарају дугорочну историју која се фокусира на дугорочне трендове, структуре и промене које обликују свет у којем живимо. Они позивају историчаре да користе дигиталне алате и методологије за проучавање великих количина података и да стварају интердисциплинарна истраживања која могу информисати јавну политику и доношење одлука. Такође истичу колективно памћење и колективни идентитет, истичући да разумевање прошлости може допринети обликовању будућности. Аутори наглашавају да историчари треба да буду активни у јавном дискурсу и да препознају своју одговорност у разумевању и тумачењу прошлости у контексту савремених изазова (Guldi and Armitage 2014).

Коен и Розенцвајг дају практичне смернице и савете за коришћење дигиталних технологија у проучавању, чувању и презентовању историјских садржаја на интернету. Суштина њиховог дела лежи у томе да аутори пружају корисницима упутства како да

користе дигиталне алате и методе за истраживање, организовање и анализу великих количина историјских података. Они такође истичу важност очувања дигиталних материјала како би се осигурала њихова дугорочна доступност и заштита. Фокусирају се на практичне аспекте дигиталне историје, пружајући смернице за дигитално архивирање, дигитализацију историјских извора, израду дигиталних изложби, стварање интерактивних наратива и сарадњу са заједницама путем дигиталних платформи. Аутори такође разматрају етичка питања везана за дигиталну историју, као што су ауторска права, приватност и интегритет података. Њихов рад је заправо водич који пружа корисницима смернице за коришћење дигиталних технологија у проучавању, чувању и презентовању историјских садржаја на интернету. Књига је намењена свима који желе да искористе предности дигиталних алата и метода у истраживању и представљању прошлости (Cohen and Rosenzweig 2005).

Дела професора Блека воде кроз феномен популаризације историје и разматрају улогу јавне историје у савременом глобалном контексту. Његов рад базира се на истраживању начина на које се историја презентује и популаризује у јавном простору, укључујући музеје, медије, филм, телевизију, туризам и дигиталне платформе. Аутор анализира различите стратегије и технике које се користе за привлачење шире публике и преношење историјских прича на приступачан и занимљив начин. Он се бави и питањем зашто је популаризација историје постала важна и како се променила током времена. Аутор истиче утицај дигиталних технологија и друштвених медија на начин на који се историја презентује и конзумира у данашњем дигиталном добу. Такође разматра и изазове и дилеме с којима се суочавају стручњаци за јавну историју, укључујући питања аутентичности, политичке контроверзе и однос између популарне и академске историје (Black 2005).

Брендс истражује везу између историје и државне политике. Суштина књиге лежи у анализи како се историјски наративи и тумачења користе као средство за обликовање политичких стратегија и одлука. Такође истражује како државе и политички лидери користе прошлост као ресурс и инструмент за остваривање својих циљева (Brands 2015).

На јавну историју се надовезује културно памћење које представља колективно знање, сећања и вредности које се

преносе с генерације на генерацију унутар одређене културе или друштва. То обухвата скуп културних елемената као што су историја, уметност, књижевност, музика, језик, обичаји, традиције, митови, религија, архитектура, обреди и други културни изрази. Културно памћење је важно јер омогућава очување идентитета, историје и наслеђа једног народа или заједнице. Оно помаже у формирању колективног идентитета и повезивању људи с њиховом прошлошћу. Културно памћење такође пружа основу за разумевање друштвених, политичких и културних промена које су се десиле током времена.

Сам концепт културног памћења потиче из списка Ахеологија књижевне комуникације које се налази у обимном раду „Писмо и памћење” 1983. Осамдесетих година прошлог века је почело велико интересовање за идеје памћења и сећања, односно културно памћење. Свака култура обликује конективну структуру, а она има две димензије: социјалну и временску. Основни принцип конективне структуре је понављање. Тада се обезбеђује да се линије деловања не изгубе у бесконачности већ да се уобличе у препознатљиве обрасце. Свака посебна радња се надовезује на претходну, а понављање и уприсутњавање су два различита и веома важна аспекта. Прелазак са понављања на уприсутњавање је кључни моменат када се прелази са ритуалне на текстуалну кохеренцију. Тада настаје и нова конективна структура, а то је тумачење и сећање. „Културно памћење се у највећој мери поклапа са оним што унутар једне групе циркулише као смисао. Појам културног памћења је и кровни термин за функционалне оквире који се јављају под напоменама стварање традиције, однос према прошлости и политички идентитет (имагинација)” (Assman 2005, 8–27).

Појединац има памћење, али је оно колективно обликовано, дакле субјект памћења је појединац, али у зависности од социјалних оквира он обликује своје памћење и организује своје сећање. Памћење појединца се обликује у зависности од његовог учествовања у комуникативним процесима. Како би се усталила сећања групе, то сећање мора бити представљено конкретним догађајем, местом или особом – фигурама сећања.

Фигуре сећања морају бити у неком одређеном времену и простору. Када говоримо о времену то може бити календар светих дана, где група на исти начин доживљава то време, док простор обележава специфичан крај, родно место, предео који га за нешто веже, једном речју места која нису само пука места интеракције већ симбол идентитета групе и упориште сећања. Дакле, колективно сећање није само временски и просторно одређено, већ и идентитетски. Асман наводи и то да када нестаје сећање о прошлости, нестаје традиција, када више ту прошлост не живимо и избледи социјално памћење, тада долази историја – историја која је мишљење актуелних група (Assman 2005, 35–52).

Маргалит је истраживао етичке аспекте памћења и сећања на прошлост. Суштина његовог рада је да се бави питањима моралне одговорности према прошлости, како појединачној тако и колективној. Аутор разматра начин на који се сећамо и тумачимо историјске догађаје, као и импликације које то има на нашу перцепцију, идентитет и однос према другима. Истиче важност емпатије, истине, правде и поштовања у контексту сећања и памћења (Margalit 2002).

Кејси се фокусира на феноменолошки приступ памћењу, проучавајући како се сећања формирају, како се одржавају и како утичу на наше разумевање прошлости, садашњости и будућности. Сећања се обликују и организују и утичу на наше идентитете и нашу везаност за одређене просторе, људе и догађаје (Casey 1987).

Сложена веза између памћења, историје и заборављавања и херменеутичке аспекти памћења, се фокусира посебним фокусом на питања аутентичности памћења, конструкције историјских наратива и улоге заборављавања у процесу сећања, обрађени су у раду Рикера. Суштина његовог рада јесте како се памћење односи према историјском тумачењу догађаја и како обликује нашу перцепцију прошлости. Рикер разматра сложену динамику између индивидуалног и колективног памћења, те како се колективна памћења преносе кроз наративне структуре. Такође истражује питање истине у контексту

историјских наратива и на који начин се сећање може променити и реинтерпретирати током времена (Ricoeur 2006).

АРЧИБАЛД РАЈС И ЈАВНА ИСТОРИЈА У САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ

Арчибалд Рајс има важно место у контексту јавне историје. Његово дело и ангажман доприносе промоцији историјских догађаја и подизању свести о одређеним периодима српске историје. Он је био швајцарски лекар, хуманитарац и писац који је током Првог светског рата волонтирао као лекар на терену и пружао помоћ српској војсци и цивилима. Његова књига „Чујте, Срби! Чувајте се себе” документује његово искуство и сведочење о страдањима српског народа током рата и има важну улогу у јавној историји. Рајс је путем својих записа пружио свету увид у патње и страдања српског народа током рата, изложио злочине које су чиниле окупационе снаге и подигао свест о српској историји и идентитету.

Такође је био сведок масовних покоља и ратних злочина у Другом балканском рату и Првом светском рату, а његови сведочанства су имала важну улогу у промовисању истине о тим догађајима. Кроз своје дело, Рајс је подстицао јавну дискусију о ратним злочинима, људским правима и хуманитарним питањима.

Данас, захваљујући интернету и дигиталним медијима, Рајс и његово дело стиже до шире публике. Дигиталне платформе, укључујући веб странице, друштвене мреже, блогове и видео канале, омогућавају људима да приступе информацијама о Рајсу и његовом доприносу српској историји. Такође, организације и институције које се баве очувањем културне баштине често користе друштвене мреже и друге дигиталне канале како би поново подсетиле на улогу и значај његовог рада. Арчибалд Рајс има значајан утицај на јавну историју, јер је његово дело помогло у документовању и преношењу историјских догађаја, чувању српске историје од заборавља и откривању истине о ратним страдањима. Кроз дигиталне медије, његово наслеђе и допринос стижу до шире публике и подстичу даљу расправу о српској историји и људским правима.

Јавна историја на друштвеним мрежама може бити веома значајна за враћање у фокус историјских тема и ангажовање шире публике. Ево неколико аргумената који подржавају укључивање друштвених мрежа у научни рад о јавној историји:

1. Доступност широкој публици: Друштвене мреже омогућавају укљученост огромног броја људи широм света. Коришћењем друштвених мрежа, можете ефикасно комуницирати и делити информације са широм публиком, омогућавајући им приступ занимљивим и едукативним садржајима везаним за историјске теме.

2. Интерактивност и ангажовање публике: Друштвене мреже омогућавају двосмерну комуникацију између аутора и публике. Можете користити друштвене мреже за постављање питања, покретање дискусија, прикупљање повратних информација и ангажовање публике у вашем научном раду. Ово може довести до размене идеја, стварања заједнице заинтересованих за историју и подстицања даље истраживање.

3. Визуелна презентација: Друштвене мреже су идеалне за дељење визуелног садржаја, као што су слике, графике, инфографике и видео снимци. Коришћење визуелних елемената у вашем научном раду може привући пажњу публике и олакшати разумевање историјских тема. Такође, визуелни садржај може бити виралан и брзо се ширити, допирући до већег броја људи.

4. Креирање заједнице и умрежавање: Друштвене мреже омогућавају и једноставније повезивање са стручном јавношћу и другим истраживачима, стручњацима и организацијама које се баве јавном историјом. Можете размењивати идеје, делити резултате истраживања, сарађивати на пројектима и јачати мрежу контаката. Ово може допринети даљем развоју и унапређивању квалитета научног рада о јавној историји.

5. Праћење и анализа публике: Друштвене мреже пружају могућност праћења броја пратилаца, ангажованости публике и анализе података о корисницима. Ови подаци могу бити корисни у процени утицаја вашег научног рада, разумевању интереса публике и прилагођавању садржаја према њиховим потребама.

Друштвене мреже имају значајан утицај на очување сећања на Арчибалда Рајса и његов допринос друштву. а) Друштвене мреже омогућавају брзо и лако дељење информација о Рајсу, његовом раду, књигама и хуманитарном ангажману. Људи могу делити цитате, линкове ка његовим делима, биографске информације и друге релевантне садржаје који помажу у ширењу свести о њему. б) Друштвене мреже пружају платформу за едукацију људи о Рајсовом значају и његовом доприносу српској историји. Путем објава, блогова или видео записа, могу се пружити информације о

Рајсовом раду, његовој улози током ратова и хуманитарним напорима. в) Друштвене мреже омогућавају директан контакт са публиком и поштоваоцима дела Арчибалда Рајса. Људи могу постављати питања, коментарисати и делити своје мисли о Рајсовом раду, што ствара интерактивност и омогућава размену идеја и дискусију о његовој заоставштини. г) Друштвене мреже омогућавају повезивање људи који су заинтересовани за Рајса и његов рад. Странице на друштвеним мрежама су дискусионични форуми који се користе за формирање заједнице која дели интересовање за Рајсов допринос и подстиче размену информација. д) Друштвене мреже су идеалне за дељење визуелног садржаја као што су фотографије, илустрације и цитати. Ове визуелне компоненте могу додатно привући пажњу корисника и обновити интерес за Рајса и његово дело. Комбинација ових фактора на друштвеним мрежама може створити широку и ангажовану публику која ће бити свесна и информисана о Рајсу и његовом значају. Друштвене мреже омогућавају брзо ширење информација и доприносе очувању сећања на Рајса као важну историјску личност.

АНАЛИЗА ИНСТАГРАМ ПРОФИЛА И ФЕЈСБУК СТРАНИЦЕ¹

Профил на друштвеној мрежи Инстаграм: Чујте Срби, креиран је 8. јуна 2019. године, тренутно има 48.800 пратилаца и више од 2000 објава. У опису профила стоје два цитата, први: Биће боље када ми будемо бољи!; други: Храброст, родољубље, човечност, религија! Прва објава на овом профилу је фотографија манастира Похора Пчињског и његов детаљан историјски опис, затим администратори наредних шест месеци објављују наизменично манастире Србије и природне лепоте Србије. Потом објављују павославе празнике и верске догађаје, попут пливања за часни крст на Богојављање. Тек након тога се почетком 2020. године, спорадично у објавама појављује Арчибал Рајс, било да је реч о фотографији или цитату; затим спортски догађаји на којима наступа национални тим или појединац (Кошаркашка или фудбалска утакмица, тениски меч Новака Ђоковића, итд.), најчешће када побеђује. У наставку се у објавама појављују истакнуте личности из културе, глуме, и уопште јавног живота у Србији, али и страни држављани који се

¹ Инстаграм страница „Чујте Срби”, n.d. Фејсбук страница „Арчибалд Рајс – Чујте Срби”, n.d.

позитивно изјашњавају о српском народу (нобеловац Петер Хандке), било да су савременици или историјске личности, као и догађаји било историјски или актуелни, у Србији и региону – генерално сва питања која се тичу националног набоја Српства. Веома ретко појављују се мотиви из Првог светског рата, а мало чешће из Другог – нарочито позитивно комуницирање у вези са Равногорским покретом, односно његовим оснивачем Драгољубом Дражом Михаиловићем. У последњим објавама доминантни су верски цитати и личности као и цитати познатих српских глумаца – њихове изјаве и фотографије.

Што се тиче Фејсбук странице, она је основана 25. октобра 2015. године, а данас има око 38.000 пратилаца и готово 2.000 објава. У кратком опису странице стоји само: Швајцарски криминолог који је истраживао злочине над српским народом у Великом рату. Прве објаве су посвећене искључиво Арчибалду Рајсу, тј. његове фотографије са цитатима и описима, врло детаљно, од млађих до зрелијих година. На то се нижу мотиви Првог светског рата или Великог рата, истакнуте војсковође и политичари. Ту се могу наћи фотографије и описи свакодневног, обичног живота српског сељака пре, за време и после рата, ослободилачке војске и слике страдања српског сељака; онда се укључују верски мотиви: манастири, цркве, верски празници, обреди и догађаји. На страници се истичу значајне личности које су градиле државу било оружјем или пером, било да су верске или културне: српски кнезови и истакнути устаници, Карађорђе, Милан Обреновић, Никола Пашић, Радомир Путник, Живојин Мишић, Степа Степановић, Светозар Милетић, Доситеј Обрадовић, Вук Караџић, Милунка Савић, итд. Заступљено је политичко питање Срба на Косову и Метохији и у Црној Гори (нарочито од литија и протеста против Мила Ђукановића), као и генерално питање Срба у земљама региона. Објављена је већина славних, трагичних или победничких момената у историји српског народа који су градили и граде српски национални идентитет – *пре Косова, после Косова и за Косово*. Последњих година све више је објава о верским догађајима, верским савременицима и великодостојницима – патријарси, епископи и генерално свештенство. Страница је изразито антикомунистичка, те је у последње време повећан број објава које су посвећене Равногорском покрету и његовим истакнутим личностима.

Ове странице су поред великог броја профила, одабране као релевантне јер имају највећи број пратилаца и континуитет у раду.

Администратори нису били вољни да се са њима уради интервју и покаже мало шира слика и мотивација истих, те смо приступили само анализи јавно доступних података. Када урадимо анализу обе странице, можемо да констатујемо да је *Фејсбук* страница свеобухватнија, да се непрестано преплићу прошлост и садашњост – износе се поруке, поуке и догађаји из прошлости, било даље или блиске, али и савремени догађаји и актуелности. На *Фејсбук* страници лик и дело Арчибалда Рајса су непрестано присутни, а историјски наратив је избалансиран са актуелностима. *Инстаграм* профил је са друге стране више окренут савременицима, свакодневном животу и историјским и националним питањима која муче наш народ већ вековима. Ако бисмо мерили квантитативно и говорили савременим речником нових генерација, генерација интернета – *Инстаграм* профил је посећенији, број интеракција са корисницима је знатно већи, негде чак и 100 пута већи. Данас тзв. *интеракцијама* меримо посећеност и актуализацију профила/странице на друштвеној мрежи. У *интеракције* спадају, посете (колико људи је погледало објаву), *лајковање* (колико људи је кликнуло да им се свиђа објава), колико људи је коментарисало објаву (да ли су ту негативни или позитивни коментари, односно дискусија заинтересованих појединаца) и на крају у то спада и колико људи је поделило објаву са другим људима, англицизмом речено – шеровало. Ове две странице на први поглед садржајем су више различите него сличне – *Фејсбук* страница је уџбенички оријентисана, води рачуна о историјским чињеницама и догађајима, а сама интерпретација је веома прецизна, док је *Инстаграм* профил актуелизовао теме из прошлости и поједностављено их преноси публици. *Фејсбук* страница *Арчибалд Рајс – Чујте Срби* преноси директну заоставштину и поуке доктора Арчибалда Рајса, док *Инстаграм* профил преко популарне историје и савременика преноси поуке доктора Арчибалда Рајса. Ове две странице се у суштини допуњују и заједно чине целину која окупља све генерације (*Фејсбук* старије генерације, а *Инстаграм* млађе), информише их, шаље поруку, поуку и мотивише их на интеракцију. И једна и друга страница богате су традиционалним садржајима, традиционалним мотивима и начином живота, прожима их сентименталност прошлог – *бољег времена*, идеализам, патриотизам, национализам, колективни идентитет, заједничка историја и колективно памћење.

Ове друштвене мреже су платформе на којима се српска заједница спаја и комуницира, дели информације и искуства, изражава

своје ставове и мишљења, и организује се за заједничке активности. Људи се фокусирају на српску културу, историју и језик, где могу да размењују информације и разговарају о свим аспектима српске културе. Ове платформе су простор за организовање културних догађаја, концерата, изложби и других активности. Такође су место за политичку дискусију и активизам. Корисници могу да се обраћају властима, деле информације о актуелним проблемима и боре се за своја права и интересе. Ту српска заједница организује кампање за помоћ угроженим групама и прикупља средства за хуманитарне акције, а можемо наићи и на негативан садржај или непродуктивне дискусије.

Наведене друштвене мреже често служе као платформа за изграђивање израза патриотизма, где људи могу да изразе љубав и понос према својој земљи, објављивањем фотографија, видеа, цитата или статуса који илуструју њихову патриотску осећајност. Ово може укључивати различите аспекте патриотизма, као што су национална идентификација, културно наслеђе, историја и подршка спортским или политичким тимовима. Такође су и место на којем људи деле слике, цитате и информације о својој вери или религији. То све укључује религиозне обреде, спољашње обележје вере, изразе духовности и религиозне текстове. Људи могу искористити *Инстаграм* и *Фејсбук* да би изразили своју веру, пружили подршку верским заједницама и расправљали о различитим религијским темама.

Администратори и корисници поменутих друштвених мрежа објављују информације о историји Србије и српског народа. То свакако укључује и представљање историјских личности, догађаја и достигнућа која су значајна за српску културу и национални идентитет. Они деле информације и фотографије које шаљу поруку о српској култури, народној ношњи, фолклору и другим аспектима значајни за српски народ; деле информације о културним догађајима, концертима, изложбама и фестивалима који промовишу наслеђе и традицију. Ово су веома добри медијуми за дељење истакнутих уметничких дела, књига, музике и филмова који су дело српских уметника и научника. Корисници могу поделити своје креативне радове или показати примере српског талента и иновација. Србија има разнолику природу и прекрасне пејзаже, а дељењем и информација и фотографија и информација о природним лепотама, планинама, рекама, језерима које карактеришу српску земљу доприносе подизању свести о значају природних богатстава.

ЗАКЉУЧАК

Креирање и очување српског идентитета и културне баштине је процес који укључује различите аспекте очувања културе, историје, језика, обичаја и традиције. Ово је важно јер идентитет представља основу за постојање и опстанак једног народа. Креирање српског идентитета се односи на процес развоја и обликовања културних и националних значајки које чине српски народ и креирају хармоничну целину. Овај процес обухвата промовисање српске културе, уметности, музике и књижевности као и историјске догађаје и ликове који имају значајну улогу у формирању српског идентитета, а интернет је данас веома користан медијум за такве ствари.

Очување српског идентитета је задатак који захтева активан ангажман целокупног друштва, почев од образовног система, медија, уметничке и културне сцене, па све до појединца. Кроз колективно памћење, српски народ негује своје историјско наслеђе и идентитет. Српско памћење обухвата бројне историјске епохе, а то памћење помаже српском народу да запамти своје претке и хероје који су допринели опстанку и развоју народа – какав је данас. Колективно памћење је важно и за утврђивање и одржавање културних и традиционалних вредности. Српска народна песма, обичаји и религиозни обреди део су колективног памћења и преносе се са генерације на генерацију. Ово памћење има важну улогу у одржавању и његовању српске културе и идентитета, са собом носи битне информације, учи нас лекције из прошлих времена и јача нашу заједницу, чува идентитет, уједињује народ и доприноси развоју и бољој будућности српског народа.

Друштвене мреже су данас омогућиле да се људи брже повежу, комуницирају и деле информације широм света. Српска дијаспора може одржавати везе са својим коренима и активно учествовати у промовисању српског идентитета путем друштвених мрежа. Друштвене мреже пружиле су платформу за промовисање српске културе, језика, музике, књижевности, фолклора и других аспеката српског наслеђа.

На наведеним страницама се веома успешно промовише и шири порука да је наша култура, језик, обичаји и традиција богато наслеђе које треба чувати за нове генерације. Да треба да будемо поносни на своју историју и све што смо историјски као народ постигли. И да то треба да буде снага и подстрек да се настави неговање и ширење српског идентитета.

На *Инстаграм* профилу и *Фејсбук* страници се непрестано понавља, имлицитно или експлицитно да су основна порука Арчибалда Рајса да не смемо да заборавимо да је образовање кључно за даљи развој, да су важни стицање знања, истраживање и отвореност за нова сазнања која се примењују у пракси, те да само кроз образовање и знање можемо изградити јаку и просперитетну заједницу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Assman, Jan. 2005. *Kulturno pamćenje*. Zenica: Vrijeme.
- Black, Jeremy. 2005. *Using History Paperback*. London: Bloomsbury Academic.
- Brands, Hal. 2015. *The Power of the Past: History and Statecraft Paperback*. London: Brookings Institution Press.
- Casey, Edward S. 1987. *Remembering: A phenomenological study (Studies in phenomenology and existential philosophy)*. Bloomington: Indiana University Press.
- Cohen, Daniel and Roy Rosenzweig. 2005. *Digital History: A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web Paperback*. University of Pennsylvania Press.
- Guldi, Jo. Armitage, David. 2014. *The History Manifesto*. Cambridge University Press.
- Hamilton, Paula. Shopes, Linda. 2008. *Oral History and Public Memories*. Temple University Press.
- Margalit, Avishai. 2002. *The Ethics of Memory*. Harvard University Press.
- Ricoeur, Paul. 2006. *Memory, History, Forgetting*. University of Chicago Press.
- Rosenzweig, Roy and David Thelen. 1998. *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life*. Columbia University Press.
- Rosenzweig, Roy. Porter Benson, Susan. Brier, Stephen. 1986. *Presenting The Past: Essays on History and the Public*. Temple University Press.
- Инстаграм* страница. n.d. „Чујте Срби.” https://www.instagram.com/cujte__srbi/.
- Фејсбук* страница. n.d. „Чујте Срби.” <https://www.facebook.com/arcibaldrails1cujtesrbi>.

Nikola Lazić**Institute for Political Studies, Belgrade*

HISTORY ON SOCIAL NETWORKS: DISCOURSE ANALYSIS OF THE INSTAGRAM PROFILE “HEAR THE SERBIA” AND THE FACEBOOK PAGE “ARCHIBALD REISS - LISTEN SERBIA”

Resume

Social media has a significant impact on promoting and maintaining awareness of Archibald Reiss and his contribution. a) Social networks allow quick and easy sharing of information about Reiss, his work, books and humanitarian engagement. People can share quotes, links to his works, biographical information and other relevant content to help spread awareness about him. b) Social networks provide a platform for educating people about Rice's importance and his contribution to Serbian history. Through posts, blogs or videos, information can be provided about Rice's work, his role during the war and his humanitarian principles. g) Social networks allow connecting people who are interested in Rice and his work. Social media pages are discussion forums used to form a community that shares an interest in Rice's contributions and exchange of information. d) Social networks are ideal for sharing visual content such as images, illustrations and quotes.

On the Instagram profile and Facebook page, it is constantly repeated, implicitly or explicitly, that the basic message from Archibald Reiss is that we should not forget that education is key to your further development,

---

* E-mail address: nikola.lazic@ips.ac.rs.

knowledge acquisition, research and openness to new knowledge that is applied in practice, and that only through education and knowledge we can build a strong and prosperous community. Preservation of Serbian identity is a task that requires the participation of the entire society, starting with the education system, the media, the artistic and cultural scene, and all the way down to the individual. Through collective memory, the Serbian people cherish their historical heritage and identity.

Keywords: *Archibald Reiss, social networks, public history, collective memory, national identity*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.4:929 Рајс Р. А.(082)

316.75(497.11)''20''(082)

94(497.11)(082)

АРЧИБАЛД РАЈС : живот, реч, наслеђе / приредили Андријана Лазаревић, Душан Радујко. - Београд : Институт за политичке студије, 2023 (Београд : Донат граф). - 188 стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 150. - Стр. 9-11: Предговор / Андријана Лазаревић, Душан Радујко. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7419-375-4

а) Рајс, Родолф Арчибалд (1875-1929) -- Зборници

б) Србија -- Култура сећања -- 21в -- Зборници

COBISS.SR-ID 121853961